

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО – ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГОРІХОВСЬКИЙ МАКСИМ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 332.024.2

ДИСЕРТАЦІЯ

**СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ
ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ**

**08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)**

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____М.В. Горіховський

Науковий керівник:
ЧИКУРКОВА Алла Дмитрівна
доктор економічних наук, професор

м. Кам'янець – Подільський – 2018 р.

АНОТАЦІЯ

Горіховський М.В. Стратегічне управління конкурентоспроможністю фермерських господарств. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 08.00.04 економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Подільський державний аграрно – технічний університет, Кам'янець – Подільський, 2018.

У дисертаційній роботі здійснено теоретичні узагальнення та запропоновано нове вирішення актуальної науково-прикладної задачі щодо стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств. Вирішення даної задачі допоможе зміцнити конкурентні позиції фермерських господарств області щодо прямих та потенційних конкурентів. Отримані наукові результати дають підстави для наступних висновків.

Враховуючи особливості розвитку аграрного сектору економіки та зміцнення конкурентоспроможності агрохолдингів, існування багатьох перешкод та проблем у розвитку фермерських господарств (незадовільне технічне та технологічне забезпечення, занижені ціни реалізації власної продукції, ускладнення збуту та реалізації продукції, постійні сезонні інфляційні процеси, малодоступні кредитні ресурси та державні дотації, що призвело до зниження рівня їх конкурентоспроможності), гостро постає питання стратегічного управління їх конкурентоспроможністю. В даному контексті поняття «стратегічне управління фермерським господарством» автором розглядається «як комплекс знань, умінь та навичок фермерів щодо прийняття і реалізації стратегічних рішень, які розробляються в умовах невизначеності та нестабільності зовнішнього середовища, як правило використовуючи тільки власні трудові, виробничі та фінансові ресурси». При цьому оперативне управління, стратегічне планування та політика фермерського господарства розглядаються як складові стратегічного управління, а не його похідні.

На основі узагальнення існуючих методичних підходів до оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств встановлено, що більшість з них орієнтується на показники їх ресурсозабезпеченості, ресурсовіддачі, ефективності використання ресурсів, рентабельності. В даному контексті удосконалені методичні засади оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств на основі систематизації та доповнення існуючих класифікацій методів форсайт-прогнозування та Data Mining, використання узагальнюючого показника EBITDA, який включає багатокритеріальний вимір функціональних складових фермерського господарства, що уможливлюють аналіз і прогнозування ключових конкурентних переваг й другорядних характеристик, які в своїй сукупності мають значний вплив на вирішення проблем стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств.

Методика дослідження стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств передбачає формування загальних принципів, методів управління, специфічних вимог, які висуваються до системи управління різними типами фермерських господарств. На цій основі удосконалено наукові підходи до класифікації фермерських господарств з урахуванням розміру земельного банку, рівня сільськогосподарської кооперації, рівня спеціалізації, рівня товарності продукції, за формою створення, власності, утворення, розподілу праці, за забезпеченням засобами виробництва, що підвищує рівень обґрунтованості управлінських рішень при визначені альтернативних напрямів стратегічного розвитку фермерських господарств та типів їх поведінки на ринку.

На основі запропонованих у дисертації методичних положень оцінювання стану стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств за допомогою інтегрального показника EBITDA, який враховує параметри прибутковості, землезабезпеченості, відтворення основних засобів, фінансових зобов'язань, були обґрунтовані напрями їх стратегічного розвитку. Дослідження динаміки показника EBITDA у досліджуваних фермерських господарствах Хмельницької області дозволило встановити, що основною

причиною приросту аналізованого показника на сучасному етапі їх розвитку є фактори інтенсивного зростання, такі як урожайність сільськогосподарських культур, фондооснащеність, прибуток, економія витрат. Ефективність використання потенціалу земельних ресурсів фермерських господарств досліджено в контексті динамічних змін розвитку сільського господарства і встановлено, що ефективність господарювання у даних господарствах в більшій мірі залежить не тільки від розміру земельного банку, а й від раціонального використання землі, добрив, капіталу та трудових ресурсів.

Практичне використання методичних положення оцінки рівня конкурентоспроможності фермерських господарств на основі адаптованих методик SWOT-аналізу, портфельного аналізу (матриць БКГ) діяльності досліджуваних фермерських господарств в сукупності дозволили визначати ключові проблеми та напрями стратегічного розвитку фермерських господарств, спрямовані на підвищення їх конкурентоспроможності у зовнішньому середовищі.

Ключову роль у зовнішньому регулюванні процесу формування конкурентоспроможності фермерських господарств повинно відігравати інституціональне середовище, елементи якого покликані знижувати інформаційну необізнаність фермерів та трансакційні витрати шляхом створення адаптованих бізнес-планів та моделей поведінки для фермерських господарств.

Стратегічний аналіз на засадах системного підходу вивчення взаємозв'язків кількісних та якісних характеристик розвитку фермерських господарств з врахуванням обмежуючих факторів конкурентоспроможності, які включають недостатній попит на продукцію, погодні умови, нестачу робочої сили, обмеженість доступу до матеріалів та устаткування, фінансові обмеження та рівень управлінської компетентності, дозволив сформулювати цілі, які в сукупності дозволяють вирішити ключові проблеми та виявити резерви підвищення ефективності господарської діяльності фермерських господарств відповідно до стану їх внутрішнього та зовнішнього середовища.

Застосування моделі «AGMEMOD» Україна дозволило здійснити прогнозування показників розвитку фермерських господарств в контексті сталого розвитку сільських територій, а саме: урожайності, валових зборів і посівних площ основних сільськогосподарських культур, EBITDA, змін демографічних показників та ВВП Хмельницької області за базовим і оптимістичним варіантом прогнозу, результати якого дали змогу обґрунтувати конкурентні стратегії, реалізація яких забезпечить збільшення обсягів реалізованої продукції, одержаного прибутку, ринкової частки, проникнення на новий сегмент ринку тощо.

Запропонований концептуальний підхід до стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств являє собою сукупність взаємопов'язаних форм, методів і важелів, що сприяють задоволенню потреби в підвищенні рівня конкурентоспроможності фермерських господарств, в основі якого покладена реалізація форсайт-стратегії розвитку фермерських господарств та визначення потенційних можливостей її реалізації. У дисертації визначені складові забезпечення впровадження та розробки форсайт-технології розвитку фермерських господарств, які включають: техніко-технологічну (навички роботи із статистичними даними та іншою інформацією; впровадження новітніх інноваційних стратегій та концепцій; застосування у виробництві хай-тек та інноваційних технологій тощо), законодавчо-наукову (розуміння законодавчої бази України; знання законів та можливих законодавчих змін; вивчення закордонного досвіду побудови та впровадження стратегій) та кадрову складові (знання регіонального потенціалу розвитку; усвідомлення місцевих потреб; зв'язок між фермерами та владою; почуття солідарності і відповідальності за громаду; навички адміністративної роботи, управлінський стиль, компетентність).

Доведено, що для підвищення рівня конкурентоспроможності фермерських господарств доцільне створення агропромислової асоціацій, діяльність яких здійснюється на засадах некомерційного партнерства, яке сприятиме залученню додаткових ресурсів, оптимізації процесів реалізації та

переробки продукції, формуванню власного бюджету тощо. Пропонований підхід базується на поетапній реалізації альтернативних стратегій для окремих груп фермерських господарств та розробці можливих варіантів їх розвитку на основі обґрунтованої структурно-логічної схеми їх створення й функціонування.

Ключові слова: стратегічне управління, фермерські господарства, конкурентоспроможність, стратегія, розвиток, форсайт-прогнозування, EBITDA, кооперація.

ABSTRACT

Gorikhovsky M.V. Strategic management of the farms competitiveness. - Manuscript.

The dissertation for the degree of candidate of economic sciences, specialty 08.00.04 «Economics and management of the enterprises (according to the types of economic activity)». – State agrarian and engineering university in Podilya, Kamenets-Podolskyi, 2018.

In the dissertation theoretical generalizations were made and the new solution for the actual scientifically-engineered task of problem concerning strategic management of competitiveness of farms is proposed. Solving this task will help strengthen the competitive position of the farms in the region with regard to direct and potential competitors. The obtained scientific results give grounds for the following conclusions.

Taking into account the peculiarities of the development of the agrarian sector of the economy and the strengthening of the competitiveness of agro holdings, the existence of many obstacles and problems in the development of farms (unsatisfactory technical and technological support, under-priced sales of own products, complications in marketing and product sales, constant seasonal inflation processes, inaccessible credit resources and state subsidies , which led to a decrease in their competitiveness), the question arises of the strategic management of their competitiveness. In this context, the term "strategic management of farming" is considered by the author as "a set of knowledge, skills and abilities of farmers in the

adoption and implementation of strategic decisions that are developed under conditions of uncertainty and instability of the external environment, usually using only their own labor, production and financial resources" . At the same time, operational management, strategic planning and farmer policy are considered as components of strategic management, and not their derivatives.

On the basis of the generalization of existing methodological approaches to the assessment of the competitiveness of farms found that most of them are oriented to indicators of their resource availability, resourcefulness, resource efficiency, profitability. In this context, the methodical foundations for assessing the competitiveness of farms are improved on the basis of systematization and supplementation of existing Foresight Forecasting and Data Mining Classifications, the use of a generalized EBITDA, which includes a multicriteria dimension of the functional components of a farm, which enables the analysis and forecasting of key competitive advantages and secondary characteristics , which in their totality have a significant influence on solving problems of strategic management of competitiveness of farms.

The methodology for researching strategic management of the competitiveness of farms involves the formation of general principles, management methods, specific requirements that are put forward in the management system of different types of farms. On this basis, scientific approaches to the classification of farms have been improved, taking into account the size of the land bank, the level of agricultural cooperation, the level of specialization, the level of product marketability, the form of creation, ownership, formation, division of labor, the provision of means of production, which increases the level of validity of management decisions defined alternative directions of strategic development of farms and types of their behavior in the market.

Based on the methodology proposed in the dissertation on the assessment of the state of strategic management of the competitiveness of farms through the integrated indicator of EBITDA, which takes into account the parameters of profitability, land security, reproduction of fixed assets, financial obligations, the directions of their

strategic development were substantiated. The study of the dynamics of the EBITDA indicator in the investigated farms of the Khmelnytsky region has made it possible to establish that the main reason for the growth of the analyzed indicator at the present stage of their development are intensive growth factors such as crop yields, fundraising, profit, cost savings. The effectiveness of using the potential of land resources of farms has been researched in the context of dynamic agricultural development and it has been established that the efficiency of farming in these farms depends to a large extent on the size of the land bank, but also on the rational use of land, fertilizers, capital and labor resources.

Practical use of methodological provisions for assessing the level of competitiveness of farms on the basis of adapted SWOT analysis methods, Modern portfolio theory (BGM matrices) of the investigated farms in the aggregate allowed to determine the key problems and directions of strategic development of farms, aimed at increasing their competitiveness in the external environment.

The key role in external regulation of the process of forming the competitiveness of farms must be played by an institutional environment whose elements are intended to reduce farmers' informal lack of knowledge and transaction costs by creating adapted business plans and behavioral models for farms.

Strategic analysis based on the systematic approach of studying the interconnections of quantitative and qualitative characteristics of farm development taking into account restrictive factors of competitiveness, which include insufficient demand for products, weather conditions, labor shortages, limited access to materials and equipment, financial constraints and level of managerial competence, allowed to formulate goals that together allow to solve key problems and to identify reserves for improving the efficiency of the economy the activities of farms in accordance with the state of their internal and external environment.

Application of the AGMEMOD model enabled Ukraine to forecast the development of farms in the context of sustainable development of rural areas, namely: yield, gross crop and sown area of main crops, EBITDA, changes in demographic indicators and GDP of the Khmelnytsky region in a basic and optimistic

variant of the forecast, the results of which gave the opportunity to substantiate competitive strategies, the implementation of which will ensure an increase in volumes of sales, profits, market share and penetration to new market segment and more.

The proposed conceptual approach to strategic farm management competitiveness is a set of interconnected forms, methods and values that contribute to satisfying the needs of increasing the competitiveness of farms, on the basis of which a power strategy for the development of farms is carried out and the identification of potential opportunities for its implementation. The dissertation defines the components of ensuring the implementation and development of advanced technologies for the development of farms, which include: technical and technological (skills of working with statistical data and other information, introduction of the latest innovative strategies and concepts, application in the production of high technology and innovative technologies, etc.), legally -scientific (understanding of the legislative framework of Ukraine, knowledge of laws and possible legislative changes, study of foreign experience in the construction and implementation of a strategist) and (knowing the potential for regional development, local needs awareness, communication and farmers government, solidarity and responsibility for the community, administrative skills, management style, competence).

It is proved that in order to increase the competitiveness of farms, it is expedient to create agro-industrial associations whose activities are carried out on the basis of a non-profit partnership, which will promote the attraction of additional resources, optimization of processes of sale and processing of products, the formation of its own budget, etc. The proposed approach is based on the phased implementation of alternative strategies for individual groups of farms and the development of possible variants of their development based on a reasonable structural and logical scheme for their creation and functioning.

Key words: strategic management, farms, competitiveness, strategy, development, economy, development trends, cooperation.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Горіховський М. В. Шляхи покращення управління фермерським господарством в Україні. *Соціально-економічний та технічний розвиток підприємств: проблеми, рішення, оцінка ефективності*: м. Дніпропетровськ. Пороги. 2016. С. 326-333. (0,5 друк. арк.).

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Горіховський М. В. Методи оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія. Серія: Економіка*, 2015. № 265(253), С. 123-126. (0,5 друк. арк.).

3. Чикуркова А. Д., **Горіховський М. В.** Конкурентоспроможність як складова розвитку фермерських господарств: теоретичний аспект. *Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»*, 2016. №12. С. 5-9. (0,5 друк. арк., в т.ч. автора - 0,3 др. арк. Автором досліджено можливості та загрози на шляху підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств).

Статті у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

4. Горіховський М. В. Використання форсайт-технологій в управлінні фермерським господарством. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, 2017. № 11, С. 24-27. (0,5 друк. арк.). Індексується і реферується в базі даних *Index Copernicus (ICV 2015:32.42)*.

5. Горіховський М. В. Переваги і недоліки методів оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Економічні науки*, 2016. № 24 (3), С. 17-24. (0,5 друк. арк.). Індексується і реферується в базі даних: *PIHЦ, Citefactor, Research Bible, Google Scholar, MIAR*.

6. Горіховський М. В. Розвиток фермерських господарств і їхнє місце в аграрному виробництві регіону. *International scientific e-journal «Agricultural and resource economics»*, 2017. № 1 (3), С. 67-79. (0,5 друк. арк.). Індeksuється і реферується в базі даних: *Academic Research Index, AgEcon, AKSTEM, CiteFactor, ERIH PLUS, Global Impact Factor, Google Scholar, Index Copernicus (ICV 2016: 77.82), Journal Factor, Journals Impact Factor, Polish Scholarly Bibliography, RSCI, Scientific Indexing Services, Ukrainian scientific journals, Vernadsky National Library of Ukraine, WorldCat*.

7. Горіховський М. В. Стан, перспективи розвитку та державна підтримка фермерських господарств Хмельниччини. *Міжнародний науково-виробничий журнал «Економіка АПК»*, 2017. №11, 79-85. (0,5 друк. арк.). Індeksuється і реферується в базі даних: *American Economic Association, EBSCO Publishing, Ulrich's Periodicals Directory USA, ARGIS, PIHЦ, Google Scholar, Vernadsky National Library of Ukraine*.

Статті у наукових виданнях іншої держави:

8. Horichovsky M.V. (2015). Methods of assessment of competitiveness of agriculture. *Buletinul Științific al Universității de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahu*, 2015. P. 13-19. (0,4 друк. арк.).

9. Горіховський М. В. Формування конкурентоспроможності фермерських господарств Хмельницької області на основі форсайт-технологій. *Європейський журнал економіки і менеджменту. м. Прага, Чехія*. 2017. Р. 94-99. (0,4 друк. арк.).

Публікації у матеріалах конференцій та інших наукових виданнях:

10. Чикуркова А. Д., Горіховський М. В. Сучасний стан кооперативного руху в Хмельницькій області. *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Економічні науки*, 2015 № 23 С. 14-22. (0,5 друк. арк., в т.ч. автора 0,3 друк. арк. Автором досліджено стан розвитку сільськогосподарської кооперації в Хмельницькій області).

11. Горіховський М.В. Актуальні напрями побудови й розвитку фермерських господарств та теорії їх управління. Актуальні проблеми менеджменту:

теоретичні і практичні аспекти: матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції молодих науковців, аспірантів та студентів, (10 листопада. 2015 р. Кам'янець-Подільський). 2015. С. 80-81. (0,12 друк. арк.).

12. Горіховський М.В. Сутність та місце фермерських господарств в аграрній економіці: матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Ольвійський форум-2015: Механізм формування і розвитку ринкової економіки», (22-24 травня 2015р., Миколаїв-Коблево, Україна). 2015. № 5 (49). С. 24-26. (0,12 друк. арк.).

13. Горіховський М.В. Система критеріїв і показників оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств. Стратегія збалансованого використання економічного, технологічного та ресурсного потенціалу країни: матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, (4–5 червня 2015 р, м. Кам'янець-Подільський). Тернопіль: Крок. 2015. С 143-145. (0,12 друк. арк.).

14. Gorikhovskyi M.V. Перспективи розвитку фермерських господарств у Хмельницькій області. Development of social and economic systems in a global competitive environment : International scientific-practical conference, (26 Februarie 2016. Universitate De Stat Din Moldova). Chisinau, 2016. С. 1-3. (0,12 друк. арк.).

15. Горіховський М.В. Проблематика розвитку фермерських господарств, одноосібних підсобних господарств та їх особливості. Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід для України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (17-18 листоп. 2015 р. Житомир: ЖНАЕУ). 2015 С. 799-800. (0,12 друк. арк.).

16. Горіховський М.В. Теоретичний аналіз конкурентоздатності фермерських та особистих селянських господарств. Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization: Conference Proceedings : International Scientific-Practical Conference, (January 29, 2016. Klaipeda: Baltija Publishing). 2016. С. 1-3. (0,12 друк. арк.).

17. Горіховський М.В. Роль та місце фермерів у формуванні земельного банку Хмельницької області. Актуальні проблеми управління та

адміністрування: теоретичні і практичні аспекти: матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції науковців, аспірантів та студентів (10 листопада 2016 року Кам'янець-Подільський: ПДАТУ). 2016. С. 99-101. (0,12 друк. арк.).

18. Горіховський М.В. Специфика управлением фермерскими и крестьянскими хозяйствами в Хмельницкой области: Актуальные проблемы менеджмента в АПК: материалы I-ой Международной научно-практической конференции кафедры управления, посвященной 175-летию УО Белорусской государственной сельскохозяйственной академии. (29-30 мая 2015 г. Минск: БГСХА, Беларусь). 2015 С. 35-37. (0,12 друк. арк.).

19. Горіховський М.В. Оцінка конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Сучасний менеджмент: витоки, реалії та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції присвяченої до 65-ої річниці від дня народження доктора економічних наук, професора П. С. Березівського (4 березня 2016 року Львів: ЛНАУ). 2016 С. 131-133. (0,12 друк. арк.).

20. Горіховський М.В. Науковий підхід до підвищення управлінських якостей фермера. Роль аграрних вищих навчальних закладів у розвитку малих форм господарювання як фактора соціально-економічної стабільності сільських територій та самозайнятості населення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (23 листопада 2016 року, Київ: Науково-методичний центр «Агроосвіта»). 2016. С. 7-8. (0,12 друк. арк.).

21. Чикуркова А. Д., **Горіховський М.В.** Напрямки стратегічного розвитку сільськогосподарської кооперації Хмельниччини в умовах глобалізаційних процесів. "Стратегічні пріоритети в ххі столітті" (SP XXI 2017): матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (14-15 лютого 2017 року Київ). 2017 С. 245-248. (0,12 друк. арк., в т.ч. автора 0,06 друк. арк. *Особистий внесок автора полягає в дослідженні стратегічних напрямків розвитку сільськогосподарської кооперації*)

22. Чикуркова А. Д., **Горіховський М.В.** Фінансова підтримка фермерських господарств України. Актуальні проблеми аграрної економіки: теорія, практика, стратегія: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 45-річчю економічного факультету Подільського державного аграрно-технічного університету. (12-13 жовтня 2017 року Кам'янець-Подільський: ПДАТУ) 2017. С. 304-307. *(0,12 друк. арк., в т.ч. автора 0,06 друк. арк. Особистий внесок автора полягає в дослідженні обсягу фінансової підтримки фермерських господарств).*

23. Чикуркова А.Д., **Горіховський М.В.** Розвиток бізнес-освіти для фермерів. Проблеми та перспективи розвитку підприємництва: матеріали Х ювілейної Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю факультету управління та бізнесу Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. (25 листопада 2017 року Харків). 2017. С. 276–278. *(0,12 друк. арк., в т.ч. автора 0,06 друк. арк. Особистий внесок автора полягає в обґрунтуванні шляхів розвитку бізнес-освіти для фермерів).*

24. Чикуркова А. Д, **Горіховський М.В.** Использование органического земледелия как направление повышения конкурентоспособности фермерских хозяйств. Science, Education, Culture: International Scientific and Practical Conference. (10 февраля 2017 года Комрат: КГС, Молдова). 2017 С. 99-101. *(0,12 друк. арк., в т.ч. автора 0,06 друк. арк. Особистий внесок автора полягає в обґрунтуванні доцільності використання органічного землеробства для малих фермерських господарств).*

25. Горіховський М.В. Проблематика та перспективи розвитку фермерських господарств. Аграрна наука та освіта в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції Ч.2. (20-22 березня 2018 року Кам'янець-Подільський: ПДАТУ) 2018. С. 238-239.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТОЕРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ.....	13
1.1 Теоретичні і методичні основи стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств.....	13
1.2. Теоретико-методичні засади оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств.....	24
1.3 Сутність та місце фермерських господарств аграрному секторі економіки.....	38
Висновки до розділу 1.....	62
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ.....	65
2.1. Сучасний стан та ефективність стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств.....	65
2.2. Оцінка рівня конкурентоспроможності фермерських господарств області.....	90
2.3. Стан формування і ефективність функціонування фермерських господарств.....	106
Висновки до розділу 2.....	134
РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ.....	136
3.1 Прогнозування показників розвитку фермерських господарств.....	136
3.2 Обґрунтування стратегії розвитку фермерських господарств та формування потенційних можливостей їх реалізації.....	151
3.3 Пріоритетні напрями підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств.....	159
Висновки до розділу 3.....	183
ВИСНОВКИ.....	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	189
ДОДАТКИ.....	208

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах розвитку сільського господарства України пріоритетним напрямом стратегічного управління є посилення конкурентоспроможності фермерських господарств у довгостроковій перспективі. Фермерські господарства фактично стали повноправними суб'єктами в аграрній багатоукладній економіці, пройшли свій перший етап формування і становлення та намагаються зайняти своє місце в рішенні проблеми продовольчої безпеки свого області.

В наслідок швидкого розвитку аграрного сектора економіки перед фермерськими господарствами існує багато перешкод та проблем розвитку, а саме: технічне та технологічне забезпечення, занижені ціни реалізації власної продукції, ускладнення збуту та реалізації продукції, постійні сезонні інфляційні процеси, малодоступні кредитні ресурси та державні дотації, що призвело до зниження рівня їх конкурентоспроможності.

В економічній літературі розвиток фермерських господарств досліджується в різних аспектах, що знайшло відображення у наукових працях таких вітчизняних і закордонних вчених, як Н. Антофій, М. Бакетт, В. Бойко, О. Гаркуша, А. Головін, В. Зіновчук, Г. Жуйков, Л. Мармуль, Е. Монтеро, М. Малік, Ю. Меллор, Л. Мельник, І. Томич, І. Топіха, А. Чаянов, М. Шульський, В. Юрчишин.

Досить ґрунтовно загальні проблеми конкуренції та стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств як у теоретичному, так і в практичному аспектах досліджені у роботах Г. Азоева, І. Ансоффа, С. Брю, Д. Васильківського, К. Волощук, О. Гудзинського, О. Єрмакова, В. Іванишина, К. Макконелла, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, М. Місюка, О. Онищенко, П. Саблука, А. Мохненко, О. Наумова, М. Портера, С. Судомир, Р. Фатхутдінова, А. Чикуркової, А. Юданова.

Однак питання, пов'язані з вивченням особливостей формування і функціонування фермерських господарств, стратегічного управління їх конкурентоспроможністю, на сьогодні залишаються недостатньо розкритими та вимагають подальшого дослідження. Актуальність даного питання та часткове його вивчення зумовили вибір теми дисертаційного дослідження, визначили мету, завдання та структуру роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу в виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Подільського державного аграрно-технічного університету за темами: «Розробка заходів з підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва на основі втілення досягнень науково-технічного прогресу, раціонального використання виробничого та трудового потенціалу, фінансових інвестиційних та інформаційних ресурсів, запровадження ефективного менеджменту, застосування передових досягнень в обліку та аудиті» (ДР № 0110U005064), «Формування стратегії та пріоритетів інноваційного розвитку аграрного розвитку аграрного сектору економіки в умовах глобалізації» (ДР № 0110U007032), в межах яких автором розроблено теоретико-методичні та практичні підходи до формування стратегічного управління конкурентоспроможності фермерських господарств.

Мета та задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування та поглиблення теоретичних і методичних підходів до стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств, а також розробка практичних рекомендацій щодо посилення конкурентоспроможності фермерських господарств. Для досягнення мети в роботі поставлено і вирішено такі наукові та прикладні задачі:

- розкрити теоретичні і методичні основи стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств;
- узагальнити теоретико-методичні засади оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств;

- дослідити сутність та місце фермерських господарств у розвитку аграрного сектору економіки;
- здійснити оцінку стану та ефективності стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств;
- визначити рівень конкурентоспроможності фермерських господарств області;
- розкрити особливості формування та розвитку фермерських господарств;
- удосконалити науково-методичні підходи до прогнозування розвитку фермерських господарств.
- запропонувати концептуальний підхід до формування стратегії розвитку фермерських господарств;
- обґрунтувати пріоритетні напрями підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств;

Об'єктом дослідження є процеси стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і прикладних аспектів щодо покращення конкурентоспроможності фермерських господарств.

Методи дослідження. Теоретичні і методологічні засади дослідження засновані на діалектичному методі, системному підході у вивченні соціально-економічних процесів, явищ і загальносистемні принципи проведення комплексних досліджень. При розгляді основних понять і категорій, що формують стратегічне управління конкурентоспроможністю, були використані такі методи: теоретичного узагальнення, статистичний, аналогії та абстрактно-логічні методи.

У роботі використані методи: історичний та теоретичного пізнання – для аналізу еволюції теоретичних поглядів на природу поняття «конкурентоспроможність фермерських господарств»; монографічний – при опрацюванні літературних джерел; абстрактно-логічний та діалектичний – для теоретичних узагальнень, уточнення понятійного апарату щодо

конкурентоспроможності фермерських господарств в процесі вивчення публікацій, нових і вже досягнутих практичних результатів, формулювання висновків; наукової абстракції (для формування теоретичних узагальнень, висновків), статистичний (при обрахуванні середніх значень показників, відхилень, темпів росту та приросту), системний підхід і структурно-логічний аналіз (при побудові логічної структури дисертаційної роботи), математичної статистики (при оцінюванні стану розвитку фермерських господарств, кореляційно-регресійного аналізу), фінансового аналізу (при визначенні показника EBITDA), логічного аналізу (при формуванні форсайт-стратегії), стратегічного аналізу (при побудові матриць БКГ), порівняльного аналізу (у процесі аналізу показників EBITDA агрохолдингів та фермерських господарств області). У процесі обробки матеріалів дослідження застосовувалися сучасні технології та програмне забезпечення.

Інформаційно-аналітичну базу дослідження склали нормативно-законодавчі акти, дані Державної служби статистики України, Головного управління статистики в Хмельницькій області, наукова література за темою дослідження, дані аналітичних і рейтингових агенцій, звіти FAO, експертні оцінки й публікації USDA, статистична звітність фермерських господарств, результати особистих досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в поглибленні теоретичних положень, удосконаленні науково-методичних підходів й розробці практичних рекомендацій щодо стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств.

Найсуттєвішими результатами дослідження, що формують наукову новизну і виносяться на захист, є такі:

вперше:

- обґрунтовано концептуальний підхід до побудови та реалізації стратегії розвитку фермерських господарств із застосуванням форсайт-технології, який включає техніко-технологічну, законодавчу, наукову та кадрову складові, що дозволяє сформулювати узгоджене уявлення про напрями розвитку фермерських

господарств, забезпечує взаємне діалогове навчання економічних агентів, стимулює розвиток інновацій та слугує основою для забезпечення розвитку та посилення конкурентоспроможності фермерських господарств;

удосконалено:

– методичні засади оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств на основі систематизації та доповнення існуючих класифікацій методів форсайт-прогнозування та Data Mining, використання узагальнюючого показника EBITDA, який включає багатокритеріальний вимір функціональних складових фермерського господарства, що уможливають аналіз і прогнозування не тільки ключових конкурентних переваг й другорядних характеристик, які в своїй сукупності мають значний вплив на вирішення проблем стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств;

- удосконалено наукові підходи до класифікації фермерських господарств з урахуванням розміру земельного банку, рівня сільськогосподарської кооперації, рівня спеціалізації, рівня товарності продукції, за формою створення, власності, утворення, розподілу праці, за забезпеченням засобами виробництва, що підвищує рівень обґрунтованості управлінських рішень при визначені альтернативних напрямів стратегічного розвитку фермерських господарств та типів їх поведінки на ринку;

- методичні положення оцінювання стану стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств за допомогою інтегрального показника EBITDA, який враховує параметри прибутковості, землезабезпеченості, відтворення основних засобів, фінансових зобов'язань, що дозволило обґрунтувати напрями їх стратегічного розвитку;

набули подальшого розвитку:

- тлумачення поняття «стратегічне управління фермерським господарством» на основі узагальнення та систематизації існуючих підходів і трактування даного терміну «як комплексу знань, умінь та навичок фермерів щодо прийняття і реалізації стратегічних рішень, які розробляються в умовах

невизначеності та нестабільності зовнішнього середовища, як правило використовуючи тільки власні трудові, виробничі та фінансові ресурси». При цьому оперативне управління, стратегічне планування та політика фермерського господарства розглядаються як складові стратегічного управління, а не його похідні;

- методичні положення оцінки рівня конкурентоспроможності фермерських господарств на основі адаптованих методик SWOT-аналізу, портфельного аналізу (матриць БКГ) діяльності досліджуваних фермерських господарств, які в сукупності дозволяють визначати ключові проблеми та напрями стратегічного розвитку фермерських господарств, спрямовані на підвищення їх конкурентоспроможності у зовнішньому середовищі;

- системний підхід до аналізу та вивчення взаємозв'язків кількісних та якісних характеристик розвитку фермерських господарств з врахуванням обмежуючих факторів конкурентоспроможності, які включають недостатній попит на продукцію, погодні умови, нестачу робочої сили, обмеженість доступу до матеріалів та устаткування, фінансові обмеження та рівень управлінської компетентності. Це дозволило сформулювати цілі, які в сукупності дозволяють визначати ключові проблеми та резерви підвищення ефективності господарської діяльності фермерських господарств відповідно до стану їх внутрішнього та зовнішнього середовища;

- науково-методичні засади прогнозування показників розвитку фермерських господарств із застосуванням моделі «AGMEMOD» Україна, результати якого дали змогу обґрунтувати конкурентні стратегії, реалізація яких забезпечить збільшення обсягів реалізації продукції, одержаного прибутку, розширення ринкової частки, проникнення на новий сегмент ринку тощо;

- наукові засади впливу фермерського господарства на структуру сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в структурі аграрного сектора економіки області, враховуючи рівні, типи, види зв'язків фермерів з

обслуговуючими кооперативами, що врахують запропоновану структурно-логічну схему їх створення й функціонування.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення та пропозиції доведені автором до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій, які спрямовані на удосконалення стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерськими господарствами. Результати дослідження автора щодо шляхів покращення управління фермерським господарством в Україні», представлені в монографії «Соціально-економічний та технічний розвиток підприємств: проблеми, рішення, оцінка ефективності», яка виконана в межах теми дослідження «Методологія управління підприємствами різних організаційно-правових форм та форм власності» назва навчального закладу (державний реєстраційний номер 0107U001146) (АКТ № 22, № 166 від 30.05.2016р.)

Результати наукового дослідження використано в діяльності департаменту агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Хмельницької обласної державної адміністрації (довідка № 04-04/1019 від 21.02.2018 р.) використано при розробці заходів, спрямованих на забезпечення розвитку та підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств області.

Пропозиції автора щодо системи підвищення ефективності конкурентоспроможності фермерського господарства впроваджено у практичну діяльність ФГ «Колос-Агро» Кам'янець-Подільського району Хмельницької області (довідка № 17 від 11.03.2018 р.).

Рекомендації щодо підтримки фермерських господарств шляхом розвитку сільськогосподарської кооперації прийняті до впровадження відділом агропромислового розвитку Кам'янець-Подільської державної адміністрації (довідка № 01-37/05 від 22.09.2017 р.) використано при забезпеченні виконання механізму надання державної підтримки для фермерських господарств.

Пропозиції автора щодо впровадження структурно-логістичної схеми функціонування союзу, яка дозволяє покращити ефективність співпраці

фермерських господарств з асоціацією використано в діяльності ГО «Українська асоціація молодих фермерів» (довідка № 16 від 09.02.2018 р.).

Окремі теоретичні і практичні положення дисертації використано в навчальному процесі Подільського державного аграрно-технічного університету при викладанні дисциплін «Стратегічний менеджмент», «Організація аграрного бізнесу», «Аграрний менеджмент» та у науково-дослідній роботі викладачів, аспірантів, студентів університету в системі підготовки бакалаврів і магістрів економічного факультету (довідка № 71-01-1491 від 29.12.2017р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою роботою автора. Наукові результати, висновки і пропозиції, що виносяться на захист, отримані автором особисто. З наукових робіт, опублікованих у співавторстві, в дисертаційній роботі використовувалися лише ті положення та ідеї, які є результатом особистих досліджень дисертанта. У дисертації не використовувалися ідеї та розробки, що належать співавторам.

Апробація результатів дисертації. Основні результати наукового дослідження доповідались і отримали позитивну оцінку на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема на: Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції молодих науковців, аспірантів та студентів: «Актуальні проблеми менеджменту: теоретичні і практичні аспекти». (м. Кам'янець-Подільський, 2015 р.); Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Стратегія збалансованого використання економічного, технологічного та ресурсного потенціалу країни» (м. Кам'янець-Подільський, 2015 р.); XIV Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Ольвійський форум-2015»: «Механізм формування і розвитку ринкової економіки» (м. Миколаїв - Коблево, 2015 р.); International scientific-practical conference: «Development of social and economic systems in a global competitive environment» (м. Кишинів, Республіка Молдова, 2016); Міжнародній науково-практичній конференції «Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід для України». (м. Житомир, 2015); International Scientific-Practical

Conference «Modern transformation of economics and management in the era of globalization». (м. Клайпеда, Республіка Литва, 2016 р.); Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції науковців, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми управління та адміністрування: теоретичні і практичні аспекти» (м. Кам'янець-Подільський, 2016 р.); I-й Международной научно-практической конференции кафедры управления, посвященной 175-летию УО Белорусской государственной сельскохозяйственной академии «Актуальные проблемы менеджмента в АПК. (м. Мінськ, Республіка Білорусь, 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний менеджмент: витоки, реалії та перспективи розвитку». (м. Львів, 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Роль аграрних вищих навчальних закладів у розвитку малих форм господарювання як фактора соціально-економічної стабільності сільських територій та самозайнятості населення» (м. Київ, 2016 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічні пріоритети в XXI СТОЛІТТІ» (SP XXI 2017) (м. Київ, 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 45-річчю економічного факультету Подільського державного аграрно-технічного університету «Актуальні проблеми аграрної економіки: теорія, практика, стратегія» (м. Кам'янець-Подільський, 2017 р.); X ювілейній Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 50-річчю факультету управління та бізнесу Харківського національного автомобільно-дорожнього університету «Проблеми та перспективи розвитку підприємництва» (м. Харків, 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Science, Education, Culture» (м. Комрат, Республіка Молдова, 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Аграрна наука та освіта в умовах Євроінтеграції» (м. Кам'янець-Подільський, 2018 р.).

Публікації. Основні положення та найголовніші результати дисертаційної роботи висвітлено у 25 наукових публікаціях загальним обсягом 6,6 друк. арк. (особисто автору належить 6,2 друк. арк.), з них у колективній монографії – 1 публікація (0,5 друк. арк.), у наукових фахових виданнях України та у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних – 6 статей

(3 друк. арк., з них особисто автору належить 2,8 друк. арк.), 2 публікації у науковому виданні іншої держави (0,8 друк. арк.), 15 тез доповідей на науково-практичних конференціях (1,8 друк. арк., з них особисто автору належить 1,56 друк. арк.) та 1 публікація в іншому виданні (0,5 друк. арк., з них особисто автору належить 0,3 друк. арк.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний обсяг роботи становить 227 сторінок друкованого тексту у тому числі основного тексту – 188 сторінки. Дисертація містить 48 таблиць на 24 сторінках, 44 рисунка на 22 сторінках, 6 додатків на 6 сторінках. Список використаних джерел містить 180 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

1.1 Теоретичні і методичні основи стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств

Для сучасного економічного стану України особливе значення мають ті дослідження, які націлені на розробку ефективних заходів щодо прискореного розвитку механізму формування ринкових відносин.

Реформування економічних відносин, розвиток нових форм господарювання на засадах приватної власності спричинили розвиток фермерських господарств. Нині діяльність фермерських господарств відзначається нестабільністю. Забезпечення ефективної діяльності фермерських господарств вимагає вирішення цілого комплексу питань з підвищення їх конкурентоспроможності, обґрунтування перспектив розвитку, впровадження нових методів управління, розробки відповідних заходів, які б дозволили їм пристосуватися до жорстких умов конкурентної боротьби.

В умовах ринкової економіки метою будь-якого виробництва є отримання максимально можливого прибутку, тому впевнено можуть розбудовувати свою виробничо-фінансову діяльність тільки ті підприємства, які отримують від неї найвищий економічний результат. Ті ж підприємства, які працюють неефективно, з низьким рівнем рентабельності або й взагалі збитково, нежиттєздатні.

Конкурентоспроможність економіки визначається конкурентоспроможністю господарюючих суб'єктів різних галузей економіки. Можливість господарюючого суб'єкта працювати у динамічному

конкурентному середовищі з позитивною динамікою є результатом чітко вибудованої системи управління конкурентоспроможністю.

Вітчизняні теорія та практика управління конкурентоспроможністю суб'єктів господарювання в аграрній сфері вказують на те, що найбільш ефективне управління конкурентоспроможністю фермерських господарств можливе тільки за умови дотримання принципів управління конкурентоспроможності та розроблення відповідних методів управління й методології формування функцій, організаційної структури і системи управління загалом. Поява стратегічного управління стало новим етапом розвитку управлінської науки. Воно було обумовлено об'єктивними причинами і формувалося поетапно. Можна виділити наступні особливості управління для кожного з етапів: управління, яке здійснювалося як постфактум - контроль після завершення події; управління на основі екстраполяції; управління на основі передбачення; управління на основі гнучких рішень [7, с. 25-30].

У міру зміни умов зовнішнього середовища, прискорення темпів зміни її параметрів і зростання невизначеності управлінська практика виробила ряд методів організації діяльності підприємств. Чим складніше і більш несподівано ставало майбутнє, тим більше ускладнювалися системи, причому кожна наступна доповнювала попередню.

При розкритті сутності стратегічного управління, перш за все, необхідно визначити чіткі межі, що дозволяють відрізнити його від оперативного управління. Стратегічне і оперативне управління є режимами, наявними всередині керуючої підсистеми, які використовуються одночасно. Стратегічне управління дозволяє забезпечити діяльність організації в майбутньому, при зміні зовнішніх і внутрішніх факторів впливу, в той час як, оперативне управління використовує розроблену раніше стратегію з метою поточного досягнення цілей організації.

На наш погляд, цим і був викликаний історичний перехід від оперативного управління до стратегічного, коли, в умовах ведення бізнесу, у практикуючих вчених - дослідників з'явилася думка про необхідність трансформації уваги

керівництва організацій на зовнішні чинники з метою своєчасного реагування на зміни, що відбуваються. Організація, яка використовує стратегічне і оперативне управління у своїй поточній діяльності перетворює потенціал в одержуваний прибуток (діяльність операційного управління), який був забезпечений заздалегідь (діяльність зі стратегічного управління).

Істотною відмінністю стратегічного управління, від оперативного, є його гнучкість, відсутність суворої структурованості. Оперативне управління є суворо регламентованим, більш стійким до змін. Дана обставина впливає і на тип організаційної поведінки управлінської структури. Для стратегічного управління буде характерний підприємницький тип управління, а оперативне управління може бути успішно реалізовано за рахунок правильності прийняття управлінських рішень.

У роботі І. Ансоффа представлено зіставлення характеристик оперативного і стратегічного управління [9, с. 202-210]. У своїй роботі він ґрунтувався на тому, що оперативне управління направлено на процес реалізації дій «з минулого в майбутнє», при стратегічному управлінні направлення даного процесу протилежно «з майбутнього в сьогодення». В результаті: оперативне управління буде - довгостроковим (управління для досягнення майбутніх цілей), а стратегічне управління - буде відноситися до стратегічного планування (управління для досягнення стратегічних цілей).

Вчений О.С. Виханский, проводячи дослідження в області стратегічного управління, з метою формулювання даної дефініції, продовжив роботу І. Ансоффа і запропонував свою матрицю порівняння оперативного і стратегічного управління, яку склав за ключовими характеристиками управління організацією [10, с. 290]

Ряд дослідників знаходять характерні загальні риси, властиві даним поняттям, такі як: адаптивність, спрямованість на досягнення цілей, ув'язка цілей і ресурсів, багатоцільовий характер, істотність, облік можливостей і критеріїв [11, 12, 13, 14, 172, 173].

Однак, крім наявності загальних характеристик, у наведених вище

дефініцій, їх розділяють наявність різних властивостей.

Для більш змістовного розкриття сутності стратегічного управління нами були визначені його принципи, які відображені в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Принципи стратегічного управління*

№ з/п	Принцип	Зміст
1	Довготерміновість	Забезпечує успішний розвиток організації в майбутньому.
2	Реалізація	При постановці стратегічних цілей розвитку організації, необхідно враховувати її зовнішні і внутрішні ресурси, для оцінки можливості їх реалізації.
3	Гнучкість	Облік можливих змін процесу реалізації стратегічного управління, в зв'язку зі зміною зовнішніх і внутрішніх факторів.
4	Організованість	Процес стратегічного управління повинен бути чітко прописаний, регламентований і реалізовуватися.
5	Економічна доцільність	Дохід від реалізації стратегічного управління повинен перевищувати витрати на його здійснення.
6	Комплексність	Процес реалізації стратегічного управління повинен здійснюватися для всієї організації, а не для окремих підрозділів. При цьому всі підрозділи організації повинні бути орієнтовані на єдину мету.
7	Контрольованість	Процес реалізації стратегічного управління повинен бути повністю контрольованим, тобто повинні бути визначені контрольні показники, а також відповідальні виконавці.

**Розроблено автором за матеріалами [14, с. 2].*

Основними принципами стратегічного управління є: соціальність, цілеспрямованість, комплексність, системність, адаптивність (гнучкість), ефективність, мінімізація ризику, збалансованість, легітимність, демократичність, професіоналізм та ін. [15].

До визначення терміна «стратегічне управління» існують різні підходи. Ми погоджуємося із визначенням стратегічного управління О. Виханського. Стратегічне управління – це процес виявлення й встановлення зв'язків організації з оточуючим середовищем, який передбачає реалізацію стратегічних цілей і досягнення взаємоузгодженості розподілу ресурсів між підрозділами організації та дозволяє ефективно функціонувати.

Вважаємо, що стратегічне управління фермерським господарством - це комплекс знань, умінь та навичок фермерів щодо прийняття і реалізації

стратегічних рішень, які розробляються в умовах невизначеності та нестабільності зовнішнього середовища, як правило використовуючи тільки власні трудові, виробничі та фінансові ресурси.

Для забезпечення ефективного стратегічного управління фермерським господарством, потрібно фермерам оволодіти ще оперативним управлінням, стратегічним плануванням та політика підприємства, що є складовими стратегічного управління, а не його похідними (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Складові стратегічного управління фермерським господарством*

Складові	Роль
Стратегічне планування	Стратегічне планування має важливу роль для формування сталої конкурентоспроможності господарства на ринку, а також забезпечує оцінку підприємства в довгостроковій перспективі в питаннях розвитку та виживання. Головною перевагою є те, що дане планування забезпечує ефективність функціонування і зростання в довгостроковій перспективі.
Оперативне управління	Його роль полягає в забезпеченні мобільності управління, швидке та чітке виконання завдань, які виникають у повсякденності, а також забезпечення сталого керівництва трудовим колективом.
Політика господарства	Значення політики господарства полягає в процесі прийняття рішення в потрібному для стратегії напрямку. Також вирішує спірні питання і надає єдину структуру планам, надаючи керівникам можливість делегувати повноваження, зберігаючи контроль в своїх руках

**Розроблено автором за матеріалами [17, с. 68].*

Теорія стратегічного управління ґрунтується на загальних методологічних підходах до управління: системному, організаційному, процесному та ін. [15].

На нашу думку, процес стратегічного управління необхідно починати з визначення діяльності організації з урахуванням зовнішніх і внутрішніх потреб.

Далі формується філософія і місія організації, здійснюється постановка стратегічних цілей за трьома напрямками в організації.

Етап розробки стратегії складається з декількох під етапів.

Дослідження показали, що розробка стратегії стратегічного розвитку фермерських господарств, може здійснюватися за наступними етапами:

- перший етап - аналіз зовнішнього середовища;
- другий етап - аналіз внутрішнього середовища організації;
- третій етап SWOT – аналіз;

- четвертий етап – формування стратегії;
- п'ятий етап – реалізація стратегії;
- шостий етап – адаптація господарства до стратегічного плану;
- сьомий етап – порівняння досягнутих результатів з теоретичним планом [17].

Для кращого розуміння, ми скомпонували етапи стратегічного управління у фермерському господарстві в структурно-логічну схему, (рис.1.1).



Рис. 1.1. Процес стратегічного управління у фермерському господарстві*

*Розроблено автором на основі [18, с. 4].

Етап реалізації стратегії складається з двох під-етапів.

Перший під етап – адаптація структури організації до вимог стратегічного плану. Другий – адаптація культури до вимог стратегічного плану. Так як процес стратегічного управління є безперервним, то його цикл замкнутий. На останньому етапі здійснюється порівняння досягнутих результатів із запланованими, контроль і регулювання попередніх етапів.

На кожному стратегічному рівні розробка стратегії закінчується створенням стратегічного плану. В одних організаціях він представлений у вигляді документа, в інших – у вигляді єдиного бачення і розуміння менеджерами перспективи розвитку організації. Чим більше організація, тим вище ймовірність, що план документований.

Значення стратегічного управління, що дозволяє підприємствам виживати в конкурентній боротьбі в довгостроковій перспективі, різко зросла в останні десятиліття.

Стратегічне управління сільськогосподарськими підприємствами має свої особливості. Фактори, що впливають на стратегічне управління сільськогосподарськими підприємствами, наведені у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Фактори, що впливають на стратегічне управління фермерським господарством*

Фактори	Вплив факторів
Природно-кліматичні умови	Природне середовище безпосередньо впливає на діяльність виробників, а не побічно, як для промислових підприємств.
Територіальне розосередження виробництва	Несвоєчасне коригування обраних стратегій на всіх рівнях управління, запізнювання прийняття оперативних рішень
Сезонність	Реалізація обраних стратегій сільськогосподарськими виробниками пов'язана з високим рівнем ризику
Обмежена диверсифікація сільськогосподарської продукції	Диспаритет цін на продукцію сільського господарства і промислову продукцію для сільського господарства
Різноманіття організаційно-правових форм господарювання	Різна ступінь і сила впливу зовнішніх факторів

**Складено автором за матеріалами [18, с. 4].*

Пріоритетними цілями сільськогосподарських підприємств в рамках стратегічного управління є:

- зміцнення позицій на ринку АПК, в тому числі шляхом диверсифікації виробництва, освоєння нових ринків;
- поліпшення загального фінансово-економічного стану, що досягається не тільки шляхом зростання обсягів виробництва, а й режимом економії,

маневруванням своїми активами, упорядкуванням фінансових розрахунків і рядом інших дій;

- завоювання високої ділової репутації, для чого необхідно здійснювати бездоганну внутрішньо-організаційну політику, висуваючи як безумовний пріоритет своєчасне виконання укладених контрактів, чесність в розрахунках, високий рівень якості товарів та послуг;

- забезпечення високої надійності у виробничо-господарській діяльності шляхом створення виробничих і ресурсних резервів, страхових резервних фондів, розвиненої системи страхування ризиків.

Стратегічне управління в сільськогосподарських підприємствах є необхідною умовою їх ефективного розвитку. Сільськогосподарські підприємства як малі, так і великі мають переваги і недоліки, які будуть впливати на обрану стратегію [18, с. 4].

На нашу думку, можна виділити три основні області вироблення стратегії сільськогосподарського підприємства на ринку (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Основні напрямки вироблення стратегії сільськогосподарського підприємства на ринку*

Напрямки вироблення стратегії	Характеристика
Перший	Диверсифікація виробництва, лідерство, мінімізація витрат виробництва сільськогосподарської продукції
Другий	Спеціалізація підприємства у виробництві сільгосппродукції
Третій	Концентрація зусиль сільськогосподарських підприємств на обраному ринковому сегменті

**Розроблено автором за матеріалами [18, с. 5].*

Стратегічний потенціал сільськогосподарського підприємства визначається наступним комплексом чинників:

- наявністю (об'ємом) стратегічних ресурсів;
- складом і якістю кожного виду використовуваних ресурсів;
- ступенем використання ресурсів.

При формуванні стратегії сільськогосподарських підприємств важливо

застосовувати як кількісні, так і якісні підходи і методи. Необхідність поєднання кількісних і якісних методів породжує проблему їх органічного комбінування в процесі побудови стратегії.

У процесі стратегічного аналізу керівництво організації проводить оцінку зовнішніх факторів, а також потенціалу внутрішніх ресурсів, на підставі чого визначаються подальші цілі і завдання діяльності організації. При розробці стратегічних рішень здійснюється оцінка варіантів розроблених стратегій, а також вибір найбільш функціональної стратегії. При реалізації даного елемента проводиться аналіз стратегічних планів, потреби в трудових ресурсах і капіталі, додаткових економічних і наукових дослідженнях. Крім того, розробляється організаційна структура.

У процесі реалізації стратегії здійснюється її безпосереднє виконання. Усі елементи стратегічного управління контролюються уповноваженими особами.

У разі істотних змін зовнішніх факторів, які безпосередньо впливають на діяльність організації, а також зміни внутрішнього потенціалу, які перешкоджають реалізації заздалегідь запланованого процесу стратегічного управління, керівництво організації здійснює коригування моделі стратегічного управління на необхідних елементах – етапах.

Таким чином, можна відзначити, що в основі моделі стратегічного управління представлений орієнтир стратегічних дій, який за допомогою реалізації стратегічного процесу трансформується в результат стратегічних управління. Умовою виконання моделі буде досягнення конкурентних переваг організації.

У процесі реалізації стратегічного управління організації необхідно задіяти всі структурні елементи управлінського процесу, за допомогою чого буде використовуватися фінансовий менеджмент, організаційне управління, управління персоналом організації, маркетинговий підхід. Однак основну роль в досягненні конкурентних переваг становитиме фінансовий менеджмент, в зв'язку з чим даний елемент стратегічного управління вимагає більш докладного дослідження.

Оцінка ефективності діяльності підприємств здійснюється за допомогою різних аналітичних прийомів з урахуванням специфіки виробництва, його організації на конкретному підприємстві [25, с. 34]. Сама проблема підвищення ефективності господарської діяльності суб'єктів господарювання завжди посідала важливе місце серед актуальних проблем економічної науки.

Необхідно створити організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю, який забезпечить надійне функціонування системи.

Система забезпечення організаційно-економічного механізму складається з підсистем правового, ресурсного, нормативно-методичного, наукового, технічного, інформаційного забезпечення управління господарюючим суб'єктом.

Організаційно-економічний механізм управління господарюючим суб'єктом включає такі основні функціональні підсистеми: планування, організації, мотивації, контролю та регулювання. Цільова система організаційно-економічного механізму містить у собі цілі і основні результати діяльності господарюючого суб'єкта, а також критерії вибору й оцінки досягнення певних цілей і результатів його діяльності.

В якості організаційно-економічного механізму слід розглядати комплексну систему, що складається з системи забезпечення, функціональної та цільової системи, які містять певну сукупність організаційних і економічних важелів, які впливають на економічні і організаційні параметри системи управління господарюючим суб'єктом з метою забезпечення ефективності управління й отримання конкурентних переваг [26].

Управління конкурентоспроможністю фермерських господарств на індивідуальному та макрорівнях потребує формування комплексної системи управління конкурентоспроможністю продукції. Найпростіша система управління складається з двох елементів, один із яких повинен бути домінуючим та впливати на інший, другий – сприймати цей вплив. Іншими словами, будь-яка система має об'єкт та суб'єкт управління, які постійно знаходяться у взаємозв'язку та взаємодії [27, с. 50].

Систему управління можна розглядати у різних аспектах:

- за елементами;
- функціями управлінських рішень;
- етапами прийняття управлінських рішень;
- підсистемами тощо.

Економічний механізм управління створюється для реалізації конкретних цілей господарюючого суб'єкта та являє собою сукупність принципів, методів, засобів управління, а також адміністративно-правових, економічних важелів, стимулів та органів управління. Механізм управління посідає центральне місце у системі управління конкурентоспроможністю продукції фермерських господарств.

Основу сучасного вдосконалення системи управління складає розробка принципів управління, уточнення структури, функцій, процесів управління та перебудова економічного механізму управління конкурентоспроможністю продукції.

На наш погляд, формування системи стратегічного управління конкурентоспроможністю продукції фермерських господарств повинно відповідати багатьом вимогам. Серед них слід відмітити орієнтацію виробництва на попит, на задоволення потреб ринку та вимоги конкретних споживачів продукції. Управління конкурентоспроможністю продукції означає постійне прагнення до підвищення ефективності виробництва та отримання бажаних результатів із меншими затратами [24].

У зв'язку з цим можна стверджувати, що формування стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств повинно відповідати вимогам, що забезпечують:

- орієнтацію виробництва на попит, потреби ринку (на запити конкретних споживачів);
- постійне прагнення до підвищення ефективності виробництва й одержання оптимальних результатів з меншими витратами;
- господарську самостійність, що забезпечує свободу прийняття рішень

тим, хто несе відповідальність за кінцеві результати діяльності фермерського господарства; гнучкість, здатність здійснювати поточне коригування цілей і програм залежно від стану кон'юнктури ринку;

- забезпечення взаємозв'язку між матеріальними, фінансовими, інформаційними та трудовими потоками фермерського господарства;

- визначення вимог до якості продукції, транспортування, попиту, споживанням;

- використання сучасної інформаційної бази з комп'ютерною технікою для різноманітних розрахунків при прийнятті обґрунтованих і оптимальних рішень.

Отже, основи методології стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств складають принципи управління, які розглядаються як основоположні загальні правила, положення до управління конкурентоспроможністю. Управління конкурентоспроможністю продукції є однією з підсистем управління виробництвом, у зв'язку з цим побудова та функціонування системи стратегічного управління конкурентоспроможністю повинні спиратися на загальні принципи, методи управління та відповідати вимогам, які висуваються також й до системи управління конкурентоспроможністю господарства.

1.2. Теоретико-методичні засади оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств

Для того, щоб успішно управляти системою конкурентоспроможності фермерського господарства, необхідно оперувати об'єктивним інструментом з метою отримання її кількісної оцінки. В Україні, як у світі, не існує єдиної загальноприйнятої методики оцінки рівня конкурентоспроможності. Організації, які мають звичай розраховувати рівень конкурентоспроможності, користуються різними методиками. При цьому склад показників, що піддаються аналітичній оцінці, а також методи отримання інтегральної або

узагальнюючої оцінки рівня конкурентоспроможності організації істотно розрізняються. Причому використовувані методи залишаються невідомими для інших суб'єктів. Тому підсумкові результати розрахунків по них, як правило, не збігаються. Встановити достовірність результатів розрахунків, виконаних в різних організаціях конкурентної групи за допомогою різних методів розрахунку, також не представляється можливим. У такій ситуації організації - конкуренти цілком можуть приймати неправильні управлінські рішення, що часто пов'язано з настанням незворотних негативних наслідків від їх реалізації.

У зарубіжній і вітчизняній науковій літературі представлена велика кількість методів, за допомогою яких рекомендується визначати рівень конкурентоспроможності організації в галузях промисловості. В аграрному секторі економіки ці питання багато в чому залишаються недостатньо вивченими, а відносно фермерських господарств практично відсутні. Разом з тим всі методи оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських організацій можуть бути об'єднані в дві групи.

Відповідно з першою групою методів конкурентоспроможність сільськогосподарської організації зводиться до визначення конкурентоспроможності вирощуваної нею продукції. У зв'язку з цим доцільно розглянути застосовувані методи оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції.

З розвитком ринкової економіки проблема оцінки конкурентоспроможності діяльності фермерських господарств стає найбільш актуальною, оскільки результативність господарської діяльності багато в чому визначає темпи розширеного відтворення і рівень задоволення потреб суспільства в продуктах харчування. Крім того, ефективність діяльності фермерських господарств знаходить відображення у зростанні оплати праці, номінальних і реальних доходів, зростанні споживання матеріальних благ, поліпшення рівня життя населення, підвищення якості виробленої продукції, зростанні числа робочих місць, поліпшення умов праці, скорочення безробіття, поліпшення демографічної ситуації, зростання потенціалу організацій

соціально-культурної та житлово-побутової інфраструктури, зниженні інфляції, поліпшенні екології. Тому розробка шляхів підвищення ефективності діяльності фермерських господарств умовах ринкових відносин залишається однією з актуальних проблем сучасної економічної науки і об'єктивної необхідності розвитку сільських територій [36].

Вважається, що конкурентоспроможне виробництво засноване на поєднанні конкурентоспроможних галузей з високою організаційно-технологічною структурою, максимально і ефективно використовує ресурси, що приносить товаровиробнику прибуток, достатній для розширеного відтворення. В якості абсолютних показників конкурентоспроможності галузі в сільськогосподарській організації виступають валовий та чистий прибуток, валовий дохід (чиста продукція), а відносними показниками – прибуток у розрахунку на одиницю використовуваних ресурсів (на 1 га, 1 гол., 1 люд.-год. , 1 грн. вкладеного капіталу), рівень рентабельності, частка прибутку в обсязі продажів, трудомісткість і землеємність. Застосовувані для оцінки конкурентоспроможності продукції і галузі показники, маючи загальний підхід до їх визначення з оцінкою економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, відрізняються методикою розрахунку. У сільському господарстві не вся продукція, особливо в рослинництві, набуває форму товару, частину її (корми, насіння, молодняк для власного відтворення) використовують для внутрішньогосподарського споживання. Тому конкурентоспроможність пропонують оцінювати з точки зору повного товарного виробництва, тобто всю вироблену продукцію враховувати як товар [21, 22, 23, 19].

У системі міжгалузевої конкуренції стосовно до сільського господарства вводиться показник прибутку на 1 га ріллі, хоча визначення його в тваринництві пов'язано з додатковими розрахунками. В якості використовуваної ріллі в даній галузі виступає кормова площа. Показник прибутку на 1 га ріллі характеризує порівняльну економічну ефективність землі, зайнятої для виробництва різних видів продукції.

При характеристиці аграрного виробництва в цілому всі види виробленої продукції зводяться до єдиного вимірника – умовної продукції, а рівень конкурентоспроможності оцінюється за показниками ресурсоемності (землеємність, трудомісткість і енергоемність 1 т умовної продукції), рентабельності, а також обсягу продажів у розрахунку на 1 га ріллі для 1 т умовної продукції [19, 21, 22, 23].

Пропорція результату (продукція або прибуток) виробництва і поточних виробничих витрат (ресурсів) є на думку більшості вчених – економістів, самим найкращим і практично можливим методом вимірювання рівня і динаміки конкурентоспроможності виробництва в масштабі організації. А найбільш надійними і об'єктивними узагальнюючими показниками, що характеризують рівень і динаміку конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва, можуть служити показники рентабельності, обчислені різними способами, а саме, як відношення прибутку до:

- суми активів на кінець року за залишковою вартістю (рентабельність капіталу);
- суми доходів від реалізації продукції (рентабельність продажів);
- повної собівартості продукції (рентабельність витрат).

Окрім того вважається, що конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства досягається не тільки через забезпечення рентабельності, але й також платоспроможності та фінансової стійкості.

Вчений-економіст Н.А. Зотов, аналізуючи сукупність наявних методів оцінки конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта, пропонує їх класифікацію, представлену в таблиці 1.5, але у зв'язку із набуванням популярності інноваційних методів аналізу та планування методи оцінки повинні бути доповнені, тому таблиця набуває нових елементів [41].

До класифікації Н.А. Зотова, додаємо два елемента, таких як Форсайт-прогнозування [49, 46] та Data Mining, тому що за допомогою цих двох не однакових систем аналізу інформації та прогнозування можна побудувати прогноз та проаналізувати господарство не тільки в ключових його елементах, а

й у побічних елементах, які прямо не впливають на виробництво та реалізацію продукції, але в подальшому в своїй сукупності мають велику вагу в вирішенні проблем управління, та конкурентоздатності.

Таблиця 1.5.

Класифікація методів оцінки конкурентоспроможності фермерського господарства*

Метод оцінки	Характеристика
Диференціальний	Використовуються одиничні показники
Комплексний	Використовується єдиний узагальнений показник
Змішаний	Використовуються узагальнений і одиничний показники
Аналітичний	Для визначення оціночних показників використовуються аналітичні залежності
Параметричний	Для опису властивостей конкурентоспроможності використовуються параметри
Експертний	Заснований на обліку думок і суджень експертів
Статистичний	Заснований на використанні статистичної інформації для отримання оціночних показників
Комбінований	Заснований на використанні поєднання різних методів (аналітичного, параметричного, експертного та ін.)
Матричний	Оцінка заснована на використанні матриць SWOT - аналізу. Бостонської Консалтингової Групи, Мак-Кінзі-75 та ін.
Графічний	Заснований на використанні графіків
Тотожний	Передбачає ототожнення рівня конкурентоспроможності товару з конкурентоспроможністю господарюючого суб'єкта
Теорії ефективності	Заснований на використанні комплексних показників ефективності конкурентів
Інтегральний	Заснований на використанні комплексного методу, об'єднуючого всі оцінювані показники
Форсайт	Являє собою систему методів експертної оцінки стратегічних напрямів соціально-економічного та інноваційного розвитку, виявлення технологічних проривів, здатних вплинути на економіку і суспільство в середньо і довгостроковій перспективі
Data Mining	Процес підтримки прийняття рішень, заснований на пошуку в даних схованих закономірностей (шаблонів інформації)

*Розроблено автором з використанням [22, с. 123-126; 40, с. 132, 43].

Показник EBITDA являє собою показник прибутковості і визначається на основі інформації, отриманої від підприємства. Термін прибуток – це різниця між вартістю виробленої продукції або наданої послуги та вартістю виробництва цього продукту або послуги. Показник EBITDA є аббревіатурою для заробітку до вирахування відсотків, податків, зносу і амортизації. Цей вимір, зокрема, вказує суми заробітку, які доступні для погашення боргу.

Наступне рівняння буде визначати показник EBITDA:

$$\text{EBITDA} = \text{ЧП} + \text{ВВ} + \text{ААВ}, \quad (1.1)$$

ЧП – чистий прибуток

ВВ – відсотки за зобов'язаннями

ААВ – амортизація і амортизаційні відрахування

Амортизаційні відрахування – це очікуваний рахунок нематеріального активу протягом очікуваного строку корисного чи його правового життя. Це схоже на знос. Але можуть бути різними. Амортизація, як правило, буде слідувати юридичним рівнянням за умови ІРС для більшості активів. В той же час "легальне" життя у багатьох випадках активу може бути коротше або довше, ніж те, що було визначено після ІРС рівняння амортизації. Таких прикладів нематеріального активу може бути вартість патенту або ліцензії [47].

Щоб в сучасних умовах фермерським господарствам вести успішну господарську діяльність, потрібно розробити стратегію чи план роботи на 3 – 5 років. Для цього слід знати систему критеріїв і показників оцінки конкурентоспроможності господарства, а також вміти їх правильно розраховувати та використовувати.

В аграрних компаніях, холдингах та в інших аграрних формуваннях за напрямом розвитку й стратегію відповідають окремі працівники, а часом і цілі відділи. Фермерське господарство в більшості випадків базується тільки на членах сім'ї та інших фізичних особах, тому всі питання в управлінні й організації праці лягають на фермера. Критерії оцінки одних та інших не можуть бути однаковим, так як їх план та стратегія відрізняються один від одного. У сучасній науці і практиці з'являються нові загальні показники оцінки ефективності ведення бізнесу, зокрема EBITDA – це прибуток компанії за винятком обслуговування боргу, амортизаційних відрахувань і податку на прибуток [2].

Фермер не завжди може володіти такими термінами і методикою розрахунку показників оцінки конкурентоспроможності фермерського господарства, оскільки часто не має освіти в галузі бізнесу і управління. Велике

значення у вирішенні цих проблем відіграє навчання фермерів на курсах з основ підприємницької діяльності та здобуття другої вищої економічної освіти [25].

Переходячи до аналізу конкурентоспроможності сільського господарства, слід зазначити, що дана галузь економіки має низку особливостей, які не дозволяють застосувати методи оцінки, використовувані для економіки країни або інших галузей. До числа таких особливостей слід віднести:

- невисока рентабельність аграрного сектору;
- тривалість відтворювального циклу і тривалий період окупності вкладених коштів;
- невисокий рівень формованої валової доданої вартості;
- високий ступінь непередбачуваності результату господарської діяльності, що обумовлено залежністю від змін ґрунтово-кліматичних умов;
- екологічний фактор.

Позитивний вплив на конкурентоспроможність аграрної галузі надає стабільне зростання попиту на її продукцію незалежно від стану економіки [48].

На думку експертів Організації з економічного співробітництва і розвитку, проводити оцінку конкурентоспроможності в сільському господарстві найбільш доцільно на рівні підприємства, у випадку з аграрним сектором – фермерського господарства або сільськогосподарської організації [48].

В якості інструменту оцінки конкурентоспроможності сільського господарства на рівні компанії пропонується використовувати сукупну продуктивність факторів виробництва (Total factor productivity), яка являє собою показник технологічного та організаційного рівня виробництва у вигляді обсягу виробництва в розрахунку на одиницю витрат факторів виробництва [50, с. 12].

Науковець Т.І. Ленська виділяє шість основних груп факторів, що визначають конкурентоспроможність в аграрній галузі:

- аграрна стратегія і політика;
- загальнодержавні економічні заходи;

- правові умови і законодавче регулювання агропромислового комплексу;
- власні заходи сільськогосподарських підприємств;
- фактори, що забезпечують результативність виробничо-збутової діяльності;
- соціально-економічні результати господарювання, що забезпечують посилення конкурентоспроможності [50, с. 87].

Розглядаючи конкурентоспроможність регіонального сільського господарства, К. Р. Саубанов приділяє особливу увагу таким факторам її підвищення, як сприятливі ґрунтово-кліматичні умови, наявність висококваліфікованих кадрів і достатня кількість трудових ресурсів, глибина переробки одержуваної продукції тваринництва і рослинництва в сільськогосподарських організаціях, інвестиції як спосіб залучення інноваційних технологій і модернізації матеріально-технічної бази, високий рівень механізації та соціально-виробничої інфраструктури, а також впровадження ресурсозберігаючих технологій [52, с. 38-53].

На думку О. А. Юркової, «найважливішим чинником конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств є конкурентоспроможність його продукції». При цьому до ключових характеристик конкурентоспроможності продукції можна віднести якість, ціну і умови її реалізації [53, с. 38].

У сучасній науковій літературі неодноразово відмічалось, що в основному визначення комплексних показників конкурентоспроможності аграрних підприємств, продукції з причини орієнтування їх на використання експертних методів. В основному пропоновані методи розрахунку показників конкурентоспроможності базуються на підсумовуванні одиничних показників та з урахуванням їх важливості. Результати, які отримали при експертному анкетуванні (опитуванні), застосовують для визначення середніх оцінок. Дані оцінки значущості одиничних показників конкурентоспроможності нормують, нормована оцінка значущості дорівнює одиниці [51, 52, 142].

На основі перерахованих методів закордонних і вітчизняних вчених розроблені і пропонуються до практичного використання різні методики оцінки рівня конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. Кожна з них має переваги і недоліки, а також певну сферу застосування. Розробка універсальної методики пов'язана з великими труднощами. У даний час поки що відсутні єдиноприйняті світовою спільнотою узагальнені методики з оцінки конкурентоспроможності товарів і послуг, класифікацію яких наведено в (таб. 1.6) [53, 49, 43, 42].

Таблиця 1.6

**Переваги і недоліки методів оцінки конкурентоспроможності
сільськогосподарської продукції***

№ з/п	Ознака класифікації методів	Групування та характеристика	Позитивні риси	Недоліки
1	Номенклатура критеріїв	1.1 Прямі методи - засновані на номенклатурі критеріїв, що включають інтегральний показник якості - відношення $\text{якість} / \text{ціна}$. У залежності від значення цього відношення об'єкти ранжуються, привласнюючи перше місце аналогу з найкращим відношенням.	Співвідношення $\text{якість} / \text{ціна}$ - основний критерій, який досить часто застосовується на практиці.	Суб'єктивізм
		1.2 Непрямі методи, засновані на номенклатурі, включають тільки характеристики якості.	-	У зв'язку з відсутністю номенклатури ціни застосування методу виправдано в тому випадку, коли оцінювані товари (послуги) мають близькі значення продажної ціни. Однобічний підхід.
2	Мета і стадія оцінки (використовуються для визначення ефективності підвищення конкурентоспроможності продукції)	Методи, застосовувані на стадіях виробництва, реалізації та споживання продукції (проводиться порівняння «критичних точок» на кожній стадії по аналізованій продукції з «кращим» аналогом на основі інтегрального показника).	Простота - не вимагає для оцінки попереднього спеціального збору даних.	Один з варіантів «кращий» аналог - «ідеальна» продукція не існує насправді, а отриманий в результаті збору кращих характеристик.
3	Комплексність методів	3.1 Комбіновані методи (розрахунково-матричні)	Дозволяють провести комплексну оцінку конкурентоспроможності з використанням сукупності групових критеріїв - товарних, збутових, ринкових,	Показує градацію тільки по трьох - чотирьох групах.

№ з/п	Ознака класифікації методів	Групування та характеристика	Позитивні риси	Недоліки
			виробничих.	
4	Спосіб подання комплексного показника конкурентоспроможності	<p>4.1 Подання комплексного показника конкурентоспроможності на основі використання середньозваженого арифметичного показника одиничних показників конкурентоспроможності</p> $K = \sum_{i=1}^n W_i K_i,$ <p>де K_i - одиничні показники конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції загальним числом n; W_i - показник значущості (ваги) i-го одиничного показника конкурентоспроможності</p>	Враховується важливість одиничних показників конкурентоспроможності, що дає впевненість у тому, що комплексний показник конкурентоспроможності товару буде більш точно відображати властивіст.	Суб'єктивність визначення вагових коефіцієнтів за одиничними показниками конкурентоспроможності товару.
		<p>4.2 Подання комплексного показника конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на основі використання середньозваженого геометричного показника одиничних показників конкурентоспроможності:</p> $K = n \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n K_i},$ <p>де K_i - одиничні показники конкурентоспроможності із загальним числом n</p>	Більш точна оцінка комплексного показника конкурентоспроможності, ніж при методі, заснованому на визначенні середньозваженої арифметичного показника.	Не береться до уваги важливість (значущість окремих показників).
		<p>4.3 Визначення комплексного показника конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на основі корисного ефекту від її споживання і ціни споживання.</p>	Більшою мірою, ніж інші підходи, орієнтований на споживачів і враховує їхні потреби. Враховується вагомість показників якості та ціни споживання.	Складність визначення базового зразка. Суб'єктивність визначення вагових коефіцієнтів за одиничними показниками конкурентоспроможності продукції.

**Розроблено автором на основі [19, 137].*

У відповідності з другою групою методів оцінка конкурентоспроможності сільськогосподарської організації зводиться до вибору системи показників (економічних, фінансових, інвестиційних, соціальних і т.д.), встановлення їх числових оцінок і на їх основі отримання інтегральної або узагальнюючої оцінки. Загальноприйнято, що на конкурентоспроможність аграрного

виробництва робить істотний вплив конкурентоспроможність різних видів його продукції, галузей. Специфіка виробництва в сільському господарстві і наявність самотійних підгалузей всередині сектору призводять до розмивання меж внутрішньогалузевої та міжгалузевої конкуренції в її класичному розумінні, що дозволило ввести поняття «зовнішня конкуренція» - боротьба між підприємствами - виробниками та «внутрішня» - суперництво видів діяльності, потенційних товарів щодо всіх використовуваних в аграрному виробництві ресурсів. Тому, щоб зробити висновок про стан конкурентоспроможності сільськогосподарської організації, необхідно піддати аналізу всі її складові.

Оцінку конкурентоспроможності сільськогосподарських формувань проводять за методом ринкових позицій, при якому існує два підходи визначення конкурентоспроможності: структурний і функціональний. Структурний підхід до оцінки конкурентоспроможності дозволяє визначити вплив конкурентного середовища на сільськогосподарську організацію, її позицію на заданому товарному ринку, інтенсивність конкуренції. Для цього розраховуються показники ринкової частки, темпів зростання продажів і рентабельності ринку. Другим напрямом у визначенні конкурентоспроможності служить функціональний підхід, де головну роль відіграють економічні показники діяльності організації.

Аналіз конкурентоспроможності в сільськогосподарській організації за видами аграрної продукції в динаміці пропонують вести за відносними показниками: врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тварин, окупність витрат, рентабельності, частка прибутку в обсязі продажів, трудомісткість. Причому показник окупності необхідно визначати за виробничими затратами, оскільки тривалий період виробництва в сільському господарстві дозволяє використовувати засоби виробництва, придбані на більш ранніх етапах, що період інфляції і нестабільності економічних відносин призводить до зменшення комерційних витрат порівняно з виробничими витратами [53, 52, 42].

В якості узагальнюючого показника для порівняльної оцінки конкурентоспроможності в різних підприємствах пропонують використовувати розмір отриманого прибутку в розрахунку на одного середньорічного працівника. Зіставлення загальної продуктивності праці аналізованого господарства з іншими господарствами в галузі дозволяє з'ясувати, яке місце воно займає по відношенню до її конкурентів у галузі. Наразі розрив у виробників праці в 10% і більше містить в собі загрозу конкурентоздатності. На нашу думку, показник продуктивності праці характеризує ступінь використання одного виду ресурсів – робочої сили. Розмір одержуваного прибутку в організації обумовлений не тільки окремо взятим видом ресурсу, тому розглянутий показник не може служити критерієм для оцінки конкурентоспроможності організації в цілому [2, 1, 37, 50].

Узагальнення досліджень групи науковців показали, що методикам оцінки рівня конкурентоспроможності сільськогосподарської організації притаманні такі типові недоліки:

1. Досить часто поняття «конкурентоспроможність організації» ототожнюється з поняттям «конкурентоспроможність товару». Такий підхід не можна визнати науково обґрунтованим, так як за допомогою одного показника неможливо врахувати все різноманіття кінцевих результатів діяльності організації. Поняття «конкурентоспроможність організації» ширше поняття «конкурентоспроможність продукції».

2. Відсутні скільки-небудь обґрунтовані рекомендації щодо вибору бази порівняння для аналізованих груп показників.

3. Не вдалося виявити методики, за допомогою яких стало б можливим прогнозувати на кілька років вперед рівень конкурентоспроможності організації, що має велике значення для вибору найбільш раціональної конкурентної стратегії розвитку.

4. За значної кількості показників, що включаються в аналізований перелік, неможливо отримати достовірних числових оцінок за організаціям конкурентної групи.

5. Числові оцінки за рядом показників, що піддаються аналізу, не є порівнянними, так як в різних організаціях - конкурентах застосовуються неоднакові способи розрахунку (наприклад, йдеться про показник прибутку), що негативно позначається на обумовленому показнику - рівні конкурентоспроможності організації.

6. Не вдалося виявити методики, що дозволяють зводити різні за природою, різноспрямовані за дією і з неоднаковими одиницями виміру показники.

7. Другу групу методів (згідно табл. 1.6) можна визнати цілком науково обґрунтованою, так як вона базується на системному підході до вирішення складної економічної проблеми [41, 43, 40, 36, 53, 54].

Оцінка конкурентоспроможності окремих видів сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах за кордоном базується на визначенні:

а) витрат виробництва:

- прямі пропорційно-змінні витрати;

- потреба в постійних виробничих факторах (основні засоби виробництва, постійні працівники);

б) результатів виробництва:

- сума виручки від реалізації товарної основної та побічної продукції;

- вихід нетоварної основної та побічної продукції, призначеної для внутрішньогосподарського виробництва для інших галузей [43].

У західних європейських країнах і США критерієм зовнішньої конкурентоспроможності сільськогосподарської організації виступає частка ринку, займана даною продукцією (даною організацією), і пов'язані з нею показники. Внутрішня конкурентоспроможність організації визначається витратами і результатами виробництва продукції. Їх рівень залежить від технології вирощування сільськогосподарської культури та утримання тварин, а в якості основного критерію конкурентоспроможності використовується маржинальний дохід [42].

На нашу думку, підсумковим критерієм конкурентоспроможності як продукції, так і організації можна вважати частку ринку, оскільки вона тісно пов'язана з обсягами продажів і визначає одержуваний організацією рівень прибутку.

Комплексний аналіз стану конкурентного середовища являє собою сукупність прийомів і методів, що дозволяють визначити поточний стан ринку і його відповідність правовим нормам і нормам справедливої конкуренції. Він припускає реалізацію наступних етапів: визначення тимчасового інтервалу дослідження товарного ринку, його продуктових і географічних кордонів, складу господарюючих суб'єктів на локальному ринку, розрахунок ємності ринку та частки господарюючого суб'єкта на ньому, оцінка рівня концентрації товарного ринку, бар'єрів входу на нього, визначення стану конкуренції на ринку.

Особливо перспективним видається розвиток споживчої кооперації, що компенсує низький рівень розвитку інфраструктурного забезпечення аграрного сектора в таких сферах як заготівельна і постачальницька діяльність, транспортне забезпечення, зберігання продукції, маркетинг, інформаційний супровід і консалтинг, концентрація і розподіл фінансових ресурсів і т.д. Слід зазначити, що членами цих кооперативів можуть бути не тільки суб'єкти, що мають стійку товарну орієнтацію, й господарства населення, які виходять на ринки з надлишками продукції лише епізодично, але потребують в інфраструктурній підтримці. Якщо виробнича кооперація є інструментом зниження витрат виробництва кооперуючих суб'єктів малого підприємництва, то основна мета виробничої кооперації полягає в мінімізації витрат обігу. Розмір господарюючого суб'єкта також багато в чому визначає межі ринкового простору, в межах якого він може реалізувати продукцію на умовах, що забезпечують можливість його відтворення [43, 53, 54, 52].

Отже, наші дослідження показали, що сучасна наука на даному етапі не може виділити єдиний підхід до оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств. Більшість європейських дослідників використовують метод

кількісної оцінки даної категорії, основною метою якого є виявлення ряду факторів, що в своїй сукупності впливають на ефективність функціонування аграрної галузі та передбачає кількісну оцінку цих факторів і розрахунок зведеного індексу конкурентоспроможності. Об'єктом аналізу в більшості виступає компанія, холдинг або об'єднання фермерських господарств. У вітчизняній літературі більший акцент робиться на аналізі факторів, що впливають на конкурентоспроможність сільського господарства, фермерського чи малої або середньої аграрної компанії. Також важливу роль наші науковці надають важливості статистичних методів оцінки конкурентоспроможності, пропонуються різні індекси та методики рейтингових оцінок даного показника.

Отже, наші дослідження дозволили систематизувати та доповнити існуючі методи оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств. До існуючих класифікацій доповнені Форсайт-прогнозування та Data Mining, що дає змогу здійснити аналіз і прогнозування не тільки ключових конкурентних переваг, але й другорядних характеристик, які прямо не впливають на виробництво та реалізацію продукції, але в подальшому в своїй сукупності мають значний вплив на вирішення проблем стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств. Узагальнюючий показник EBITDA включає багатокритеріальний вимір функціональних складових фермерського господарства та є орієнтиром для обґрунтування напрямів його стратегічного розвитку.

1.3. Сутність та місце фермерських господарств в аграрній економіці

Загальновизнано, що фермерським господарством вважається товарне сільськогосподарське підприємство, власник якого самостійно веде господарство на своїй або орендованій землі. Виходячи з вищесказаного можна зробити висновок, що фермерство у Подільській губернії існувало і до реформи 1861 року. До тогочасних фермерів належали вільні люди: чиншова шляхта та

старообрядці. Вони працювали як на власній, так і на орендованій землі, результати своєї праці реалізовували на ринках Одеси, Ніжина, Бердичева та Києва [33].

Згідно історичних документів видно, що фермери та селянські господарства мали найменші земельні наділи в Україні. З 1877 по 1905 рр. в середньому кількість надільної землі на двір зменшилися з 6,8 дес. до 3,8 дес. або на 44,1%. Господарства з наділом до 5 десятин у Подільській губернії складала 78,6% від загальної кількості селянських господарств [5]. Згідно архівних записів, землі селянам не вистачало, як наслідок, вони змушені були розорювати випаси та сінокоси, що негативно впливало на розвиток тваринництва [33].

Щоб у той час отримувати прибуток та вести рентабельне господарство на кінці XIX й початку XX століття, потрібно мати у своєму земельному банку 6-9 десятин орної землі, при умовах, що рік був урожайний. Зі статистичних даних, на кінець XX ст. у Подільській губернії від 5 до 10 дес. землі мали 19,8% господарств, а більше 10 дес. 1,6% [33].

Управлінські процеси покращення виробництва та праці селян, які відбувались в Російській імперії, прямо впливали на українців, а саме реформа Столипіна 1906–1911 років, відмінила викуп селянами надільних земель, кожен землероб отримував у власність частину загального наділу землі, селянин міг придбати приміщення, державні та інші землі за низькою ціною, також стимулював адміністративним методом та фінансовим переїзд, що означало добровільну, але в більшості випадків примусову депортацію українських селян в Сибір [38].

В аграрній економіці, яка склалася в результаті реформування, з певною мірою умовності можна виділити наступні соціально-економічні уклади. Перш за все, якісно новий уклад, представлений фермерськими господарствами. Старим і в той же час новим укладом є сільськогосподарські підприємства, які виникли в процесі реорганізації колгоспів і радгоспів. Налічуються десятки різних форм таких нових підприємств. Складно, якщо взагалі можливо, знайти

принципові, якісні відміни між ними. Тому у статистиці, при економічному і політичному аналізі їх об'єднують в одну сукупну групу – сільськогосподарські підприємства [36].

У ході аграрної реформи склався і одержав широке розповсюдження і розвиток своєрідний соціально-економічний уклад, який одержав назву “господарства населення”. Його попередником і свого роду прабатьком стали особисті селянські господарства селян і дачні, садово-городні ділянки міських жителів. Але нинішні господарства населення суттєво відрізняються від них не тільки за складом і масштабами, але і за соціально-економічними характеристиками. Господарства населення за рядом важливих якісних ознак подібні з фермерськими, але разом з тим далеко не співпадають з ними [35].

Однією з ефективних форм господарювання на селі, важливим засобом вирішення продовольчих, економічних і соціальних проблем суспільства і сільських територій зокрема є фермерські господарства. Проте одноосібне ведення сільськогосподарського виробництва, за незначним винятком, не забезпечує високої його ефективності, тому виникає потреба об'єднати зусилля для продуктивної діяльності, тобто скооперуватися. Сільськогосподарське фермерське кооперування виконує досить важливу економічну функцію, об'єднуючи товаровиробників в напрямі підвищення ефективності використання належного їм ресурсного потенціалу. На сучасному етапі багато методологічних і методичних питань, що визначають організаційно-економічні основи кооперації фермерських господарств як на макро-, так і на мікрорівнях, недостатньо опрацьовані і це зумовлює необхідність наукових досліджень, спрямованих на формування і розвиток кооперації фермерських господарств, їх ефективне функціонування, що забезпечить вихід агропромислового комплексу країни з тривалої кризи [37].

Фермерські господарства є основою підприємництва в аграрній сфері, так як принципи їх створення та функціонування найбільш повно відповідають цьому явищу ринкової економіки. З розвитком фермерства на селі формується повноцінний господарник-власник, відповідальний за ефективне використання

землі та інших засобів виробництва. Тому стійкі фермерські господарства являють собою важливе джерело збільшення доходів сільського населення, насамперед через створення робочих місць на селі [26, 27].

На сьогоднішній день фермерські господарства є ваговою складовою виробників сільськогосподарської продукції, але з кожним днем їм все важче працювати й сприяти забезпеченню продовольчої безпеки України.

У таблиці 1.7 наведені визначення фермерського господарства, які найчастіше зустрічаються у науковій літературі.

Таблиця 1.7

Визначення фермерського господарства в роботах різних авторів*

Автор	Назва наукової праці	Визначення
Е.А. Безверха. О.В. Шумакова	Аналіз ефективності селянських (фермерських) господарств	Селянське господарство - це добровільне сімейно-трудове об'єднання осіб, спільно керуюче аграрне виробництво, носить товарний характер, засноване головним чином на особистій праці селянина і членів його сім'ї, приватної власності на виробничі ресурси, випущену продукцію і отриманий дохід
С.С. Ільїн, А.М. Бабакова	Селянське (фермерське) господарство і ринок (20-ті роки і сучасність)	Розвинуте фермерське господарство - це товарне господарство, засноване на приватній власності на землю та інші засоби виробництва (на їх оренду), на вільній підприємницькій діяльності, на трудовому потенціалі членів господарства і соціально захищеного найманої праці»
Н.І. Кузнєцова	Ефективність розвитку селянського (фермерського) господарства і експлоатричних форм економічних відносин в аграрній сфері	Селянське (фермерське) господарство є формою вільного підприємництва. На основі використання знаходиться в його власності або орендованій ним землі і майна фермер здійснює виробництво, переробку і реалізацію сільськогосподарської продукції
В.І. Кудряшов. Є.В. Нежельченко	Організація ефективного розвитку селянських господарств: досвід, проблеми, рішення	Селянське (фермерське) господарство здійснює підприємницьку діяльність, яка пов'язана з вкладенням трудових, матеріальних і фінансових коштів з метою отримання доходу на основі поєднання особистої вигоди з суспільною користю
Ю.Т. Фарінюк. Л.С. Орсік. С.Н. Гамаюнов	Організація і ведення фермерського господарства	Фермерське господарство - це ділове підприємство, в бізнес - менеджменті якого присутні II поєднуються маркетинг, компетентне управління ресурсами (людськими, фінансовими, технічними, природними та ін.), планування і прогнозування.

*Складено автором на основі [35, с. 7-8; 41, с. 68-72; 42, с. 32-36, 43].

У своїх наукових дослідженнях С.С. Ільїн та А.М. Бабакова, В.Ф. Стукач, А.В. Клименко вказують, що голова фермерського господарства об'єднує в одній особі функції власника, працівника і керуючого, що дозволяє раціонально і ефективно використовувати матеріально-технічні, природні та трудові ресурси. На їхню думку, фермер має високу мотивацію до праці, самостійний при виборі видів діяльності та контрагентів, сам веде облік матеріальних витрат і доходів, відповідає за збереження майна, повернення кредитів і позик [40].

Аналізуючи історичні аспекти розвитку провідних країн, можна побачити, що сільське господарство відіграє важливу роль у процесі їх збагачення. З одного боку, якщо розвиток має відбуватися, сільське господарство повинно бути в змозі виробляти надлишок їжі, щоб підтримувати зростаючий темп несільськогосподарської робочої сили. Так, їжа має більш важливе значення для життя, ніж послуги, що надаються торговцями, банкірами або заводами. Економіка не може перейти до такої діяльності, якщо їжа не доступна для обміну або продажу в необхідних кількостях, достатніх для підтримки тих, хто зайнятий не в сільському господарстві.

Вивчення соціального портрета фермера дозволило зробити висновки, що фермер виступає, з одного боку, як вільний працівник, а з іншого - як підприємець, який використовує різні форми і методи господарювання [35, с. 317-319].

У країнах, де в середньому 32% ВВП приросту складає сільське господарство мають майже однакову характеристику, в яких розподіл регіонів всередині країн за їх сільськогосподарським потенціалом та доступності ринків показує, що 61% сільського населення в країнах, що розвиваються, проживає в районах зі сприятливими агроекологічними умовами - зрошуваних, з вологим або помірно-вологим кліматом, де стрес у зв'язку з нестачею води малоімовірний, а доступність ринку оцінюється як середня або хороша.

У Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності» від 18.09. 2008 р. № 523-VI наводиться визначення суб'єкта малого підприємництва, до якого

відносяться фізичні особи, зареєстровані в установленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності, а також юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, – в яких середньооблікова чисельність за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб, а обсяг річного валового доходу – 70 млн. гривень. Дія даного закону поширюється й на суб'єкти малого підприємництва, які функціонують у сільському господарстві. У такому разі в сільському господарстві до малого бізнесу можна віднести майже всі фермерські господарства, особисті селянські господарства і більшість сільськогосподарських підприємств. Підприємства з розміром сільськогосподарських угідь 500 га і більше недоцільно відносити до підприємств малого бізнесу у сільському господарстві [47].

Окремими науковцями підтримується позиція, за якої малий бізнес у сільському господарстві диференціюються наступним чином: I – (до 20 га) – особисті селянські та дрібні фермерські господарства; II – (від 20 до 100 га) – сімейні фермерські господарства; III – (від 100 до 500 га) – фермерські господарства й сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм господарювання. Водночас зазначається, що у сільському господарстві США американські економісти поділяють ферми на категорії, використовуючи критерій за сумою реалізованої ними продукції (обсяг продажу, тис. дол.): I – (до 10 тис. дол.) – за умови проживання фермера в сільській місцевості; II – (від 10 до 40) – дрібні селянські ферми; III – (від 40 до 250) – сімейна ферма; IV – (від 250 до 500) – велика сімейна ферма; V – (понад 500) – суперферма. Такий підхід вважається економічно виправданим, оскільки обсяги виробництва та потреби в ресурсах у різних галузях суттєво відрізняються [31].

Наші дослідження показали, що згідно Закону України: “Про фермерське господарство”:

1. Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти

товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону.

2. Фермерське господарство може бути створене одним громадянином України або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, відповідно до закону.

3. Фермерські господарства в Україні більшою мірою основані на сімейній праці та вирощують менш прибуткові види сільськогосподарської продукції, та забезпечують населення овочами, молоком та м'ясом [46].

Разом з тим існують високорозвинені фермерські господарства які засновані на базі КСП та ТОВ, що займаються виробництвом товарної продукції. Таким чином при виділені державної підтримки за сучасних умов потрібно враховувати походження та сферу діяльності фермерського господарства.

Згідно цього, суб'єктом управління виступає фермер або його сім'я, а об'єктом саме господарство. У більшості випадків господарством даного типу управляє один із членів сім'я, тобто їх формальний чи неформальний лідер. Ведення підприємницької діяльності базується на підприємницькому хисті фермера та його інтуїтивному підході до управління.

Слід зазначити, що оцінку розвитку фермерського руху за кількістю фермерських господарств давати недостатньо. Тут потрібна ціла система показників, які дозволяють проаналізувати їх господарську діяльність. Важливою якісною характеристикою фермерського руху є спеціалізація сільськогосподарського виробництва. Але з приводу селянських господарств тут виникають певні проблеми і протиріччя. У багатьох випадках селяни раді були б стати фермерами, але для цього у них немає ні сил, ні коштів. Тому більш-менш сприятливі умови для ведення агробізнесу створюються для середніх за економічним станом сільськогосподарських підприємств.

Характерні риси, що притаманні фермерському господарству визначають структуру його виробничого потенціалу. Процес матеріального виробництва

виступає впливом людини на природні ресурси. Діяльність людини є необхідною умовою матеріального виробництва і його важливим чинником. Матеріальними факторами виробництва у фермерських господарствах є засоби і предмети праці. Матеріальне виробництво є важелем впливу людини з використанням засобів праці на предмети праці, землю та воду, в результаті чого вони отримують продукцію та послуги [55, с. 55-58].

Взаємозв'язок природних та економічних процесів проявляється при виробництві аграрної продукції, у тому числі фермерськими господарствами, і позначається на тому, що аграрне виробництво є сировинною базою. Переробка цієї продукції відноситься до промислового виробництва. Для того, щоб фермер не продавав свою продукцію у вигляді сировини, тим більше за ціни, яка не відшкодовує витрат, він має практично заснувати або освоїти нове промислове виробництво, а для цього, крім капіталу, необхідні ще й нові специфічні знання та час. Одному фермеру налагодити таке виробництво практично неможливо, особливо при малому розмірі фермерського господарства [57, с. 279-286]. Вихід вбачається в кооперації з іншими фермерами, про що свідчить практика господарювання в деяких районах.

Праця у фермерському господарстві є специфічною, що обумовлено, насамперед, природними факторами. Трудовий процес фермера відрізняється від праці в колективних господарствах, від найманої праці, тим, що є рівень відповідальності як власника землі та інших засобів виробництва; повне розпорядження доходами; економічна відповідальність за результати господарської діяльності. Ось чому праця фермера має велику напруженість та більш високу активність. Без участі людини матеріальні ресурси не можуть здійснювати процес виробництва. Трудові ресурси є вирішальним фактором аграрного виробництва фермерського господарства [58, с. 45-47].

П. Макаренко та Л. Мельник, розглядаючи фермерство України у контексті тенденцій розвитку світового сільського господарства, зазначають, що фермерство в країнах з ринковою економікою є пріоритетною організаційно-правовою формою господарювання в агросфері. Вони не

заперечують тезу, згідно з якою поєднання в одній галузі власника виробничих ресурсів і результатів господарювання, працівника і менеджера у найбільшій мірі забезпечує сумлінне та творче ставлення людини до праці, сприяє раціональному використанню землі й інших засобів виробництва. Разом із тим вони вважають, що ефективність і життєстійкість фермерських господарств визначається не тільки ефектом приватного господарювання, але й дією багатьох чинників, серед яких чільне місце займають розміри господарства [35, с. 145–152].

Фермерські господарства, при всій своїй різноманітності характеризуються певними загальними ознаками, що дозволяє розглядати їх як більш-менш єдину групу з певними однотипними або збігаються інтересами в області економіки і політики.

Виділяють наступні загальні ознаки:

- 1) залежне становище в системі господарства країни чи області;
- 2) перехідний характер внутрішніх соціально-економічних структур, виробничих відносин в цілому;
- 3) низький рівень розвитку продуктивних сил, відсталість промисловості, сільського господарства, виробничої і соціальної інфраструктури [1, 44].

Низький економічний рівень фермерських господарств ґрунтується в основному на низькій продуктивності, коли переважає ручна праця, слабка механізація. Це переважн стосується малих фермерських господарств за розміром із земельним банком до 20 га. Звідси і колосальний розрив в ефективності праці.

Для більшості країн, що розвиваються, типовими є традиційні галузеві структури народного господарства, в яких за обсягом найбільшу частку займає сільське господарство, потім йдуть послуги і потім вже промисловість.

Відмінною особливістю економіки сільського господарства країн, що розвиваються, є економічна і соціальна неоднорідність. Великі фермерські господарства у своїй характеристиці є різноманітними, при цьому вони працюють разом з дрібними селянськими господарствами. Однак і дрібні

селянські господарства далеко не є однорідними. Ті з них, які займаються товарним виробництвом, постачають надлишки продукції на ринки, отримують свою частку вигоди від розширення ринкового попиту на нові високоцінні види сільськогосподарської продукції. Але багато інших ведуть натуральне господарство, в основному через недостатність своїх активів і несприятливих зовнішніх умов. Споживаючи основну частину вироблених продуктів харчування, вони виходять на ринок в якості покупців продовольства і продавців робочої сили. Належність до тієї чи іншої групи визначається не тільки наявністю активів, але й гендерної, етнічної приналежності та соціальним статусом, оскільки все це передбачає неоднакову здатність використовувати одні і ті ж активи і ресурси у відповідь на можливості, що відкриваються.

Неоднорідність спостерігається і на сільських ринках праці, де не вимагають високої кваліфікації та є багато погано оплачуваних робочих місць в сільському господарстві і дуже мало робочих місць, що передбачають високу кваліфікацію і відкривають працівникам шляхи подолання бідності.

Поширена в сільському господарстві і серед сільського населення неоднорідність повинна враховуватися в ході розробки державної політики в галузі сільського господарства. Як правило, від будь-якої економічної реформи одні виграють, а інші програють. Економічна політика повинна носити диференційований характер і враховувати статус і положення домогосподарств, особливо норми, що склалися в гендерній сфері. Завдання диференційованої політики - не створювати переваги для одних груп за рахунок інших, а більш раціонально відображати інтереси всіх домогосподарств, в першу чергу, найбідніших, враховуючи їх положення і потреби. Пошук правильного співвідношення заходів щодо що в більш і менш вигідному становищі галузей, регіонів і домогосподарств - це одна з найскладніших політичних завдань, з якими мали справу найбідніші країни, які відчувають серйозний недолік ресурсів.

Зростання сільського господарства має величезний потенціал для скорочення бідності в країнах, що розвиваються. Згідно з оцінками, заснованим на зіставленні даних ряду країн, зростання ВВП, обумовлений зростанням сільського господарства, щонайменше вдвічі ефективніше сприяє скороченню бідності, ніж зростання ВВП, отриманого за рахунок інших галузей.

Особливості ведення сільського господарства фермерськими господарствами визначається наявністю трьох основних умов:

по-перше, забезпеченість основними факторами виробництва. Поєднання природних ресурсів і наявності людського капіталу вказує на порівняльну вигідність виробництва перероблених аграрно-сировинних товарів, незважаючи на те, що інші чинники, можливо, поки заважають розвитку переробного сектору в сільськогосподарському виробництві.

по-друге, відмінності в продуктивності і витратах. Останні визначаються наявністю умов для підприємницької діяльності, станом інфраструктури (дороги, електрика, зв'язок) і функціонуванням необхідних інститутів (правових, фінансових, що регулюють), які впливають на ефективність роботи окремих фірм і галузей. Наявність умов для підприємницької діяльності має більш важливе значення в галузях промислового виробництва і дорогих послуг, так як тут ці фактори використовуються більш інтенсивно.

по-третє, реальна економія на масштабах виробництва. Саме існування економії на масштабах ставить тих, хто опинився в не вигідному становищі, коли вони конкурують з країнами, де вже створено розвинуту промислову базу.

Основні причини низького рівня розвитку сільського господарства в аграрних країнах можна спостерігати тільки в малих та середніх аграрних підприємствах. У свою чергу, агрохолдинги та латифундії мають найсучасніші технології та ефективну логістику, що допомагає їм отримувати мільярді прибутки за умови, що в середньому у них спостерігається зниження урожайності.

Для сільського господарства характерне повільне збільшення продуктивності, що ускладнює його зростання і можливості впливу на зниження рівня бідності.

Макроекономічна, цінова і торговельна політика сприяють несправедливій дискримінації сільського господарства.

У розподілі державних інвестицій існує перекіс в сторону міст, а також приймаються невірні інвестиційні рішення всередині аграрного сектору.

Відбулося скорочення офіційної допомоги розвитку сільського господарства.

Також до причин низького рівня розвитку сільського господарства відносяться:

1. Занедбаність інфраструктури.

У Хмельницькій області та в Україні цілому є дуже розвинена інфраструктура, але вона була свого часу занедбана, тому в багатьох регіонах є великі проблеми сполучення з районами та обласними дорогами.

2. Зберігання та стандартизація продукції.

Більшість фермерів не мають можливостей зберігати продукцію власного виробництва в повному обсязі, тому основна частина врожаїв в переважній більшості зразу їде до найближчого елеватора, щоб фермер зумів розрахуватися із боргами.

3. Недостатнє застосування добрив.

Не завжди фермер може використовувати сучасні засоби захисту та підживлення рослин в повній мірі, в більшості фермери вносять добрива тільки на етапі посіву, та при боротьбі з шкідниками й забур'яненістю.

4. Деградація ґрунтів.

Нетривалість періодів перебування землі під паром в поєднанні з переважним освоєнням земель, більш вразливих в екологічному відношенні. За даними доповіді Міжнародного центру розвитку добрив, середня швидкість вилучення поживних елементів з ґрунту рівне 52 кг азоту-фосфору-калію з гектара в рік в 5 разів перевищує середню кількість внесених в результаті

застосування хімічних добрив мінеральних речовин, що становить 10 кг / га. Вимивання мінеральних солей з ґрунту досягає найвищого рівня в районах з високою щільністю населення.

5. Нестабільна політична ситуація аграрного сектору економіки країни.

Питання продажу землі та мораторію, завжди важко відображається на плануванні та виробництві сільськогосподарської продукції, а тепер коли термін із 49 років оренди зменшили до 7 років, важко вдарить по плануванні великих аграрних формувань, хоча термін в 7 років для фермера є оптимальним, бо більшість фермерів планують своє виробництво на 3-5 років в середньому.

6. Економічне зростання і проблеми зниження бідності в країнах, що розвиваються.

Однією з причин низької ефективності сільського господарства в фермерських господарствах низький рівень експорту сільськогосподарської продукції, тому, що ні один фермер не може сформувати одну товарну партію, та меншає лобістів в країнах ЄС та інших.

Ефективність фермерських господарств в сільськогосподарському секторі країни залежить від маркетингових умов, а також від еластичності цін на продовольство першої необхідності. Слаборозвинуті домогосподарства, нетто-покупці продуктів харчування, виграють від більш низьких цін на продовольство до тих пір, поки вигреш від скорочення витрат на продовольчі товари перевищує втрати від зниження доходів у вигляді заробітної плати. Навпаки, бідні виробники, нетто-продавці продуктів харчування, виграють тільки в тому випадку, якщо продуктивність зростає швидше, ніж падають ціни. З огляду на, що попит на провідні культури зазвичай характеризується недостатньою еластичністю за цінами, виробники цілком можуть виявитися в програві. Але навіть в цьому випадку, збільшення виробництва основних культур зазвичай скорочує загальний рівень бідності, тому що не тільки бідне міське населення, але й понад половину бідних

сільських домогосподарств зазвичай є нетто-покупцями продуктів харчування. Цьому факту надається недостатня значення.

Крім макроекономічних каналів впливу, через ціни на не експортних продукцію і через іноземну валюту в разі експортної продукції зростання сільськогосподарського виробництва може сприяти зростанню в інших галузях через зв'язок зі споживачем і виробництвом. Коли доходи від сільськогосподарського виробництва витрачаються на неекспортні товари вітчизняного виробництва та послуги, вироблені всередині країни, це стимулює попит на продукцію національної промисловості і послуги. Виробничі зв'язки встановлюються як з подальшими ланками ринкової ланцюжка, стимулюючи зростання в харчовій промисловості і в системі реалізації продовольчої продукції, так і з попередніми ланками того ланцюжка через підвищення попиту на проміжні фактори виробництва і послуги. Доступність ресурсів (можливість займатися підприємництвом, надлишкові потужності) і сприятливий інвестиційний клімат, що породжують пропозицію з боку несільськогосподарського сектора, мають першорядну важливість для реалізації таких зв'язків [59, 60].

Більш висока продуктивність аграрного сектору, що створює сільськогосподарський надлишок, оподатковується для фінансування промислового розвитку і дозволяє утримувати ціни на харчові продукти на більш низькому рівні, послужила фундаментом для економічного зростання на ранніх етапах промислового розвитку в Західній Європі, США, Японії, а пізніше на Тайвані, в Китаї і в Республіці Корея. У ближчі до нас часи швидке зростання продуктивності сільського господарства в Китаї та Індії, згідно широко поширеної думки, дозволить ініціювати індустріалізацію і призведе до швидкого скорочення бідності. Найважливіший урок цього успішного досвіду полягає в тому, що негативні наслідки надмірного вичавлювання коштів з сільського господарства в кожному випадку врівноважувалися державними інвестиціями в наукові дослідження в галузі сільського господарства і в сільську інфраструктуру, в тому числі в іригацію. Іноді ці два процеси

змінювали один одного в зворотному порядку. Передчасне і невиправдано інтенсивне викачування ресурсів з села в місто за відсутності державних інвестицій в сільське господарство є основною причиною уповільненого темпу розвитку сільськогосподарського сектору більшості країн з аграрною економікою [4].

Підвищення продуктивності, прибутковості та стійкості дрібних селянських господарств - це основний шлях подолання бідності в країнах, що розвиваються. Що для цього знадобиться? Широкий спектр інструментів економічної політики, багато з яких мають застосовуватися по-різному щодо господарств, що займаються ринковим виробництвом, і натуральних господарств, дозволяє вирішити такі завдання:

- 1) удосконалити цінові стимули, підвищити якість державних інвестицій і збільшити їх обсяги;
- 2) поліпшити функціонування товарних ринків;
- 3) розширити доступ до фінансових послуг і мінімізувати можливі перешкоди для незастрахованих ризиків;
- 4) поліпшити якість роботи організацій виробників;
- 5) впроваджувати наукові та технічні інновації;
- 6) підвищити екологічну стійкість сільського господарства і перетворити його в постачальника екологічних послуг [6].

Сільське господарство також може бути джерелом капіталу, необхідного для промислового розвитку тією мірою, що вона забезпечує надлишок, який може бути перетворений в коштів, необхідних для придбання промислового устаткування або будівництва доріг і надання громадських послуг [24].

Життєво необхідним для ефективної роботи фермерським господарствам є сприятливі організаційно-економічні фактори. Організаційні фактори діють на організацію підприємства, спеціалізацію, структурний склад техніки, раціональне використання робітників, створення системи управління. У відповідності від базових навичок фермера комбінувати основні фактори виробництва залежить ефективність виробничої та господарської діяльності.

До економічних факторів можна віднести ринковий механізм, кредитування, оподаткування, планування і нормування виробничих ресурсів та витрат, їх облік і контроль, матеріальне стимулювання [33].

Наразі ринок є нерегульованим державою в деяких видах сільськогосподарської продукції, тому притаманні риси незбалансованого попиту і пропозиції, а також нераціонально розвинена інфраструктура, браком організованих каналів реалізації продукції з чесними механізмами ціноутворення та дотаційними механізмами виробництва, розбалансованими інтеграційними зв'язками серед виробником та товарною біржею й іншими організаційно – управлінськими елементами інфраструктури.

Для підвищення ефективності функціонування фермерських господарств швидкої ліквідації негативних наслідків необхідно визначити основні чинники, які впливають на їхню діяльність (рис. 1.2). Перебуваючи у тісному взаємозв'язку, вони формують те середовище, в якому здійснюється підприємницька діяльність [33].

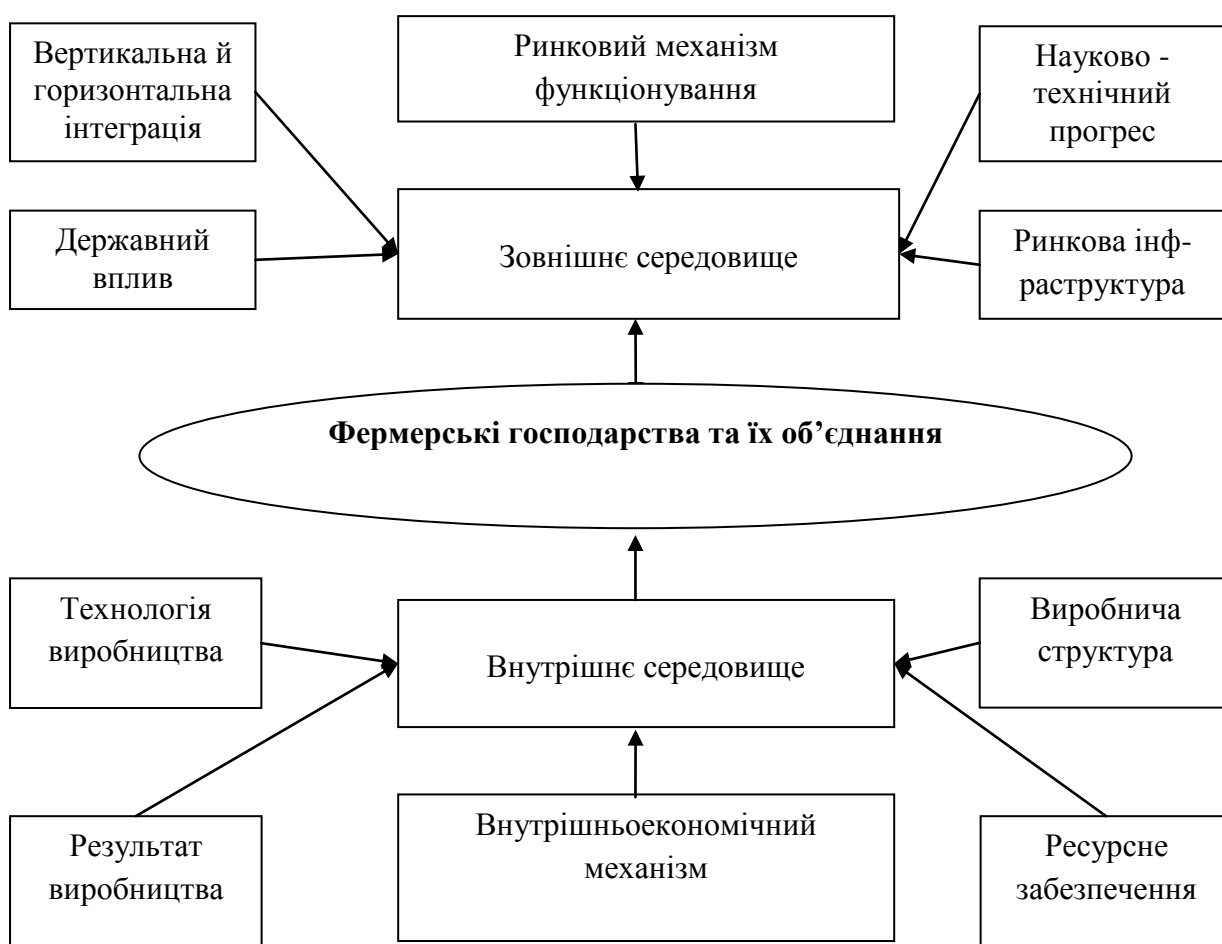


Рис. 1.2. Основні чинники впливу на ефективне функціонування фермерських господарств

Джерело: [35, с. 7-8].

Формування ринкової інфраструктури має завданням обслуговувати процес товарообміну, забезпечувати його надійність, прозорість і стабільність. Неврегульованість цих питань є однією з головних перешкод в ефективному розвитку фермерства. Незважаючи на це, фермерським господарствам належить дедалі вагоме місце у формуванні ринку сільськогосподарської продукції. Збільшується обсяг виробництва валової продукції та підвищується рівень її товарності [35].

Для забезпечення продовольчої безпеки та стійкого розвитку фермерських господарств країни члени ЄС витрачають значні кошти з державного бюджету, для захисту та підтримки власного національного виробника, а також для забезпечення конкурентоздатності своїх аграріїв на міжнародному ринку.

Державна політика до фермерів є стратегічною та ставить їх в один ряд з армією і наукою. У країнах ЄС до числа пріоритетних течій підтримки сільськогосподарських виробників відносяться високі фіксовані внутрішні ціни, субсидування експортної зайвої продукції, протекціоністські заходи щодо обмеження, квотування і введення акцизів для імпоротної продукції [89].

Уряди країн ЄС при державному регулюванні аграрної сфери дотримуються двох важливих правил:

- імпортна продукція може продаватися лише за ціною, яка встановлюється на аналогічну продукцію власного виробництва;

- країна, яка експортує в країни ЄС свою продукцію, на митниці повинна заплатити до бюджету ЄС, і зокрема - до бюджету країни, що імпортує продукцію, різницю між граничною ціною і ціною світового порядку. Цю різницю називають виплатою за угоду [25].

У Китаї для забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва виділяють фінансові асигнування в розмірі 150 млрд. юанів, що становить приблизно 18,1 млрд. дол. США. Додаткові фінансові кошти були виділені на підтримку реформи сільських податків і зборів; на екологічне будівництво в лісовому та водному господарстві; на розвиток соціального захисту на селі, включаючи освіту, охорону здоров'я сільської молоді; на сільське інфраструктурне будівництво та соціально-економічний розвиток [24, 25].

Для точнішої наочності, яку роль займають в державному плані фермери, країни тратять колосальні кошти, наприклад, в США вони знаходяться в межах 27-40%, у Канаді - на рівні 35%, у Швеції - 47%, у Фінляндії - 70%, у Швейцарії - 76% від вартості продукції. Це викликано низкою обставин і, насамперед, прагненням держави підтримувати ціни на продовольчі товари на суспільно прийнятному рівні, що робить їх доступними для більшої частини населення [25, С. 131-133].

У багатокладній економіці господарства різних категорій мають свою нішу. Склалося досить чітке галузеве розмежування виробничо-фінансової

діяльності між ними. Так, у виробництві зерна, цукрових буряків, насіння соняшнику абсолютно переважають сільськогосподарські підприємства. Перераховані галузі більшою мірою також розвинуті і в фермерських господарствах. Для цього є об'єктивні умови. Названі галузі найбільш механізовані, вони вимагають певної масштабності. Займатися ними на відносно невеликих присадибних і тим більше на крихітних садово-городніх ділянках немає сенсу. Розміри фермерських господарств уже достатні для використання техніки і розвитку механізованих галузей [36].

Цілком інша розкладка по категоріях господарств тих галузей, які дають більше продукції з одиниці земельної площі, але вимагають багато ручної праці. Сюди відносяться, перш за все, картоплярство і овочівництво. Не випадково господарства населення вирощують більше 90% картоплі і понад 80% овочів, виробляють майже 75% м'яса і 70% молока. Питома вага фермерських господарств по цих продуктах не перевищує 2% [36].

Перспективи соціально-економічного стану селян, сільськогосподарських підприємств і господарств населення, як двох взаємозв'язаних укладів аграрного сектору, нерідко зв'язують із введенням ринкового обороту землі. Якщо підходити формально-логічно, то дійсно є вагомі підстави для такої постановки проблеми. Визнається, що близько 75% сільськогосподарських угідь перебуває у приватній власності. Але, як правило, не розкривається, що в основному це земельні частки сільських жителів. В приватній власності у країні перебувають близько 30 млн. га. З них земельні частки сільських жителів становлять 28.0 млн. га (6.67 млн. селян x 4,2 га – середній розмір паю) [48,36].

Економічна система - це сфера функціонування продуктивних сил і економічних відносин, взаємодія яких характеризує сукупність організаційних форм та видів господарської діяльності [76].

Перспективи соціально-економічного стану селян, сільськогосподарських підприємств і господарств населення, як двох взаємозв'язаних укладів аграрного сектора, нерідко зв'язують із введенням ринкового обороту землі. Якщо підходити формально-логічно, то дійсно є вагомі підстави для такої

постановки проблеми. Визнається, що близько 75% сільськогосподарських угідь перебуває у приватній власності. Але, як правило, не розкривається, що в основному це земельні частки сільських жителів. В приватній власності у країні перебувають близько 30 млн. га. З них земельні частки сільських жителів становлять 28.0 млн. га (6.67 млн. селян x 4,2 га – середній розмір паю) [36].

Структурні ланки, що утворюють різноманітні економічні системи, за своїм змістом неоднорідні. Вони поєднують у собі загальні та специфічні, основні та похідні, нові, що народжуються, та відмираючі старі, перехідні та проміжні економічні форми, кожна з яких функціонує на основі спільної для всієї системи і разом з тим власної логіки розвитку. В сучасних економічних умовах структурні елементи системи характеризуються динамізмом, мінливістю, суперечністю розвитку. Сучасна економічна система є не сукупністю індивідуальних господарств одного рівня, а складною субординованою системою трьох рівнів, що взаємодіють [75, 175-178].

Процес інтеграції України в європейське співтовариство потребує нових підходів до використання економічного, людського та природно-ресурсного потенціалу регіонів, що забезпечить досягнення якісно нового рівня ефективності і конкурентоспроможності економіки та життя населення. Особливе місце в економічній системі відводиться малому підприємству, яке відіграє важливу роль у насиченні ринку споживчими товарами та послугами повсякденного попиту, створенні додаткових робочих місць. Воно, як правило, має високу мобільність, раціональні форми управління, формує новий соціальний прошарок підприємців-власників [67, с. 102].

Узагальнюючи проведені дослідження, запропонуємо авторську класифікацію фермерських господарств в таблиці 1.8.

Таблиця 1.8

Класифікація фермерських господарств*

Ознаки	Фермерські господарства
Економічно-організаційна категорія	
Розмір земельного банку:	
- малі (від 0 - 10 га)	210
- середні (від 10,1 – 100 га)	700
- великі (від 100,1 – 1000 га)	197

- . над великі (від 1000,1 га)	18
Рівень сільськогосподарської кооперації	Входять в сільськогосподарські кооперативи Не входять в сільськогосподарські кооперативи
Рівень спеціалізації	Однопрофільні Багатопрофільні
Рівень товарності продукції	Низько товарні (коефіцієнт товарності 50,0) Високо товарні (коефіцієнт товарності 50,1)
Юридично-організаційна категорія	
За формою створення	На базі власних земельних паїв На базі особистих селянських господарств Шляхом оренди майна та паїв Шляхом реструктуризації з КСП, ТОВ, ПП та інших форм власності
За формою власності	Родинні Приватні Приватно – орендні
За формою функціонування	Сімейні Родинні Колективні Входять в структуру інших аграрних формувань (агрохолдинги)
За формою розподілу праці	Сімейно – трудові Сімейно - капіталістичні Капіталістичні
За забезпечення засобів виробництва	Власні засоби виробництва Орендовані засоби виробництва Власні та орендовані засоби виробництва

Джерело: власні дослідження автора.

Одним із дискусійних положень в економічному просторі є співвідношення між розміром ферми і продуктивності землі, дане питання широко обговорюється в наукових колах протягом десятиліть, як українськими вченими так і закордонними.

В наукових працях не одноразово наводилися ряд причин і пояснень у зворотній залежності між розміром земельного банку фермера та продуктивності використання земель. В результаті досліджень були наведено ряд причин:

Перша причина в українських реаліях полягає в недосконалоості ринкових факторів, включаючи невдачі при формуванні земельного банку, залученню кредитних коштів, або інвестицій, відсутності страхового ринку і врегульованого ринку праці [68,70,74]. За неспроможністю одного з ринків

ефективно працювати фермери не можуть та ефективно використовувати свій потенціал при виробництві своєї продукції.

Важливою причиною недосконалості ринку праці в Україні є те, що вартість робочої сили, включаючи податкове навантаження і сезонність сільського господарства, для фермера, який використовує найману працю в більшості випадків є не вигідною, по – перше збільшується використання власних коштів, по-друге працівники менш мотивовані. Тому краще використання членів сім'ї або родини, як робочої сили, працює на малих фермах, але коли площі фермерського господарства великі без найманої праці не обійдеться, тому їх приймають тільки на сезон збирання урожаю, а після закінчення звільнюють за згодою двох сторін [81,79].

Другою причиною є взаємозв'язок між продуктивністю використання земельних ресурсів та розміром фермерських господарств. Важливо складовою є рівень родючості ґрунту, який суттєво впливає на вихідну потужність продукції, та зменшує витрати при внесенні добрив. Крім того важливу роль відіграють методи ведення сільського господарства та методи виробництва, при цьому вони можуть варіюватися в залежності від розміру ферми, що призводить до відмінностей у врожайності і продуктивності. Всі ці дослідження показують зменшення впливу землі як основного фактора продуктивності при контролі за якістю ґрунту [68, 72, 73].

Третьою причиною є пояснення продуктивності земель. В якості однієї з невирішених проблем є те, що великі господарства не можна розглядати як точні копії малих. Стимулювання використання ресурсів змінюються в залежності від масштабів виробництва. Більші фермерські господарства використовують різні технології, ніж дрібні господарства. Більшість емпіричних досліджень по продуктивності земель засновані на попередніх даних і економетричних моделях, які можуть не відображати лінійність та як правило часто накладають загальну специфікацію (параметри) для всієї вибірки. Крім того, діапазони шкали, які дозволені в

моделі можуть бути занадто малими для вимірювання ефекту масштабі [66, с.238].

За даними головного управління статистики у Хмельницькій області було побудовано рис 1.3, мета якого полягала у висвітленні місця фермерських господарств поряд з іншими формами власності.

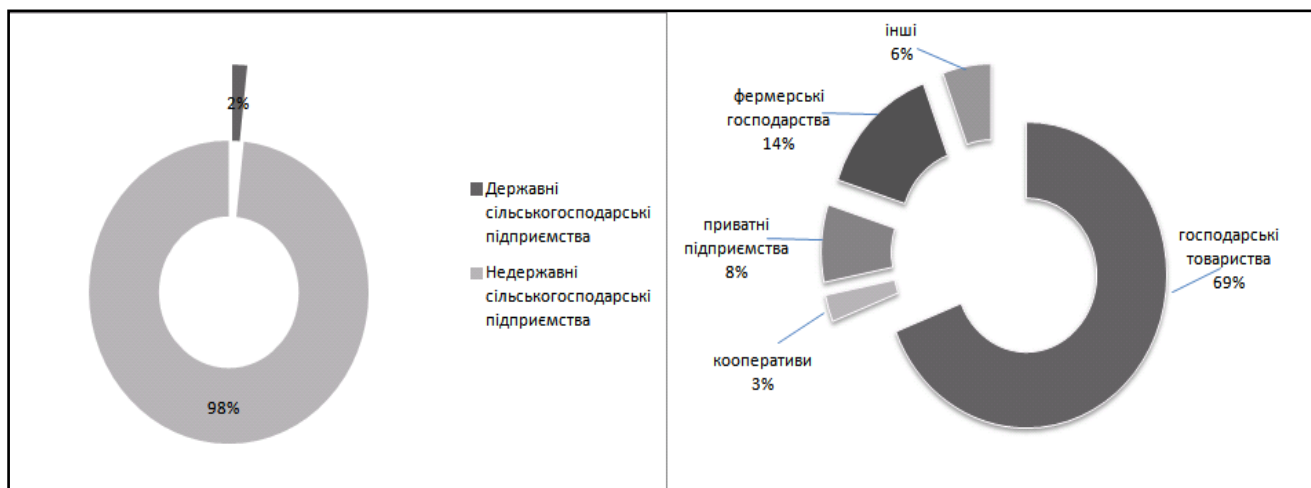


Рис. 1.3 Сільськогосподарські угіддя в сільськогосподарських підприємствах в розрізі категорій за 2012-2016 рр.*

*Складено автором на основі [65].

З рис. 1.3 випливає, що фермерські господарства займають 14% у виробництві посівних сільськогосподарських культур, а кооперативи 3%. Тобто, фермерство та кооперативний рух в Хмельницькій області теоретично може задавати великого впливу на формування ринку сільськогосподарських культур, але у зв'язку з розкиданістю та неконсолідованістю селян (фермерів) та відсутністю об'єднувальних елементів вони не задають кон'юнктуру виробництва, а працюють в тонус заданий агрохолдингами та іншими господарськими товариства, які займають 69% земельного банку області.

Враховуючи розглянуті вище реальні умови розвитку сільгосппідприємств, можна зробити висновок, що право власності сільських жителів на землю носить суто формально-правовий характер. Про це, зокрема, свідчать дані про те, як сільські жителі поступають зі своїми земельними паями, як розпоряджаються ними. У країні налічується 6,67 млн. власників земельних часток, при середньому по Україні розмірі паю у 4,2 га. Із них одержали право

– засвідчуючи акти лише близько половини їх загальної кількості. Отже, майже три з половиною мільйони власників часток, навіть не зажадали свідоцтва про право власності на землю. Переважна більшість з них передали свої земельні паї для використання сільськогосподарським підприємствам на різних правових засадах [36].

У ринковій економіці фермерські господарства можуть нормально функціонувати на основі їх горизонтальної інтеграції. У розвитку фермерського руху в усіх країнах світу є три чітко виражені тенденції: 1) скорочення чисельності фермерських господарств; 2) збільшення середнього їх розміру; 3) кооперування фермерів у різних видах діяльності. Фермерський кооператив – це добровільне об'єднання фермерів, які на пайових засадах спільно займаються певним видом виробничо-господарської діяльності [30].

Проте окремі питання формування і розвитку фермерського підприємництва висвітлені не до кінця, деякі положення носять дискусійний характер і вимагають наукового вирішення, зокрема:

- роль фермерських господарств у системі функціонування і розвитку АПК, у відродженні українського села;

- кооперування фермерських господарств зі збереженням їх економічної самостійності та інтеграції в систему АПК;

- фінансове забезпечення ефективного функціонування фермерської підприємницької діяльності;

- шляхи державної підтримки фермерських господарств;

- формування та використання економічного потенціалу фермерських господарств.

Однією із сильних сторін фермерського і особистого селянського господарства є їх здатність до виживання у складні періоди за рахунок значного самообмеження споживчих потреб, мобільності, гнучкості до постійно мінливої ринкової кон'юнктури і виробничих відносин.

Крім того, фермерське господарство зберігає цінність і як суспільний інститут – завдяки йому відтворюється верства сільськогосподарських

товаровиробників. Вона гарантує спадковість поколінь фермерів, бере на себе основний тягар по їх формуванню, встановлює в господарстві певну пропорційність між власними ресурсами праці, землі, капіталу та розпорядження ними. Тобто, фермерство – це не лише тип підприємницької діяльності, пов'язаний із господарюванням на землі, а й соціальна форма буття жителів сільських поселень [29, 54-57].

Важливо, щоб уже на нинішньому етапі до цього процесу підключилися громадські та представницькі (недержавні) організації сільськогосподарських товаровиробників-кооператорів. Такі організації повинні мати право виконувати контролюючі функції, що дозволить зменшити залежність розвитку кооперації від державних чиновників. Завданням національного масштабу повинна стати система багаторівневої кооперативної просвіти та формування позитивної суспільної думки про соціально-економічну місію кооперації, її потенціал і перспективи розвитку. Доцільним уявляється також зміна кооперативного законодавства з метою унеможливлення появи під видом кооперативів різних сумнівних структур, здатних підривати авторитет і престиж цього винятково важливого інституту демократичного суспільства [32].

На нашу думку, частка фермерських господарств та кооперативів значно мала, щоб забезпечити селян роботою і фінансами, тобто дедалі збільшується тенденція до швидкого розвитку як наслідок розширення великих аграрних формувань через поглинання фермерських, приватних та інших сільськогосподарських господарств, що докорінно змінює властивості, місію й спроможності села, селян. Фермерські господарства без захищення місцевою владою не зможуть довго існувати в умовах сучасного розвитку та руху АПК. Доцільно було б провести інтеграційні процеси для об'єднання фермерських господарств в кооперативи, що в подальшому дало змогу зробити асоціацію кооперативів, адже так вони стають більш захищеними від зовнішніх загроз та матимуть можливість фінансувати проекти один одного.

Висновки до розділу 1

1. Проведений аналіз поняття «стратегічне управління фермерським господарством» виявив неоднозначність його тлумачення в нормативних документах і науковій літературі та відсутність чіткого визначення. Автором визначено це поняття як комплекс знань, умінь та навичок фермерів щодо прийняття і реалізації стратегічних рішень, які розробляються в умовах невизначеності та нестабільності зовнішнього середовища, як правило використовуючи тільки власні трудові, виробничі та фінансові ресурси. Оперативне управління, стратегічне планування та політика підприємства є складовими стратегічного управління фермерським господарством, а не його похідними. Формування стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств повинно відповідати багатьом вимогам, серед них зазначені орієнтація виробництва на попит, задоволення потреб ринку та вимоги конкретних споживачів продукції.

2. Отже, наші дослідження показали, що сучасна наука не може на даному етапі виділити єдиний підхід до оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств. Більшість європейських дослідників використовують метод кількісної оцінки даної категорії, основою метою якого є виявлення ряду факторів, що в своїй сукупності впливають на ефективність функціонування аграрної галузі та передбачає кількісну оцінку цих факторів і розрахунок зведеного індексу конкурентоспроможності. Вважаємо, що до існуючих класифікацій методів оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств необхідно додати Форсайт-прогнозування та Data Mining, використання узагальнюючого показника EBITDA, який включає багатокритеріальний вимір функціональних складових фермерського господарства, що уможливають аналіз і прогнозування ключових конкурентних переваг й другорядних характеристик, які в своїй сукупності мають значний вплив на вирішення проблем стратегічного управління

конкурентоспроможністю фермерських господарств.

3. Основи методології управління конкурентоспроможністю фермерських господарств складають принципи управління, які розглядаються як основоположні загальні правила, положення до управління конкурентоспроможністю. Управління конкурентоспроможністю продукції є однією з підсистем управління виробництвом, у зв'язку з цим побудова та функціонування системи управління конкурентоспроможністю повинна спиратися на загальні принципи, методи управління та відповідати вимогам, які висуваються до системи управління конкурентоспроможністю господарства. Запропоновані у дисертації підходи до класифікації фермерських господарств з урахуванням розміру земельного банку, рівня сільськогосподарської кооперації, спеціалізації, товарності продукції, за формою створення, власності, утворення, розподілу праці, за забезпеченням засобами виробництва забезпечать підвищення рівня обґрунтованості управлінських рішень при визначені альтернативних напрямів стратегічного розвитку фермерських господарств та типів їх поведінки на ринку.

4. Результати даного розділу відображені у наукових публікаціях автора [1, 21-24, 29, 4646, 87, 90].

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

2.1 Сучасний стан та ефективність стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств

Справжній український агробізнес сьогодні можна розділити на декілька категорій гравців, що працюють на цьому ринку. Спочатку по своїй вазі та мірі заробляння коштів йдуть холдинги-гіганти, які орендують, або суборендують у минулих колгоспах, товариствах, колективних господарствах і які мають в своєму земельному банку від ста тисяч до півмільйона гектарів землі. В основному вони використовують мало затратні технології виробництва та обробітку ґрунту. Їх виробництво як правило, це високоприбуткові культури: соя, ріпак, пшениця, соняшник рідше кукурудза, ячмінь, хміль, цукрові буряки. Щоб забезпечити свої внутрішні потреби у сировині, далі в галузі тваринництва на першому місці йде курятина (яйця, тушка), свині та рідко молоко та м'ясо ВРХ. Інколи в складі холдингів є філії, які займаються садівництвом та овочівництвом, ще рідше зустрічаються підрозділи які займаються вівцями на м'ясо, та молоко з побічною продукцією (бринза). Промислові потужності холдингів працюють на переробку і виробництво олії, цукру, концентрату соків та комбікормів для внутрішніх потреб, виробляють зерно, яйця, соняшникову олію, цукор і курятину.

Але окрім людей які просто використовують блага капіталу та пороки, щоб як умова збільшити власний капітал та виплачувати колосальні гонорари управлінцям та дивіденди інвесторам, є ціла армія селян-фермерів, які не рахують EIBTDA, думають, що посіяти так як вижити в завтрашньому дні, а також займаються вирощуванням часом збиткових та низькорентабельних культур, але при всіх цих не дуже оптимістичних факторах забезпечують

населення свіжим м'ясом, молоком, фруктами, овочами, яйцями та лікарською сировиною.

На сьогоднішній час в українському суспільстві створюються необхідні умови для розвитку нових технологій соціального прогнозування та передбачення. До таких технологій належать метод Форсайта, Data Mining та ін. В даній науковій роботі ми будемо використовувати метод Форсайт, для того, що можливо було спрогнозувати перспективи розвитку та виділити можливі шляхи розвитку фермерського господарства (фермерських господарств) в Хмельницькій області.

У найближчому майбутньому ми зможемо спостерігати використання даних технологій не тільки в соціально-економічному та політичному середовищах, а й на мікрорівнях: управлінні областю, районом, містом, компаніями. На сучасному етапі використання технології Data Mining є затратним та трудоемким процесом, але з глобалізаційними аспектами та перспективою переходу в цифровий режим управління країною та регіонами скоро використання даної технології стане значно дешевше. Технологія Форсайт прогнозування є більш трудоемістким процесом але не потребує затрати великих коштів, але при цьому вона включає в себе в переважній більшості наступні елементи: Метод Делфі, SWOT – аналіз, метод проб і помилок, розробки сценаріїв, розробки дорожніх карт, залученню експертів, метод мозкового штурму, бенчмаркінг, та ін.

Поняття «Форсайт» було введено в обіг Гербертом Уеллсом 1932 р. В одному з публічних виступів відомий письменник-фантаст висловився про необхідність нової наукової спеціальності «професор Форсайта», завданням якої має бути дослідження майбутніх технологічних відкриттів і пошук областей їх застосування [112]. Форсайт, від англійського "foresight" - це погляд у майбутнє. За визначенням американського дослідника Бена Мартіна, Форсайт являє собою "процес, пов'язаний із систематичною спробою зазирнути у віддалене майбутнє науки, технології, економіки і суспільства з метою

визначення областей стратегічних досліджень і технологій, які, ймовірно, можуть принести найбільші економічні та соціальні вигоди" [114].

Сучасна практика господарювання показує, що малим формам підприємництва в сільському господарстві доводиться конкурувати на агропродовольчому ринку не стільки між собою, скільки з великими інтегрованими агропромисловими формуваннями і сільськогосподарськими підприємствами, створеними на базі реформованих колгоспів і радгоспів [110].

Сільське господарство, як ніяка інша галузь підвладна впливу природних стихій. Іноді навіть їх передбачення не може захистити виробника сільгосппродукції від втрати врожаю. Звичайно, що потрібно аграрні підприємства диференціювати не лише за розміром і формою, а й за ступенем впливу на їх діяльність природних факторів. Перспективи розвитку аграрних підприємств здебільшого базуються на математичному моделюванні того чи іншого процесу. Оскільки будь-який показник ефективності підвладний впливу різних факторів, доцільно цей вплив виявити, спрогнозувати і, якщо він негативний, – нейтралізувати. Форсайт – термін широкого значення. Його застосування комплексне й водночас диференційне. Математично неможливо виміряти чи оцінити політичну ситуацію, регіональні особливості, визначення пріоритетів тощо, але цілком можливо вирахувати вплив певного явища на економіку в цілому. Вважаємо, що Форсайт як ніяка інша методологія передбачення здатна дати реальний прогноз діяльності агропідприємств. Ми переконані, що кластерний аналіз є першим помічником дослідника при Форсайті розвитку підприємств аграрного сектору [118, с. 123].

Вивчаючи розвиток фермерського руху в Хмельницькій області, а також аналізуючи ефективність ведення господарства, ми виділили основні фактори Форсайту, які впливають на формування та ефективне функціонування фермерських господарств, (рис. 2.1).



Рис. 2.1. Вплив основних факторів форсайту на формування та ефективне функціонування фермерського господарства*

**Розроблено автора на основі спостережень та аналізу за діяльністю фермерських господарств*

Згідно рис. 2.1. ми виділили три основних групи факторів, які на пряму впливають на формування та ефективне функціонування фермерських господарств, а саме: економічні, соціально-політичні та інші фактори

Більша частина території розташована в зоні лісостепу і лише невелика її частина — північна — у зоні Полісся. Центральна частина має типовий лісостеповий ландшафт: злегка хвиляста поверхня почленована неглибокими, часто заболоченими балками. У південній частині, що прилягає до Дністра, є чимало річок, що течуть з півночі на південь. Найбільш поширеними ґрунтоутворюючими породами є четвертинні відклади — леси і лесовидні породи. Ґрунтово-кліматичні умови сприятливі для вирощування озимої пшениці і жита, цукрових буряків, картоплі та інших культур, а також

садівництва й овочівництва. Клімат помірно континентальний. Середня температура повітря найтеплішого місяця (липня) +18, +19°, а найхолоднішого (січня) —5, —6°. Максимальна температура влітку досягає +36, +38°, мінімальна взимку —31, —35°. Середня річна температура +7, +8° Середня річна кількість опадів —510—580 міліметрів [113].

Економічна складова. Розуміючи, що орендна плата мала люди починають поодиноці, або об'єднуючись забирати в орендарів паї й починати сіяти сою, пшеницю, садити сади яблук, сливи і горіхів, або вибирати специфічні ніші: вирощування равликів, кіз (сир, молоко), перепелів (м'ясо, яйця) домашнє виноробство, малі пивоварні. Починають знову розвивати своє господарство селяни, в процесі своєї роботи стають фермерами та управляють уже не 1 гектаром, а 20, 50, 100 а то й 1000 гектарів.

У деяких країнах виділяють сімейні ферми для юридичних цілей, таких , як права на отримання субсидій. Основні три ресурси для сільського господарства є праця, земля і капіталу. З огляду на широке розмаїття фермерів ми пропонуємо простий підхід для відображення різних типів ферм по відношенню до наявності землі і капіталу. Сімейна праця може бути заміщена або доповнена за рахунок використання капіталу, механізації, агрохімікатів і найму робочої сили.

Однією із важливих проблем фермерських господарств, як і інших малих форми господарювання аграрної сфери, є низький рівень розвитку їх матеріально-технічної бази, переважання екстенсивних технологій виробництва і переважно трудовий характер, що помітно знижують їх конкурентоспроможність на досить монополізованих ринках сільськогосподарської продукції, обмежують можливості підвищення ефективності і стійкості їх розвитку в системі зростання аграрної економіки і нарощування людського капіталу сільського населення.

В залежності від двох факторів таких, як земельні ресурси та доступності капіталу можна визначити шляхи розвитку фермерського господарства рис 2.2.

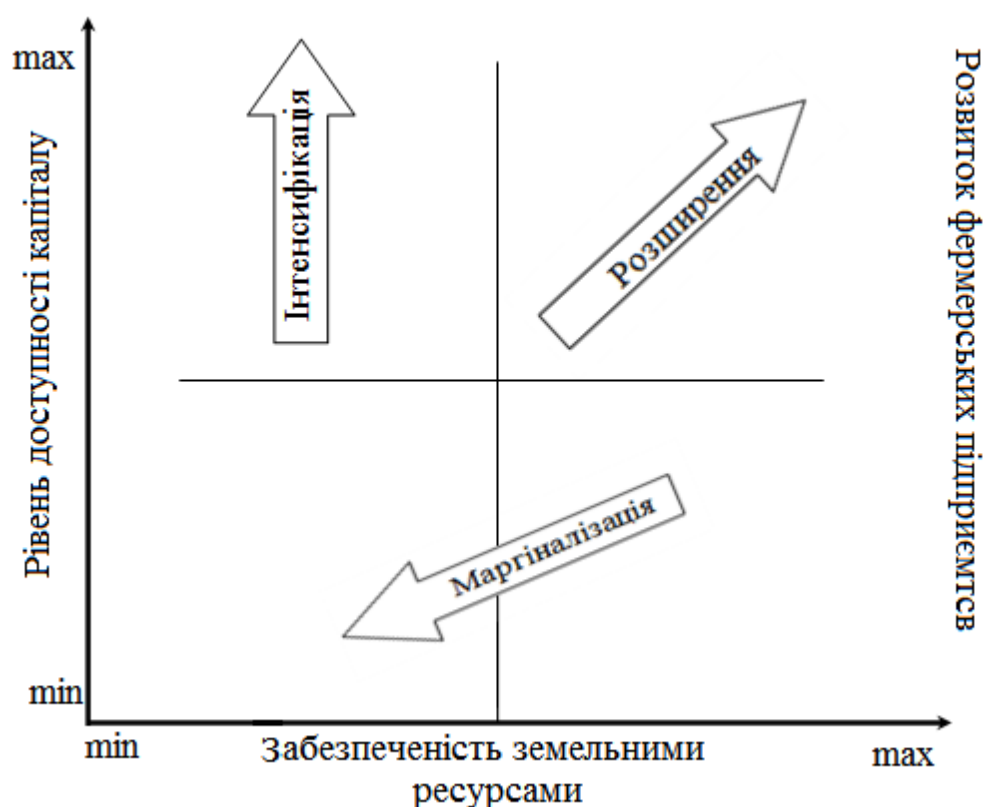


Рис. 2.2. Шляхи розвитку фермерських господарств

**Розроблено за дослідженнями автора.*

З рис. 2.2 ми бачимо одну закономірність, що велика кількість землі не завжди приносить прибуток та розвиток. Це обумовлено тим, що без вливання капіталу фермер не зможе раціонально обробляти свої землі не зважаючи на те яким земельним банком він володіє. При наявності малих площ фермер сіє більш рентабельніші культури думаючи тільки про прибуток (маргіналізацію), що в кінцевому результаті приведе до банкрутства, зважаючи на особливості сільськогосподарства. При невеликих площах і наявності достатнього капіталу, фермер може розвиватися в двох напрямках інтенсифікація, або розширення, при інтенсифікації фермер скорочує затрати на виробництво шляхом введення інновацій та використання високопродуктивних сортів, або займаючи нішові ринки сільськогосподарської продукції. При цьому шлях розширення забезпечує фермерові нові земельні площі для збільшення земельного банку та займання більш вагомої частки на регіональному рівні.

Шлях розвитку фермерства в Хмельницькій області, та й в Світі рухається у двох напрямках до укрупнення фермерів і вирощування нішових продуктів наприклад (равликові ферми, органічна продукція, міні винокурні і т.д.)

Основною проблемою більшості фермерів Хмельницької області є відсутність управлінських здібностей, та не використання у повній мірі науково-технічного прогресу (НТП). Більшість фермерів не думають про можливості покращення своїх навичок шляхом подальшого навчання підчас роботи, а інформація та науковий пошук допоможуть не тільки укріпити свої позиції, як виробника, а й розширити свої реалізаційні можливості через мережу Інтернет. Як відомо, особливістю сільського господарства, є сезонність, а отже у фермера є певний вільний проміжок часу, який він повинен посвятити вивченню свого бізнесу із наукової точки зору, та розробити за допомогою наукового підходу власні шляхи розвитку виробництва, а для цього він повинен завжди розвиватися.

У фермерів Хмельницької області можливості розвитку є, так як сукупній земельний банк складає становить 135,8 тис га, перспективні напрямки в сегментах виробництва сільськогосподарської продукції, які є трудомісткими та мало рентабельними, наприклад вирощування картоплі, горіхів, лікарських рослин, овочівництва (моркви, капусти, огірків, помідор, цибулі і т.д.), садівництво винограду та фруктів (слив, яблук, персиків, груш, черешень, малин і т.д.). При наявності в обробітку від 20 га ріллі, доцільно відводити від 20% площі під високо рентабельні культури до 2015 року соя, в 2016 рік соняшник рентабельність в районі 40-50%. За наявності приміщень рекомендується займатися вирощуванням птиці, індиків, перепелів (м'ясо, яйця) та свиней. Галузь рослинництва на відмінну від тваринництва є сезонним виробництвом та зайнятістю, після осінніх робіт і до весняних польових робіт рекомендується ознайомитися із передовими технологіями, визначитися із майбутніми витратами та потребами, також доцільно вивчити кон'юнктуру ринку на майбутній рік та заключити ф'ючерсні та форвардні контракти на майбутню продукцію, щоб забезпечити себе грошовими ресурсами [119].

На думку А.С. Попова, починати формування індикаторів системи управління земельними ресурсами треба з визначення відносно точних вимог до них, а саме:

1) індикатори управління земельними ресурсами потрібні для того, аби сприяти розробці політики та відповідних рішень на всіх рівнях: село, селище, місто, район, область, країна;

2) ці індикатори мають реагувати на всі важливі занепокоєння, що виникають у процесі управління земельними ресурсами. Потрібні спеціальні індикатори, які враховують взаємодіючі системи і їх навколишнє середовище;

3) кількість індикаторів повинна бути максимально малою, але при цьому вони мають бути достатньо ефективними і надійними;

4) індикатори мають бути ясними, точними, зрозумілими і практичними. Вони повинні враховувати інтереси всіх учасників системи управління земельними ресурсами;

5) індикатори мають допомагати оцінювати життєдіяльність, визначення поточних подій, пов'язаних із управлінням земельними ресурсами [117].

Соціально-політична складова є однією зі складових, яка не напряду впливає на функціонування фермерських господарств, а має опосередкований вплив, при цьому впливаючи як позитивно так і негативно. Тому оцінити її вплив є досить важко. Основна її роль – це розробка законодавчих актів та впровадження адресної підтримки фермерських господарств, які займаються виробництвом неприбуткової сільськогосподарської продукції.

Форсайт є одним із основних механізмів передбачення майбутнього в умовах нестабільної економіки. Найчастіше форсайт використовують на національному рівні, проте регіональний та субрегіональний форсайт може мати наступні переваги:

- більш точне виявлення інноваційних точок росту на території субобласті;
- отримання синергетичного ефекту від співпраці споріднених структур;
- формування єдиного стратегічного плану розвитку для усіх адміністративно-територіальних складових (одиниць) субобласті;

- поєднання зусиль регіональної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу та науки для досягнення спільних цілей [116].

Також індикатори мають працювати на дуже різній матерії-основі (одні вимірюються у вартісному вираженні, інші – кількісно), повинні бути достатньо стандартизованими. Цьому, зокрема, сприятиме виділення напрямів, які можна розподілити за такими групами:

- соціальна (інтегрує проблеми рівності, справедливості, гарантій та захисту прав власності на землю та користування нею);
- екологічна (об'єднує проблематику охорони та раціонального використання земель, родючості ґрунтів);
- економічна (охоплює проблематику економічну, фінансову, виробництва, розвитку, менеджменту);
- інституційна (правова) (інтегрує інституційні рамки та інституційні можливості у сфері земельних відносин).

Слід зауважити, що сканування взаємодії індикаторів сприятимуть виявленню нових трендів, які впливають на підвищення ефективності використання земельних ресурсів, що дозволить визначити основні тенденції та віднайти у їх взаємодії сценарії майбутнього [114, 172-174].

Разом з тим виникає питання, чому переваги фермерських господарств над іншими виробниками сільськогосподарської продукції гальмуються численними чинниками:

1. Зовнішніми чинниками, на наш погляд, варто віднести несприятливе макроекономічне середовище. Воно знаходить свій прояв у таких процесах:

- законодавча та економічна нестабільність в Україні;
- недосконала податкова система;
- нерозвиненість ефективних кредитної та страхової систем;
- диспаритет цін на промислову і сільськогосподарську продукцію;
- обмеженість здатності держави щодо надання фермерським господарствам належної фінансової підтримки, а також до субсидування;

- певні проблеми забезпечення землею;
- відсутність розвинутої ринкової інфраструктури;
- недоброзичливе ставлення і подекуди свідоме гальмування розвитку фермерських господарств з боку місцевих владних структур, керівників різних організаційних форм господарювання;
- неналежний розвиток кооперації та інтеграції між фермерськими господарствами або з іншими підприємствами;
- відсутність або недосконалість законодачого забезпечення стосовно багатьох аспектів діяльності фермерських господарств.

2. Організаційно-економічними проблеми на рівні фермерських господарств є:

- недостатня фахова підготовка фермерів, відсутність належного досвіду щодо ведення і управління діяльністю фермерських господарств ринкових умовах;
- недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення фермерських господарств, що унеможливорює використання новітніх технологій;
- відсутність "стартового капіталу" в належних обсягах для створення фермерських господарств оптимальних розмірах, а також землі і грошового капіталу для розширеного розвитку фермерських господарств[99].

Саме тому фермерські господарства не змогли використати свої переваги. На думку В.Я.Месель-Веселяка, низьку ефективність використання землі фермерськими господарствами можна пояснити тим, що "... фермерським господарствам надані гірші землі. Крім того, вони змушені приховувати результати своєї роботи у зв'язку з невдалою податковою системою. Позитивним є те, що на відміну від офіційної статистики, результати проведених нами опитувань свідчать, що більшість фермерів працює значно ефективніше, ніж звітує" [109, с. 13-17.].

Безперечно, ці фактори варто враховувати. Але існує достатньо багато інших факторів, вплив яких значно гальмує масштабний розвиток фермерських господарств, і, відповідно, зростання їх продуктивності та

ефективності. Зрозуміло, що лише наявність високої мотивації щодо забезпечення ефективного господарювання є недостатнім. Відносно причин, що гальмують становлення та розвиток фермерських господарств в Україні, то їх вже неодноразово відзначали вітчизняні вчені-економісти у тому або іншому контексті. Результати дослідження дають змогу систематизувати їх (з певним рівнем умовності) за двома блокам:

- 1) зовнішні чинники щодо діяльності фермерських господарств;
- 2) внутрішні чинники, які діють безпосередньо в фермерських господарств [99].

Для дисертаційного дослідження було обрано 21 фермерське господарство, які в цілому можуть охарактеризовували стан формування, функціонування і розвитку фермерського руху на Хмельничині

Нами було проаналізовано динаміку розвитку земельного банку в досліджуваних фермерських господарствах у таблиці 2.1.

Аналіз показав, що за період дослідження земельний банк не зазнав змін у наступних фермерських господарствах: ФГ «Каштан» Кам'янець-Подільського району, СФГ «Захарчука В.А.» Ізяславського району, ФГ «Колос-Агро» Кам'янець-Подільського району, ФГ «Обрій» Славутського району, ФГ «Случ» Староконстянтинівського району та СФГ «Світанок» Славутського району. З таблиці 2.1, ми можемо виділити групу фермерських господарств, в яких не значно змінився розмір земельного банку, а саме: ФГ «Кунчанський» Теофіпольського району, ФГ «Огреба О.В.» Староконстянтинівського району, СФГ «Лан» Славутського району, СФГ «Клепачі» Славутського району, ФГ «Чернишова І.Г.» Новоушицького району, ФГ «Є-Надія» Дунаєвецького району та ФГ «Подільська марка» Дунаєвецького району. Розмір їх земельного банку коливався в межах 10%. Значне зменшення в розмірі землі зазнали наступні фермерські господарства: СФГ «Дубового О.А.» Летичівського району (21,5%), ФГ «Полонське» Полонського району (20,2%), ФГ «Миколайця О.Д.» Старосинявського району (69,4%), а найбільше зменшення земельних ресурсів спостерігалось в ФГ «Стожари» Краси́лівського району (95,4%).

Таблиця 2.1

Динаміка розвитку земельного банку досліджуваних фермерських господарств*

Назва фермерських господарств	Загальна площа сільськогосподарських. угідь досліджуваних підприємств					Відхилення 2016 р. до 2012 р.	
	2012р	2013р	2014р	2015р	2016р	+/-	%
ФГ «Дружба» Білогірського району	195	466,7	483,7	509,7	524,2	329,2	268,8
ФГ «Є-Надія» Дунаєвського району	878,6	878,6	878,6	878,6	859,1	-19,5	97,8
ФГ «Подільська марка» Дунаєвського району	2508	2539	2539	2500	2420	-88	96,5
СФГ «Захарчука В.А.» Ізяславського району	20	13	20	20	20	0	100,0
ФГ «Каштан» Кам'янець-Подільського району	17	17	17	17	17	0	100,0
ФГ «Добра справа» Летичівського району	30	37	37	37	40	10	133,3
ФГ «Стожари» Красилівського району	1176	1176	1003	1045	54	-1122	4,6
СФГ «Дубового О.А.» Летичівського району	21,4	21,4	21,4	16,8	16,8	-4,6	78,5
ФГ «Чернишова І.Г.» Новоушицького району	773,6	796,6	777,6	777,7	752	-21,6	97,2
ФГ «Полонське» Полонського району	272	200	200	213,7	217	-55	79,8
ФГ «Колос» Полонського району	1615	1710	2578	2749	2772	1157	171,6
СФГ «Клепаці» Славутського району	2773	2973	2903	2923	2923	150	105,4
ФГ «Світоч» Славутського району	565	575	583,4	658,8	666,9	101,9	118,0
СФГ «Лан» Славутського району	1251	1285	1265	1285	1272	21	101,7
СФГ «Світанок» Славутського району "	1064	1064	1064	1064	1064	0	100,0
ФГ «Обрій» Славутського району	740	741	580	740	740	0	100,0
ФГ «Огреба О.В.» Староконстантинівського району	481,3	484	484	524,7	525,3	44	109,1
ФГ «Случ» Староконстантинівського району	37,9	37,9	37,9	37,9	37,9	0	100,0
ФГ «Миколайця О.Д.» Старосинявського району	81,7	70	176	90	25	-56,7	30,6
ФГ «Кунчанський» Теофіпольського району	1288	1297	1296	1300	1322	34	102,6
ФГ «Колос-Агро» Кам'янець-Подільського району	868,9	868,9	868,9	868,9	868,9	0	100,0

*Розраховано автором на основі статистичної звітності фермерських господарств.

Також спостерігається ріст земельного банку в таких фермерських господарствах, як ФГ «Дружба» Білогірського району (168,8%), ФГ «Добра

справа» Летичівського району (33,3%), ФГ «Колос» Полонського району (71,6%) та ФГ «Світоч» Славутського району (18%).

На рис. 2.3 зображено розміщення фермерських господарств в розрізі районів Хмельницької області.

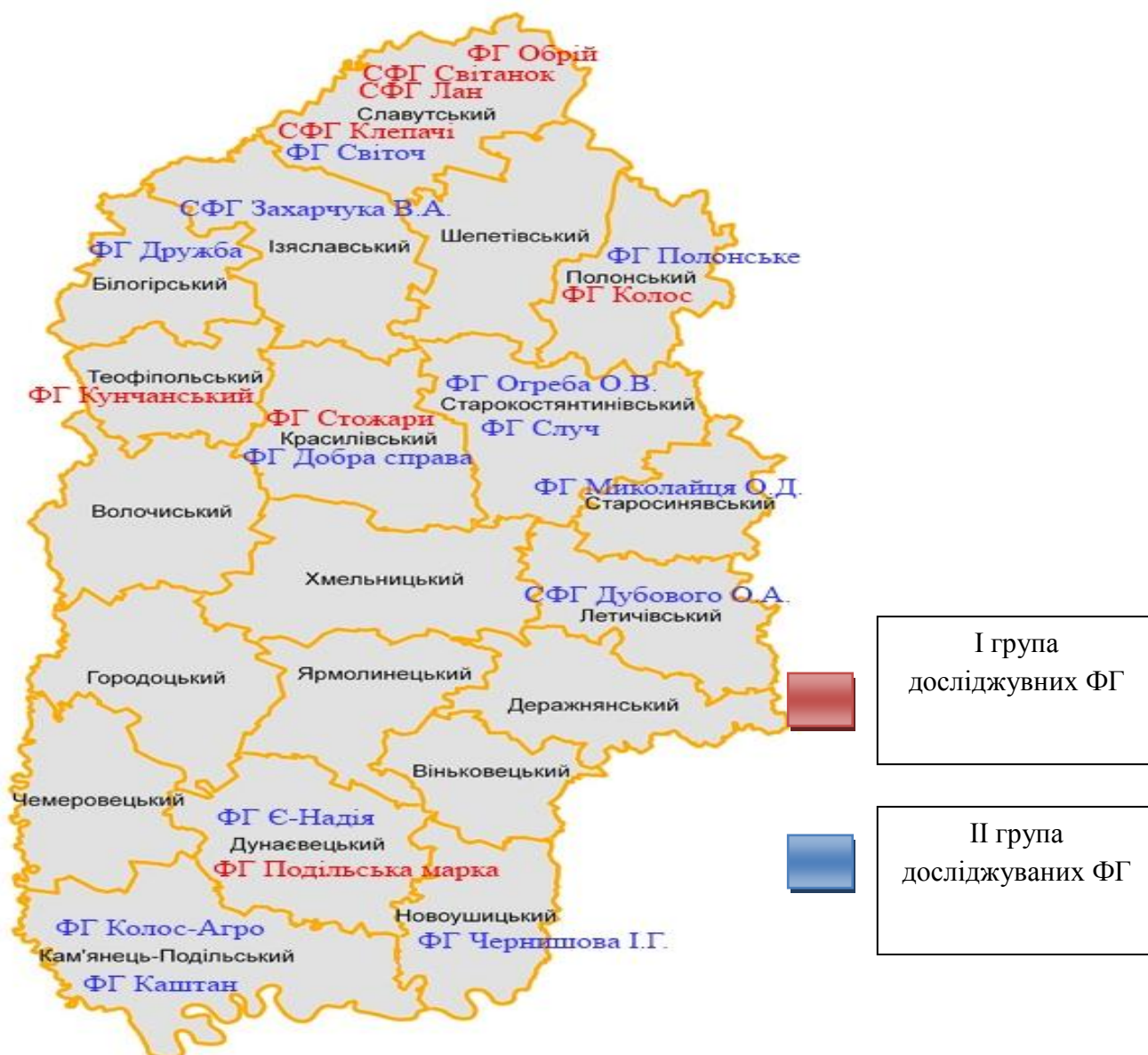


Рис. 2.3 Розміщення досліджуваних фермерських господарств в Хмельницькій області*

*Розроблено автором

Урожайність та валовий збір с.-г. культур є одними із важливих показників ефективності виробництва у фермерських господарствах, результати яких за досліджуваний період 2012-2016 рр. наведені у таблиці 2.2. і таблиці 2.3.

Таблиця 2.2

Урожайність сільськогосподарських культур у досліджуваних фермерських господарствах Хмельницької області, ц*

Назва фермерських господарств	Урожайність сільськогосподарських культур.																	
	2012р.			2013р.			2014р.			2015р.			2016р.			2016 р., %, до 2012р.		
	Зернові	Технічні	Кукурудза	Зернові	Технічні	Кукурудза	Зернові	Технічні	Кукурудза	Зернові	Технічні	Кукурудза	Зернові	Технічні	Кукурудза	Зернові	Технічні	Кукурудза
ФГ "Подільська марка" Дунаєвського району "	50,6	22,9	70,1	45,6	32,7	75,1	57,6	47,0	85,0	62,1	31,7	56,0	43,2	13,3	59,6	85,3	57,9	85,1
ФГ "Стожари" Красилівського району	32,9	20,5	54,6	X	20,5	55,2	X	16,2	45,1	X	7,0	35,0	X	X	40,6	X	X	74,3
ФГ "Колос" Полонського району	28,2	17,5	63,0	29,2	26,0	47,2	33,8	20,5	33,8	39,3	18,8	38,5	50,2	13,3	36,6	178,1	75,8	58,0
СФГ "Клепачі" Славутського району	29,7	17,8	34,0	36,2	16,7	20,4	42,1	19,0	x	47,7	15,9	X	50,9	18,3	36,5	171,3	102,7	107,4
СФГ "Лан" Славутського району	41,9	19,5	97,1	37,8	35,4	74,4	51,5	32,1	71,0	54,5	32,6	77,5	51,9	24,3	72,9	123,9	124,5	75,1
СФГ "Світанок" Славутського району	38,9	29,4	85,7	30,8	34,4	62,2	46,9	35,5	70,0	49,9	33,5	50,0	48,6	37,4	77,1	125,1	127,2	89,9
ФГ "Обрій" Славутського району	44,0	32,3	86,8	65,3	28,4	87,7	47,2	34,5	102,2	58,9	33,6	65,2	64,5	33,9	53,6	146,6	105,1	61,8
ФГ "Кунчанський" Теофіпольського району	45,0	X	83,1	43,9	22,9	109,8	58,4	41,6	131,0	52,1	23,7	45,7	54,5	29,7	88,5	121,0	X	106,5

Джерело: статистична звітність фермерських господарств.

Таблиця 2.3

Валовий збір сільськогосподарських культур у досліджуваних фермерських господарствах Хмельницької області, ц*

Назва фермерських господарств	Валовий збір сільськогосподарської культур.																	
	2012р.			2013р.			2014р.			2015р.			2016р.			2016 р., %, до 2012р.		
	Зернові	Технічні	Кукурудза	Зернові	Технічні	Кукурудза	Зернові	Технічні	Кукурудза	Зернові	Технічні	Кукурудза	Зернові	Технічні	Кукурудза	Зернові	Технічні	Кукурудза
ФГ "Подільська марка" Дунаєвського району "	20510	20770	29440	19540	32430	30200	29949	51420	38675	42200	32790	28000	33253	13091	18181	162,1	63,0	61,7
ФГ "Стожари" Красилівського району	13172	7175	23246	x	10250	37326	x	10574	15785	x	5570	8760	x	x	2190	X	X	9,4
ФГ "Колос" Полонського району	20670	6240	6300	23587	12273	20300	33014	16184	8110	34950	17631	18500	44950	12978	16817	217,5	207,9	266,9
СФГ "Клепачі" Славутського району	24657	12976	15984	39863	20092	5100	58980	26258	x	70531	20679	x	98217	11500	7306	398,3	88,6	45,7
СФГ "Лан" Славутського району	20334	4604	6800	18152	8853	7440	27683	7065	7100	30423	10680	6200	33557	7143	5400	165,0	155,1	79,4
СФГ "Світанок" Славутського району	15073	5587	6000	12576	7571	5600	22357	7800	7000	30972	6022	1000	25805	6735	3470	171,2	120,5	57,8
ФГ "Обрій" Славутського району	12721	6790	6078	16983	5244	7896	12753	8284	10224	19458	7388	1500	18709	7476	3755	147,1	110,1	61,8
ФГ "Кунчанський" Теофіпольського району	41170	x	3740	38727	1605	4174	52476	1998	3276	40161	2492	1370	43883	3569	2125	106,6	x	56,8

Джерело: статистична звітність фермерських господарств

Проведений порівняльний аналіз урожайності сільськогосподарських культур показав, що найвищий рівень 2016 року по зернових культурах спостерігався в ФГ «Обрій» Славутського району 64,5 ц/га; по технічних культурах – ФГ «Обрій» Славутського району 33,9 ц/га; по кукурудзі – ФГ «Кунчанський» Теофіпольського району 88,5 ц/га

Проведений порівняльний аналіз валового сільськогосподарських культур показав, що найвищий рівень 2016 року у відношенні до 2012 року по зернових культурах спостерігався в СФГ «Клепачі» Славутського району 398,3%; по технічних культурах – ФГ «Колос» Полонського району 207,9%; по кукурудзі – ФГ «Колос» Полонського району – 266,9%.

Для порівняння ефективності діяльності фермерських господарств нами було проведено дослідження діяльності агрохолдингів, які працюють на території Хмельницької області. Зазначимо, що сукупний земельний банк даних господарств у 2015-2016 рр. становить більше, як 35 тис. га. (табл.2.4).

Таблиця 2.4

Показник EBITDA агрохолдингів, які ведуть свою господарську діяльність на території Хмельницької області (в середньому за 2015-2016 рр.)*

№ з/п	Назва агрохолдингу	EBITDA на 1 га за 2016р., дол. США.	EBITDA на 1 га за 2016р. в гривнях (25,6)
1	ПАТ «Миронівський хлібопродукт»	432	11059,2
2	«Нібулон»	375	9600
3	«Астарта»	371	9497,6
4	«Кернел»	322,2	8248,3
5	«Grain Alliance»	318	8140,8
7	Корпорація «Сварог Вест Груп»	540	11772
8	«Вінницька аграрно-промислова група»	344	7499,2
9	«UkrLandFarming»	324	7063,2
10	«KSG Agr»	290	6322
11	ПК «Мрія Агрохолдинг»	150	3270

**Розраховано автором за матеріалами [110].*

Як бачимо з таблиці 2.4 найкращий показник спостерігається в «Миронівський хлібопродукт» (432 дол. США), та Корпорація «Сварог Вест

Груп» (540 дол. США). Найнищий показник спостерігався у «Агрохолдинг Мрія» (150 дол. США).

Графічне зображення результатів досліджень досягнутого рівня показника ЕБІТДА наведено на рис 2.4.

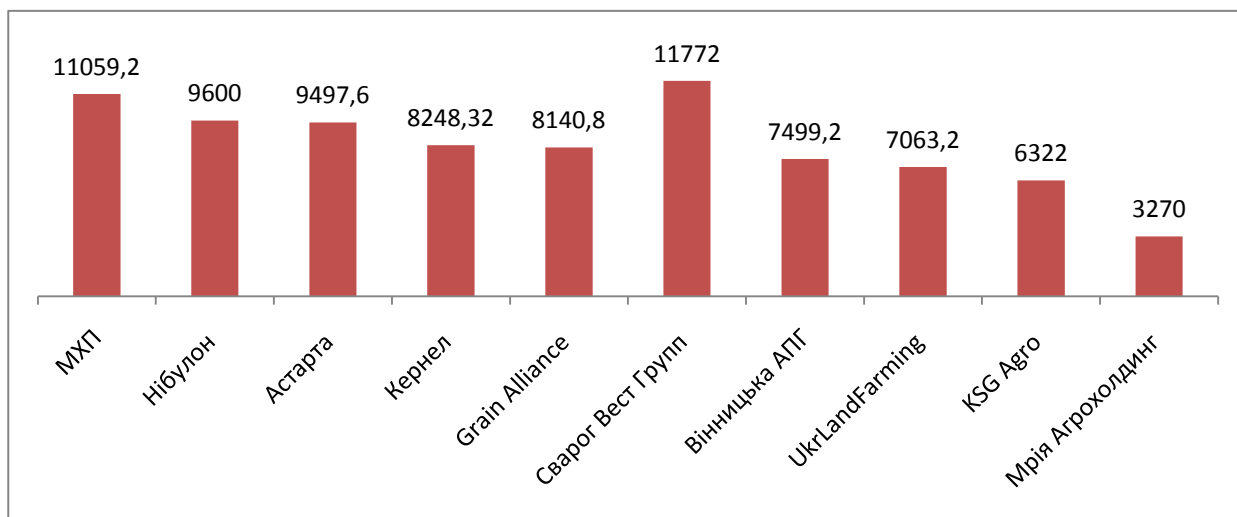


Рис. 2.4. ЕБІТДА в агрохолдингах, які ведуть свою діяльність на території Хмельниччини

Джерело: [110]

Ми розуміємо, що порівнювати агрохолдинг з фермерським господарством, дещо недоцільно, так як масштаби виробництва та структура функціонування кардинально різні. Але, щоб зрозуміти чи є конкурентоспроможними в подальшому фермерські господарства Хмельниччини нам необхідно їх порівняти з лідерами на ринку, тобто з агрохолдингами. За допомогою фінансово-аналітичного показника ЕБІТДА в розрахунку на 1 га, який виражений у гривневому еквіваленті, ми зможемо побачити рівень конкурентоспроможності фермерських господарств.

Для того, щоб порівняти розвиток досліджуваних фермерських господарств, ми використали методку оцінки показника ЕБІТДА агрохолдингів, попередньо поділивши їх на 2 групи за розміром земельного банку та фінансово-економічним станом (табл. 2.5, рис. 2,5 табл. 2.6, рис. 2.6).

Як бачимо, значення показника ЕБІТДА на 1 га, є найнищим ФГ "Стожари" Краси́лівського району (203,8 грн.). У ФГ "Колос" Полонського району становить (1842,8 грн.) в інших господарств даний показник коливається від

2400,8 грн до 3470,9 грн., що є досить не поганим результатом, як для господарств даної форми господарювання.

Таблиця 2.5

**Показник ЕВІТДА у досліджуваних фермерських господарствах
Хмельницької області (Група І)***

№ з/п	Назва фермерських господарств	ЕВІТДА на 1 га за 2016р.\$	ЕВІТДА на 1 га за 2016р. □(25,6)
1	ФГ "Подільська марка" Дунаєвського району "	93,8	2400,8
2	ФГ "Стожари" Красилівського району	7,9	203,8
3	ФГ "Колос" Полонського району	71,9	1842,8
4	СФГ "Клепачі" Славутського району	118,5	3033,5
5	СФГ "Лан" Славутського району	101,8	2606,9
7	СФГ "Світанок" Славутського району	114,5	2904,2
8	ФГ "Обрій" Славутського району	132,6	3395,6
9	ФГ "Кунчанський" Теофіпольського району	135,6	3470,9

* Розраховано автором на основі статистичної звітності фермерських господарств.

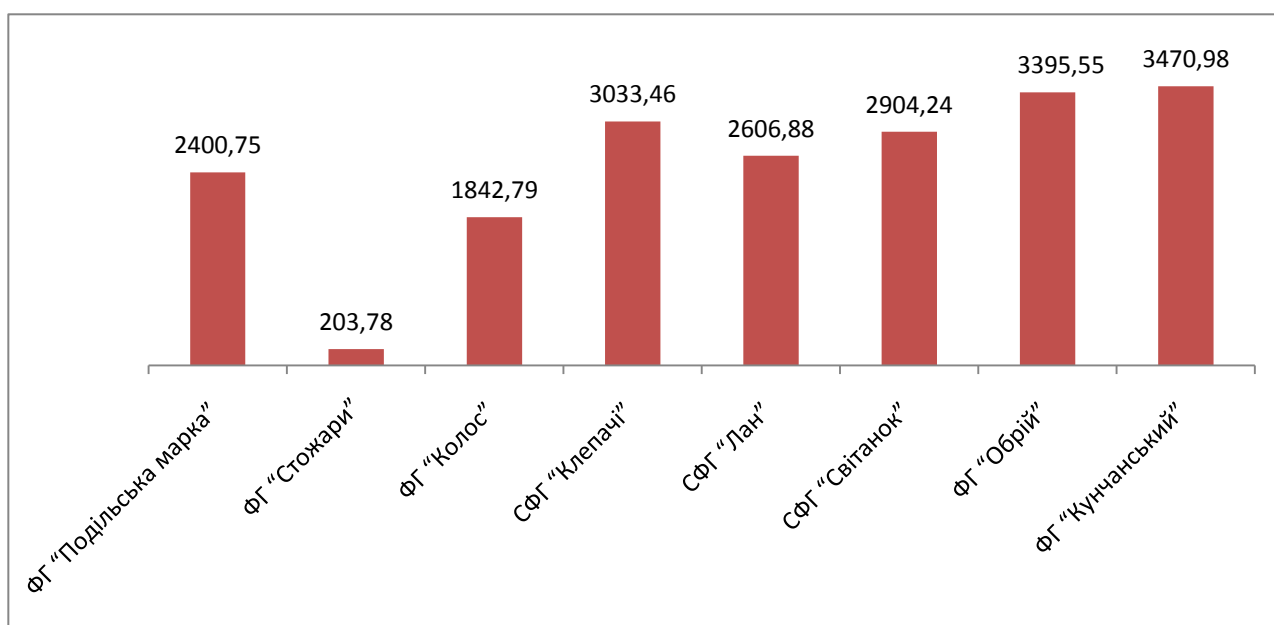


Рис. 2.5 Показник ЕВІТДА в І групі досліджуваних фермерських господарств*

*Розроблено автором на основі статистичної звітності.

Таблиця 2.6

Показник EBITDA досліджуваних фермерських господарств Хмельницької області (Група II)*

№ з/п	Назва фермерських господарств	EBITDA на 1га за 2016р.\$	EBITDA на 1га за 2016р.□(25,6)
1	ФГ “Дружба” Білогірського району,	93,8	2401,0
2	ФГ“С-Надія” Дунаєвського району	162,8	4168,8
3	СФГ “Захарчука В.А.” Ізяславського району	29,7	759,7
4	СФГ “Дубового О.А.” Летичівського району	10,3	263,6
5	ФГ “Чернишова І.Г.” Новоушицького району	190,7	4882,5
6	ФГ “Полонське” Полонського району	52,0	1331,5
7	ФГ “Світоч” Славутського району	110,1	2819,3
8	ФГ “Огреба О.В.” Староконстянтинівського району	67,3	1722,8
9	ФГ “Случ” Староконстянтинівського району	42,8	1095,3
10	ФГ “Миколайця О.Д.” Старосинявського району	66,1	1691,6
11	ФГ “Колос-Агро” Кам’янець-Подільського району	110,1	2817,3
12	ФГ “Каштан” Кам’янець-Подільського району	x	x
13	ФГ “Добра справа” Летичівського району	x	x

* Розраховано автором на основі статистичної звітності.

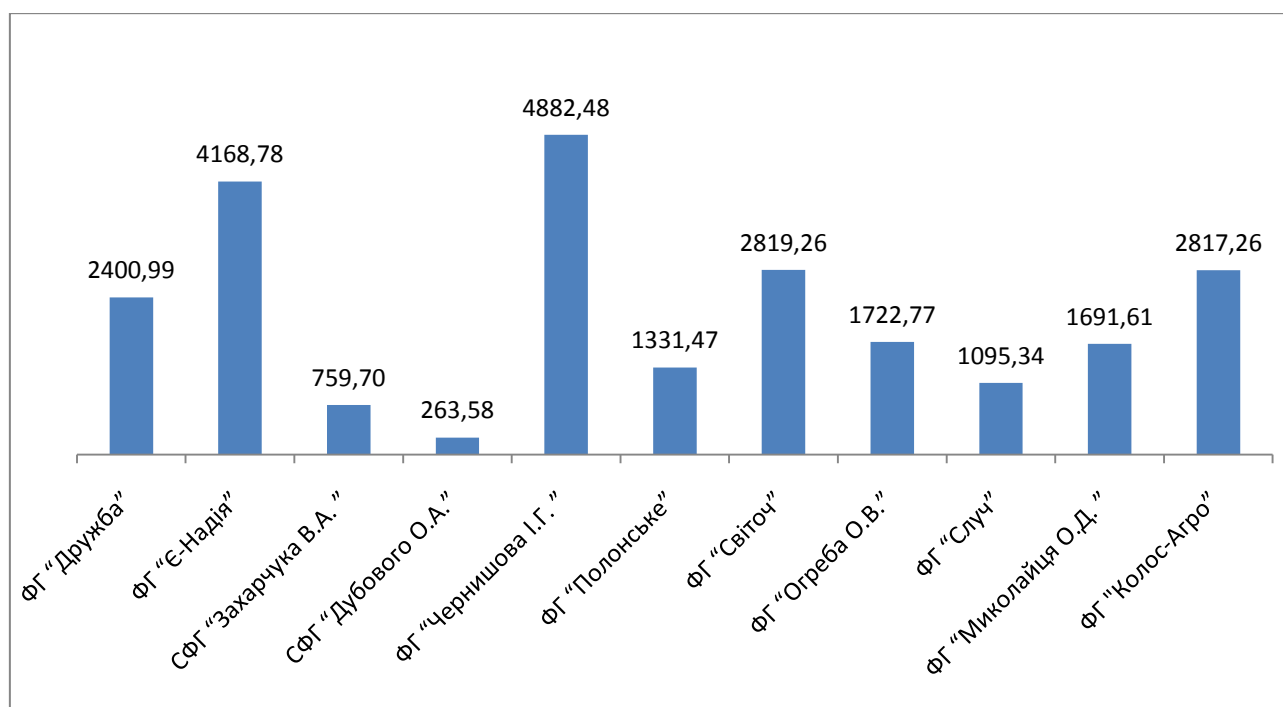


Рис. 2.6 Показник EBITDA в II групі досліджуваних фермерських господарствах*

*Розроблено автором на основі статистичної звітності.

У II групі господарств розмір показник ЕБІТДА коливається від 263, 58 грн. (СФГ “Дубового О.А.” Летичівського району), до 4882,5 грн. (ФГ “Чернишова І.Г.” Новоушицького району).

Рентабельність - це інтегральний показник, що відображає ефективність роботи підприємства, що націлене на отримання прибутку у короткостроковій перспективі і який вказує на якість управлінських рішень, що стосуються фінансової, операційної та інвестиційної діяльності підприємства. У такому визначенні підкреслено у яких випадках рентабельність є дійсно критерієм економічної ефективності діяльності підприємства, а також враховано, що різні показники рентабельності можуть свідчити про ефективність різних ділянок роботи менеджменту.

В таблиці 2.7 наведено рівень рентабельності у I групі досліджуваних фермерських господарств.

Таблиця 2.7

Оцінка рівня рентабельності у I групі фермерських господарств*

№ з/п	Назва фермерських господарств	Показники рівня рентабельності фермерських господарств рослинництві					Відхилення 2016р. до 2012р.
		2012	2013	2014	2015	2016	
1	ФГ "Подільська марка" Дунаєвецького району "	152,2	140,3	176,0	154,4	121,2	-32,0
2	ФГ "Стожари" Красилівського району	120,7	171,1	45,3	77,3	85,9	-34,8
3	ФГ “Колос” Полонського району	124,5	108,3	127,4	181,0	145,0	25,4
4	СФГ "Клепаці" Славутського району	157,7	123,2	132,0	197,8	152,8	-4,9
5	СФГ "Лан" Славутського району	144,4	119,9	149,9	130,7	122,0	-22,4
6	СФГ “Світанок” Славутського району	171,1	140,1	148,2	194,4	200,6	29,4
7	ФГ “Обрій” Славутського району	196,4	116,9	168,6	154,0	186,2	-10,3
8	ФГ “Кунчанський” Теофіпольського району	144,7	121,1	118,6	112,9	109,7	-35,0

*Розроблено автором на основі статистичної звітності фермерських господарств.

З даної таблиці 2.7 ми бачимо, що найвищий рівень рентабельності у 2016 році спостерігався у СФГ “Світанок” Славутського району (200%), а найменший показник у ФГ "Стожари" Красилівського району (86%), що пов'язано із значним скороченням земельних ресурсів у даному господарстві.

За період дослідження, ми спостерігаємо зниження рівня рентабельності у майже всіх фермерських господарств, окрім ФГ «Колос» Полонського району, рентабельність якого зросла (25,4 в.п.), а також СФГ «Світанок» Славутського району (29,4 в.п.).

Нами також був проведений аналіз рівня рентабельності у досліджуваних фермерських господарств II групи, результати якого наведено у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Оцінка рівня рентабельності у фермерських господарств II групи *

№ з/п	Назва фермерських господарств	Показники рівня рентабельності фермерських господарств рослинництві					2016 р. до 2012 р
		2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	-/+
1	ФГ «Дружба» Білогірського району,	101,9	119,2	141,4	181,7	161,2	59,3
2	ФГ «С-Надія» Дунаєвського району	158,8	110,4	152,4	144,6	161,7	2,9
3	СФГ «Захарчука В.А.» Ізяславського району	100,0	100,0	100,0	100,0	100,1	0,1
4	ФГ «Каштан» Кам'янець-Подільського району	X	X	66,7	X	X	X
5	ФГ «Добра справа» Летичівського району	X	X	X	X	X	X
6	СФГ «Дубового О.А.» Летичівського району	X	92,9	112,5	100,0	100,0	100,0
7	ФГ «Чернишова І.Г.» Новоушицького району	265,3	126,6	212,5	277,1	263,4	-2,0
8	ФГ «Полонське» Полонського району	108,3	102,0	101,2	112,0	101,8	-6,5
9	ФГ «Світоч» Славутського району	133,2	126,2	172,0	328,6	253,9	120,7
10	ФГ «Случ» Староконстантинівського району	90,2	130,1	X	120,6	101,7	11,5
11	ФГ «Миколайця О.Д.» Старосинявського району	101,2	100,2	100,2	100,1	100,2	-1,0
12	ФГ «Колос-Агро» Кам'янець-Подільського району	138,2	125,5	151,3	138,5	145,8	7,6

**Розраховано автором на основі статистичної звітності.*

У II групі ми спостерігаємо різні показники рентабельності, це пов'язано із різним підходом до ведення сільського господарства, та специфікою

фермерських господарств, зокрема ФГ «Каштан» Кам'янець-Подільського району та ФГ «Добра справа» Летичівського району взагалі по звітності не реалізують свою вироблену продукцію, тобто з звітності випливає, що вони самі споживають вироблену продукцію. За період дослідження ріст показника рівня рентабельності був самим більшим у ФГ «Світоч» Славутського району (120,7в.п.), а найменший показник спостерігався у ФГ «Полонське» Полонського району (-6,5%).

Для визначення тісноти взаємозалежності земельної площі та показника EBITDA нами був використаний кореляційно-регресійний аналіз (рис. 2.7, рис. 2.9, додатки В,Г).

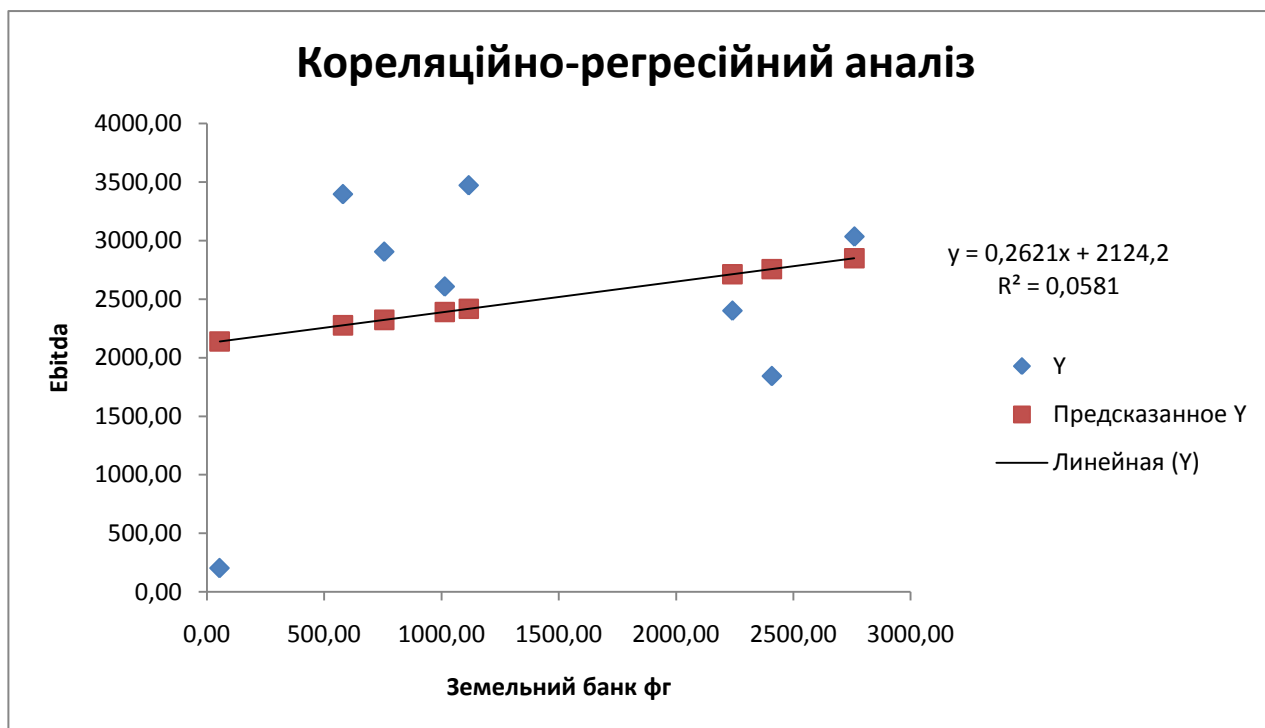


Рис. 2.7. Кореляційно-регресійний аналіз залежності між розміром земельного банку та EBITDA в I групі досліджуваних фермерських господарств*

*Розраховано автором на основі статистичної звітності.

Розрахувавши кореляційно-регресійну залежність між розміром земельного банку та EBITDA в I групі досліджуваних фермерських господарств, ми отримали значення коефіцієнта кореляції 0,24 менше 0,85. Значить, можна говорити про те, що протягом періоду спостереження була низька ступінь прямого лінійного взаємозв'язку між розміром земельного банку

та EBITDA в I групі досліджуваних фермерських господарств.

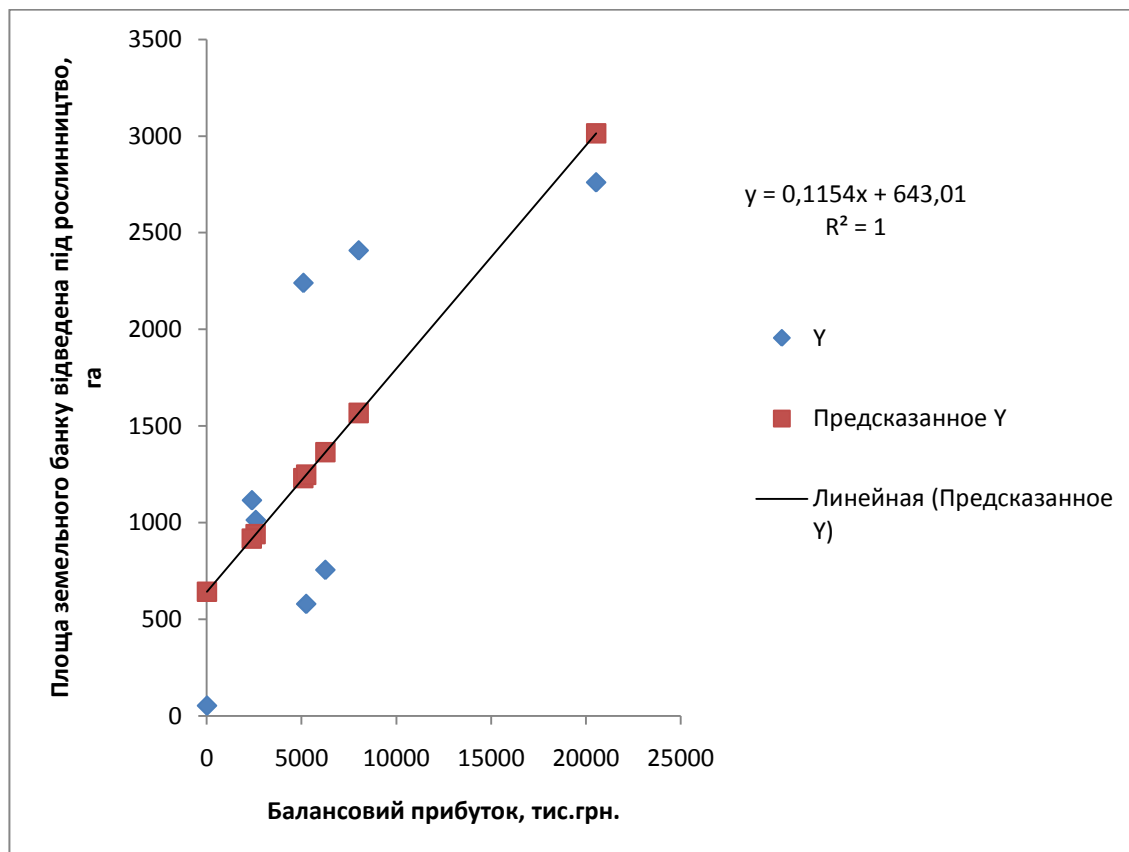


Рис. 2.8 Кореляційно-регресійний аналіз залежності між розміром земельного банку та балансового прибутку в I групі досліджуваних фермерських господарств*

*Розраховано автором на основі статистичної звітності.

Розраховувавши кореляційно-регресійну залежність між розміром земельного банку та балансовим прибутком в I групі досліджуваних фермерських господарств, ми отримали значення коефіцієнта кореляції 0,74 менше нормативного 0,85. Отже, можна говорити про те, що протягом періоду спостереження була середня ступінь прямого лінійного взаємозв'язку між площею земельного банку, яка відведена під рослинництво та балансовим прибутком. Як ми бачимо в I групі не завжди фінансовий успіх залежить від розміру земельного банку, проте в більшості випадків розмір землі відіграє важливу роль.

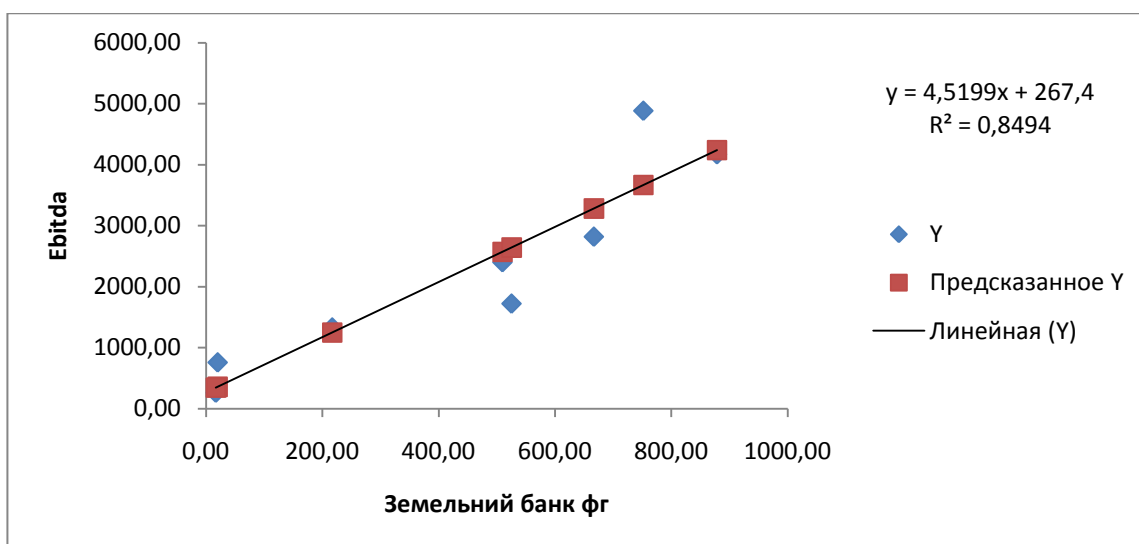


Рис. 2.9 Кореляційно-регресійний аналіз залежності між розміром земельного банку та EBITDA в II групі досліджуваних фермерських господарств

* Розраховано автором на основі статистичної звітності.

Провівши кореляційно-регресійний аналіз залежності між розміром земельного банку та EBITDA в II групі досліджуваних фермерських господарств, ми отримали значення коефіцієнта кореляції 0,86, що більше нормативного 0,85. Отже, можна говорити про те, що протягом періоду спостереження була висока ступінь прямого лінійного взаємозв'язку між розміром земельного банку й EBITDA в II групі досліджуваних фермерських господарств.

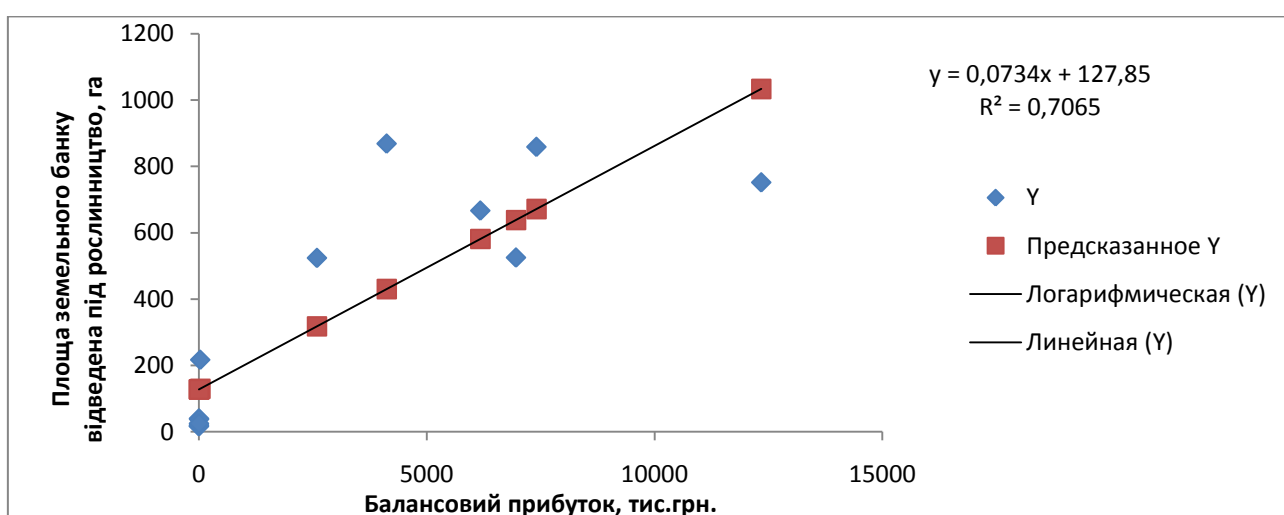


Рис. 2.10. Кореляційно-регресійний аналіз залежності між розміром земельного банку та балансового прибутку в II групі досліджуваних фермерських господарств* (Додаток Г)

*Розроблено автором на основі статистичної звітності.

Провівши кореляційно-регресійний аналіз залежності між розміром земельного банку та балансовим прибутком в II групі досліджуваних фермерських господарств, ми отримали значення коефіцієнта кореляції 0,84. Тому можна говорити про те, що протягом періоду спостереження прямого лінійного взаємозв'язку між площею земельного банку, яка відведена під рослинництво, та балансовим прибутком немає. Як ми бачимо в II групі завжди фінансовий успіх залежить від розміру земельного банку.

Щоб перевірити залежність показника EBITDA від розміру земельного банку, ми використали двовибірковий t – критерій Стюдента для незалежних вибірок (Додаток Д).

$$t = \frac{|M_1 - M_2|}{\sqrt{\frac{\sigma_1^2}{N_1} + \frac{\sigma_2^2}{N_2}}} \quad (1.2)$$

	t_{Kp}
$p \leq 0.05$	$p \leq 0.01$
2,03	2,72

Отримане емпіричне значення t (3.8) знаходиться в зоні значимості.

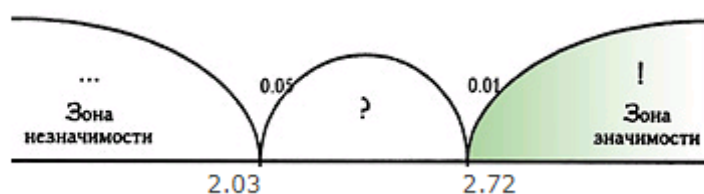


Рис. 2.11 Вісь значимості за двовибірковим t – критерієм Стюдента для незалежних вибірок*

* Розраховано автором.

Отже, нами доведено, що розмір показника EBITDA все-таки залежить від розміру земельного банку досліджуваних фермерських господарств, при цьому його величина на пряму залежить не тільки від розміру землі, а й від ефективного використання земельних ресурсів, добрив, капіталу та трудових

ресурсів.

Одже, запропоновані методичні положень оцінювання стану стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств за допомогою інтегрального показника EBITDA, який враховує параметри прибутковості, землезабезпеченості, відтворення основних засобів, фінансових зобов'язань, дозволили нам обґрунтувати напрями їх стратегічного розвитку. Дослідження динаміки показника EBITDA у досліджуваних фермерських господарствах Хмельницької області дозволило встановити, що основною причиною приросту аналізованого показника на сучасному етапі їх розвитку є фактори інтенсивного зростання, такі як урожайність сільськогосподарських культур, фондооснащеність, прибуток, економія витрат. Ефективність використання потенціалу земельних ресурсів фермерських господарств досліджено в контексті динамічних змін розвитку сільського господарства і встановлено, що ефективність господарювання у даних господарствах в більшій мірі залежить не тільки від розміру земельного банку, а й від ефективного використання землі, добрив, капіталу та трудових ресурсів.

2.2. Оцінка рівня конкурентоспроможності фермерських господарств області

Конкурентоспроможність суб'єктів господарювання – це багатогранне поняття, яке визначається різними методичними підходами та кількісними критеріями виміру. Водночас, конкурентоспроможність фермерських господарств має характерні особливості, пов'язані як із специфікою сільського господарства як виду економічної діяльності, так і з особливостями функціонування фермерських господарств, як організаційно-правової форми [98].

Потреба зосередження уваги щодо методологічних аспектів дослідження функціонування малих форм господарювання в аграрному секторі обумовлена

тим, що на початку розвитку фермерських господарств, оцінка їх діяльності здійснювалась із застосуванням методологічних підходів дослідження діяльності великотоварних господарств. Результатом застосування цих підходів щодо аналізу діяльності фермерських господарств стало те, що були допущені помилки. Зокрема, значно перебільшувалось значення і спроможності фермерства стосовно забезпечення зростання обсягів виробництва продукції.

На основі проведених розрахунків, стверджувалось, що українські фермери здатні забезпечити виробництво значних обсягів аграрної продукції. Теперішній етап функціонування фермерських господарств спростував ці недостатньо обґрунтовані і значно перебільшені прогнози. Зараз фермери забезпечують виробництво менше 3% продукції сільського господарства і ледве зводять кінці з кінцями за результатами своєї діяльності [98, с. 72-79].

Зазначені методологічні підходи щодо оцінки діяльності фермерських господарств не є випадковими. Вони мають закономірні особливості. Це зумовлено тим, що поява нових для України форм господарювання супроводжувалася старими підходами щодо оцінки їх діяльності. Саме тому висвітлення особливостей методології аналізу діяльності фермерських господарств не обмежується сферою їх діяльності: коріння цих особливостей слід шукати в загальних дослідженнях розвитку суспільних відносин [99].

Саме за таких умов відбувалось обґрунтування переходу економіки України до вільного ринку. Визначення цілі та обґрунтування результатів дослідження відбувалось із нехтуванням умов реальної дійсності, і компенсувалось прискореним курсом формування ринкових відносин. З огляду на це, варто відмітити, що вітчизняні керівники і деякі дослідники не завжди прислуховувались до цінних порад висококваліфікованих спеціалістів. Так, ще у січні 1990 р., тобто на початку формування фермерства, відомий американський економіст Дж. Гелбрейт, зауважив, що «... ті, хто говорить, а багато говорять про це жваво і не задумуючись, – про повернення до вільного ринку часів Сміта, не праві настільки, що їх точка зору може бути сприйнята, як

психічне відхилення клінічного характеру. Це те явище, якого у нас на Заході нема, яке ми не стали б терпіти і яке не могло б вижити. Наше життя пом'якшується і захищається урядом, для східноєвропейців капіталізм в його чистому вигляді був би таким же неприпустимим, як він був неприпустимим для нас» [101, 99 с. 37-39].

Особливістю функціонування фермерських господарств є те, що в них не завжди є можливості самостійно, в повному масштабі, забезпечити маркетингову діяльність, гарантії реалізації виробленої продукції, гарантованого матеріально-технічного і фінансового забезпечення виробництва, селекційно-генетичних заходів. На ринку фермер вступає у економічні відносини, які регламентуються системою законів, аграрною політикою, кредитною системою держави, системою матеріально-технічного постачання сільськогосподарського виробництва, формами і каналами реалізації продукції та інші [97, с. 72-79].

Для фермерського господарства конкурентоспроможність - це забезпечення оптимального співвідношення між обсягами виробництва і реалізації продукції та його ресурсним потенціалом, платоспроможності і інвестиційної привабливості підприємства, зменшення природних і економічних ризиків приватного господарювання. З іншого боку, під конкурентоспроможністю слід розуміти здатність фермерських господарств виробляти продукцію, яка користується попитом на ринку, а також шукати напрямки збільшення своєї частки на ринку. З наведеного визначення конкурентоспроможності фермерських господарств можна виокремити три складові: - реальна конкурентоспроможність, яка забезпечує виробництво і показує його здатність виробляти і реалізувати конкурентоспроможну за своєю якістю і ціною продукцію; - потенційно-ресурсна конкурентоспроможність фермерського господарства, яка відображає ефективність використання виробничо-ресурсного потенціалу; - інвестиційна привабливість, як результат інвестиційної конкурентоспроможності, яка передбачає здатність спрямування інвестиційних вкладень так, щоб забезпечити їх окупність і трансформацію у

зростання виробництва, отримання результатів для розширеного відтворення і гарантоване повернення вкладеного капіталу. Конкурентоспроможність фермерських господарств залежить від великої кількості факторів, які умовно можна поділити на внутрішні: (земля та її якість, трудові ресурси, засоби виробництва, матеріалозабезпеченість, ступінь кооперування господарської діяльності) та зовнішні – селекційно-генетичний і агро-біо-кліматичний потенціал області, законодавча база, державна підтримка фермерських господарств, кредитна система, умови реалізації продукції та матеріально-технічне забезпечення, діяльність інших господарств-конкурентів [9798, с. 72-79]

Аналіз теорії конкуренції, дозволяє дійти до висновку, що в даний час єдиної цілісної теорії конкуренції як такої немає, і що для розвитку загальної економічної теорії ринкової конкуренції потрібно вирішити ряд важливих теоретико-методологічних проблем: замінити суб'єктивно-психологічний підхід на методологію, що дозволяє розвивати саме теорію, а не спрощене уявлення про конкуренцію як про якийсь боротьбі, суперництві і т.д.; принципово дотримуватися розмежування трьох родів ринкової конкуренції (всередині ринку окремих товарів, між ринковому рух ресурсів, яке формує передумови ринкової рівноваги, міжгалузева конкуренція капіталів); обґрунтувати умови здійснення, виявити процеси і визначити результати конкуренції кожного роду; визначити обмеження і модифікацію кожного роду конкуренції в умовах монополізації ринків і втручання держави шляхом їх регулювання; дозволити автономію категорії «монополістична конкуренція»; акцентувати увагу на специфіці конкуренції на ринку праці як обов'язковий елемент зрілої (капіталістичної) конкуренції; встановити формальну спільність і істотна відмінність конкуренції на ринку праці і суперництва в трудових колективах [85, с. 43 - 50].

У найширшому сенсі конкуренція являє собою форму ринкової поведінки господарюючих суб'єктів, який проявляється в їх суперництві за кращі умови купівлі-продажу. У ринковій економіці саме наявність конкуренції забезпечує

умови розвитку економічних систем і їх відтворювальну стійкість [102, с. 43 - 50].

Для повноти розуміння стану розвитку досліджуваних фермерських господарств та фермерських господарств Хмельницької області доцільно, визначити загальні характеристики фермерських господарств України (табл.2.9).

Таблиця 2.9

Загальні характеристики фермерських господарств України*

Показники	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. до 2012 р., %	Відхилення 2016 р. від 2012р., (+;-)
Середньооблікова чисельність працівників, зайнятих у сільськогосподарському у виробництві, осіб	100243	98617	94780	93704	96702	96,5	-3541
Площа сільськогосподарських угідь – всього, тис.га	4392,2	4367,7	4707,7	4343,7	4437,9	101,0	45,7
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, млн.грн	17936,5	17491,4	24404,9	43282,0	54888,2	306,0	36951,7
Прибуток, збиток (—) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, млн.грн	3914,4	2844,8	5569,4	14226,6	17178,1	438,8	13263,7
Повна собівартість продукції сільського господарства і послуг, млн.грн	14022,1	14646,6	18835,5	29055,4	37710,1	268,9	23688
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	27,9	19,4	29,6	49,0	45,6	163,4	17,7

*Складено автором за матеріалами [65].

Аналізуючи дану таблицю видно, що з 2012 року спостерігається позитивна тенденція зростання площі сільськогосподарських угідь (1,0%), чистого доходу (виручки) від реалізації сільськогосподарських продукції та

послуг (206,0%), прибутку від реалізації с.-г. продукцій та послуг (338,8%), та рівня рентабельності сільськогосподарської діяльності (63,4%) у фермерських господарствах України. Поряд з цим зменшилося середньооблікова чисельність працівників на 3541 особу, або на 3,5%.

Підвищення рівня рентабельності сільського господарства можна пояснити тим, що у виробництві використовуються нові сорти, які дають більшу урожайність; використовуються нові засоби захисту рослин, добрива.

Використані кореляційно-регресійні моделі можуть бути не тільки засобом аналізу конкурентоспроможності, а й важливими інструментами для прогнозу на основі виявлених тенденцій економічного розвитку з врахуванням ресурсних можливостей, наявного виробничого потенціалу, рівня задоволення суспільних потреб. Кореляційно-регресійний аналіз дає можливість оцінити щільність зв'язку між досліджуваними ознаками, визначати абсолютний і відносний вплив факторів на результат, виявити резерви росту досліджуваних показників. Наявність інформації щодо кількісного виразу впливу окремих факторів в цілому і у взаємозв'язку дає можливість отримати достатньо економічно обґрунтовані показники бізнес-планів і прогнозних оцінок на майбутнє [52, с. 109-112.]. Так як господарство виробляє продукцію, яка є конкурентоспроможною і яка на ринку є також певним видом реклами підприємства-виробника, то при побудові багатофакторних кореляційних моделей в якості залежної змінної величини (y) ми обрали показник EBITDA грн. у розрахунку на 1 га сільгоспугідь, яка характеризуватиме і рівень конкурентоспроможності фермерських господарств. Незалежними змінними при цьому є фактори, які здійснюють найбільший вплив на результати виробництва у підприємствах [104].

На даний час в економіці спостерігаються складні кризові процеси. У таких умовах вкрай важливо шукати доступні резерви підвищення рентабельності, які дозволи б суб'єктам господарювання проводити безперебійну діяльність, здійснювати просте та розширене відтворення. Висока вартість позикових коштів, стрімке знецінення вартості національної валюти,

малий внутрішній ринок - усі ці фактори сприяють підвищенню актуальності дослідження аспектів управління рентабельністю підприємства з метою забезпечення його ефективної роботи.

Наступним кроком нашого дослідження стало визначення загальних характеристик сільськогосподарських підприємств Хмельницької області (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

**Загальні характеристики сільськогосподарських підприємств
Хмельницької області**

Показники	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. до 2012 р., %	Відхилення 2016р. від 2012р. (+;-)
Середньооблікова чисельність працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, осіб	17177	17013	17676	17514	17039	99,2	-138
Площа сільськогосподарських угідь – всього, тис.га	683,0	724,8	1028,8	712,4	684,9	100,3	1,9
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, млн.грн.	5407,0	6258,0	9930,8	14952,3	13708,6	253,5	8301,6
Прибуток, збиток (-) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, млн.грн.	985,6	768,2	3082,4	3920,8	3611,8	366,5	2626,2
Повна собівартість продукції сільського господарства і послуг, млн.грн	4421,4	5489,8	6848,4	11031,5	10096,8	228,4	5675,4
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	22,3	14,0	45,0	35,5	35,8	160,5	13,5

**Складено автором за матеріалами [65].*

Діяльність аграрних підприємств, охарактеризована в таблиці 2.10, дозволяє зробити наступні висновки: середньооблікова чисельність працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві в 2016 році була менша на 138 осіб в порівнянні з 2012 роком, при цьому площа сільськогосподарських угідь зросла на 1,9 тис. га, чистий дохід від реалізації сільськогосподарської продукції зріс на 8301,6 млн. грн., а прибутковість від

реалізації продукції та послуг зросла на 2626,2 млн. грн., як наслідок зросла повна собівартість продукції сільськогосподарства і послуг на 5675,4 млн. грн. у порівнянні з 2016 роком. Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності зріс у 2016 році до 35,8%, що більше на 13,5 в.п. від показника 2012 року (22,3%).

Після визначення газальних характеристик аграрних підприємств області, нами був проведений аналіз загальних характеристик фермерських господарств області (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Загальні характеристики фермерських господарств Хмельницькій області

Показники	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. до 2012 р., %	Відхилення 2016 р. від 2012р., (+;-)
Середньооблікова чисельність працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, осіб	3161	3271	3042	3678	3275	103,6	114
Площа сільськогосподарських угідь – всього, тис.га	121,5	123,6	126,8	133,6	134,1	110,4	12,6
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, млн.грн	594,5	598,1	821,8	1519,3	1756,2	295,4	1161,7
Прибуток, збиток (—) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, млн.грн	123,5	82,7	167,4	367,1	451,8	365,8	328,3
Повна собівартість продукції сільськогосподарства і послуг, млн.грн	471,0	515,4	654,4	1152,2	1304,4	276,9	833,4
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	26,2	16,0	25,6	31,9	34,6	*	8,4

*Складено автором за матеріалами [65]

Аналізуючи загальні характеристики розвитку фермерських господарств Хмельницької області ми бачимо, що середньооблікова чисельність працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, в 2016 році була більша на 114 осіб в порівнянні з 2012 роком, при цьому площа сільськогосподарських угідь зросла на 12,6 тис. га, чистий дохід від реалізації сільськогосподарської продукції зріс на 1161,7 млн. грн., а прибутковість від реалізації продукції та послуг зросла на 328,3 млн. грн., як наслідок зросла

повна собіварність продукції сільського господарства і послуг на 833,4 млн. грн. у порівнянні з 2016 роком. Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності зріс у 2016 році до 34,6%, що більше на 8,4 в.п. від показника 2012 року (62,2%).

Очевидно, що сектор малого бізнесу - це не тільки благодатне поле можливостей, але і значне число бар'єрів і труднощів, подолання яких неможливо без формування ефективної системи державної підтримки цього неоднозначного, але об'єктивно необхідного сектору нашої економіки [106].

Теперішнє становище агропромислового комплексу України призводить до укрупнення аграрних формувань та збільшення їх земельного банку, як наслідок – усе менше сільськогосподарських земель обробляється фермерами чи об'єднаннями громадян (кооперативами). Після земельної реформи, яка призвела до ліквідації колгоспів та розпаювання земельного фонду між селянами, більшість сіл та селищ почали переживати не найкращі часи. Глобалізаційні фактори впливу на ведення сільськогосподарського бізнесу та створення агрохолдингів і латифундій призвело до критичного рівня безробіття на селі [77, с. 67-79].

Справжній український агробізнес сьогодні можна розділити на декілька категорій гравців, що працюють на цьому ринку. Спочатку по своїй вазі та мірі заробляння коштів йдуть холдинги-гіганти, які орендують, або суборендують у минулих колгоспах, товариствах, колективних господарствах які мають в своєму земельному банку від ста тисяч до півмільйона гектарів землі. В основному вони використовують мало затратні технології виробництва та обробітку ґрунту, та вирощують високоприбуткові культури (соя, ріпак, пшениця, соняшник рідше кукурудза, ячмінь, хміль), і забезпечують свої внутрішні потреби у сировині. Далі в структурі виробництва галузі тваринництва на першому місці йде курятина (яйці, тушка), свині та рідко молоко та м'ясо ВРХ, інколи в складі холдингів є філії, які займаються садівництвом та овочівництвом, ще рідше зустрічаються підрозділи, які займаються вирощуванням овець на м'ясо та молоком з переробкою на бринзу.

Промислові потужності холдингів працюють на переробку і виробництво олії, цукру, концентрату соків та комбікормів для внутрішніх потреб. виробляють зерно, яйця, соняшникову олію, цукор і курятину [79, с 276-278].

Основними конкурентними перевагами сільського господарства є природні ресурси, кваліфікація кадрів, рівень технології і якості виробництва сільськогосподарської продукції, матеріальні та фінансові ресурси, наявність державної підтримки та характер конкуренції. Головною перешкодою для розвитку конкуренції вітчизняного сільського господарства є той факт, що значна частина виручки залишається у посередників, самі ж сільськогосподарські товаровиробники реалізують продукцію за низькими цінами і вхід на ринок для фермерів практично закритий. Відомо, що у всіх галузях економіки прибуток концентрується в окремих частинах ланцюжка створення вартості продукції, з цієї причини будь-яке підприємство прагне зайняти місце в тих сферах, де прибутковість вище. Саме тому сьогодні в Україні пріоритетною є посередницька діяльність, а не виробництво продукції [89].

Конкурентоспроможність аграрного виробництва характеризується рівнем забезпеченості внутрішнього попиту країни за рахунок власного виробництва (самозабезпеченість), а також його ефективністю, що в кінцевому результаті формує рівень національної продовольчої безпеки. Внутрішній попит країни на сільськогосподарську продукцію визначається рівнем її споживання населенням і забезпеченості інших внутрішніх технологічних потреб сільськогосподарських товаровиробників [98].

З огляду на різноманітність видів фермерських господарств, спостерігаються певні відмінності їх функціонування та розвитку, що породжуються різними підходами до прийняття рішень. На даний час не визначено стратегії розвитку фермерських господарств на майбутнє, основою якої є визначення їх позицій на ринку. Для визначення даної стратегії можна застосовувати різні методи стратегічного аналізу.

З огляду на різноманітність видів фермерських господарств,

спостерігаються певні відмінності їх функціонування та розвитку, що породжуються різними підходами до прийняття рішень. На даний час не визначено стратегії розвитку фермерських господарств на майбутнє, основою якої є визначення їх позицій на ринку. Для визначення даної стратегії можна застосовувати різні методи стратегічного аналізу. Нами використано SWOT-аналіз як пріоритетний метод оцінки позиції фермерського господарства, з огляду на вплив внутрішніх і зовнішніх чинників та з урахуванням їх сильних і слабких сторін [104, 179].

Використовуючи SWOT-аналіз як інструмент стратегічного аналізу, ми виявили сильні і слабкі сторони фермерських господарств Хмельницької області, визначили можливості їх розвитку і загрози їхньому існуванню (табл. 2.12)

Таблиця 2.12

SWOT-аналіз діяльності фермерських господарств Хмельниччини*

Сильні сторони	Слабкі сторони	Можливості	Загрози існуванню
Невеликий стартовий капітал	Обмежений (Локально) ринок	Зростання до рівня «Великого» бізнесу	Швидкість повного розорення
Висока ефективність	Обмежені перспективи зростання	Збалансований розвиток	Швидке досягнення «максимуму» зростання
Гнучкість	Висока залежність від примх кон'юнктури	Міцна ніша на «Своєму» ринку	Легкість проникнення конкурента в цю нішу
Самостійність	Відсутність впливової підтримки	Творча самореалізація	Уразливість до рейдерських атак

**Розроблено автором.*

Ймовірно, що сектор малого бізнесу - це не тільки благодатне поле можливостей, але і значне число бар'єрів і труднощів, подолання яких неможливо без формування ефективної системи державної підтримки цього неоднозначного, але об'єктивно необхідного сектора української економіки.

Після загального SWOT-аналіз фермерських господарств Хмельниччини, нами було проведено детальний SWOT-аналіз досліджуваних фермерських господарств, результати якого наведено в таблиці 2.13.

Здійснивши SWOT-аналіз ми бачимо, що потенціал для стабільного розвитку нашого області присутній в позитивній тенденції, основні загрози можна усунути при умові співпраці трьох складових: асоціації фермерів, місцевих органів самоврядування та навчальних закладів області.

Таблиця 2.13

SWOT – аналіз діяльності досліджуваних фермерських господарств

<p>Сильні сторони: Забезпеченість трудовими ресурсами Розмір земельних ресурсів Рентабельність продукції Значний асортимент продукції Достатня сировинна база Природно-кліматичні умови Стійка платоспроможність.</p>	<p>Слабкі сторони: Недостатній рівень матеріально-технічної бази Нестабільність і суперечність нормативно-правової бази Недостатність кваліфікованої робочої сили Слабка фінансово-кредитна підтримка держави Маркетингова політика Негативні демографічні зміни Слабкий рівень впровадження інновацій та використання інноваційних технологій в процесі виробництва і управління фермерським господарством</p>
<p>Можливості: Підвищення рівня інвестиційної та інноваційної діяльності Удосконалення економічних механізмів регулювання фермерства Об'єднання фермерських господарств у кооперативи, а точніше в обслуговуючі кооперативи. Удосконалення форм первинного обліку в залежності від напрямку спеціалізації, обсягів виробництва та реалізації продукції Формування стійкого кредитно-фінансового обслуговування фермерських господарств(створення регіонального банку для обслуговування фінансових операцій фермерів)</p>	<p>Загрози: Відсутність стратегічних програм і механізмів функціонування фермерських господарств. Недосконалість механізму довгострокового кредитування та оподаткування фермерських господарств. Недостатня кількість фінансових ресурсів для погашення кредиторської заборгованості. Нестабільність, спричинена глобалізаційними процесами.</p>

**Розроблено автором.*

На нашу думку, для фермерського господарства конкурентоспроможність - це забезпечення оптимального співвідношення між обсягами виробництва і реалізації продукції та його ресурсним потенціалом, платоспроможності і інвестиційної привабливості підприємства, зменшення природних і економічних ризиків приватного господарювання. З іншого боку, під конкурентоспроможністю слід розуміти здатність фермерських господарств виробляти продукцію, яка користується попитом на ринку, а також шукати напрямки збільшення своєї частки на ринку.

З наведеного визначення конкурентоспроможності фермерських господарств можна виокремити три складові:

- реальна конкурентоспроможність, яка забезпечує виробництво і показує його здатність виробляти і реалізувати конкурентоспроможну за своєю якістю і ціною продукцію;
- потенційно-ресурсна конкурентоспроможність фермерського господарства, яка відображає ефективність використання виробничо-ресурсного потенціалу;
- інвестиційна привабливість, як результат інвестиційної конкурентоспроможності, яка передбачає здатність спрямування інвестиційних вкладень так, щоб забезпечити їх окупність і трансформацію у зростання виробництва, отримання результатів для розширеного відтворення і гарантоване повернення вкладеного капіталу.

Для оцінки рівня конкурентоспроможності фермерських господарств області, ми пропонуємо використати метод портфельного аналізу Бостонської консалтингової групи. Задача даного методу показати забезпечення продуктивного прибуткового довгострокового зростання, а також витягувати кошти з рентабельних сільськогосподарських культур, інвестувати отримані прибутки в швидкозростаючі привабливі нові сегменти, зміцнюючи в них положення своїх товарів і послуг для отримання в майбутньому стійкого рівня доходу (рис. 2.12).

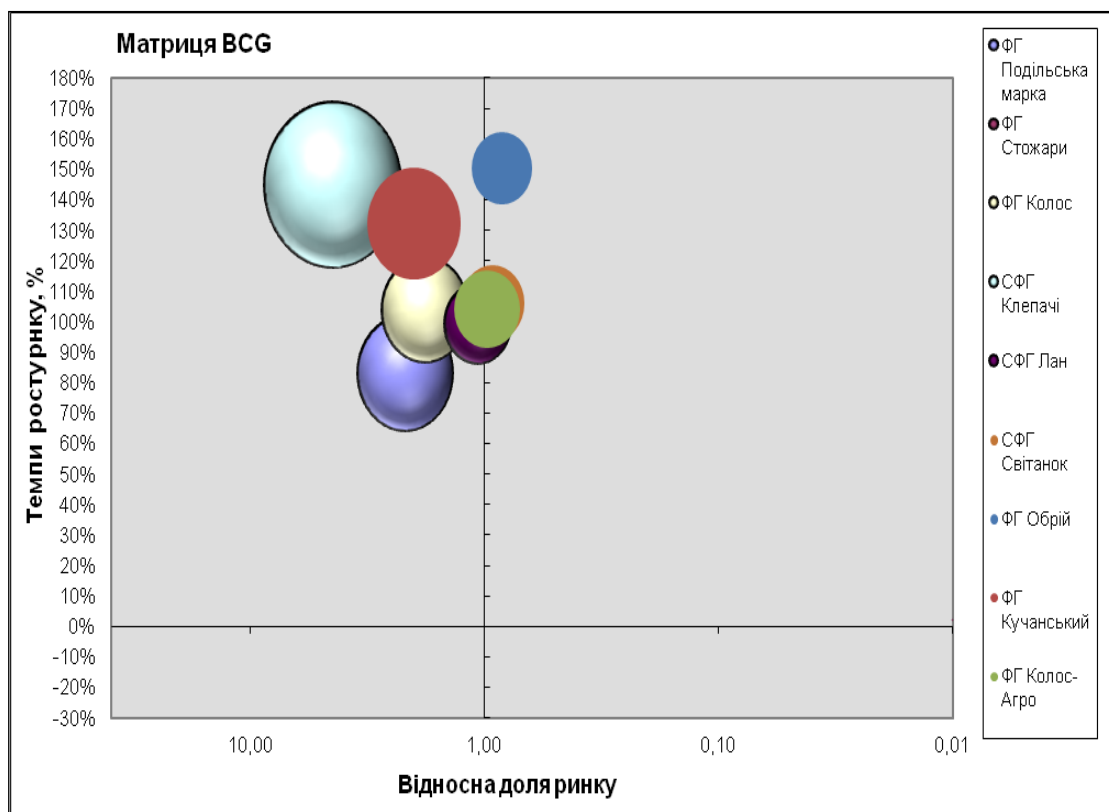


Рис. 2.12 Матриця БКГ для досліджуваних фермерських господарств І групи
Джерело: розрахунки автора.

Проведений аналіз дає можливість стверджувати, що подальшого розвитку в такому стані ФГ "Стожари" Красилівського району не має, найкращу позицію має ФГ "Обрій" Славутського району. А в цілому ми бачимо позитивну тенденцію розвитку у фермерських господарствах І групи. Детальніше їх становище та шляхи розвитку ми розглянемо в таблиці 2.14.

Таблиця 2.14.

Розподіл фермерських господарств І групи за категоріями матриці БКГ

Категорія	Кількість фермерських господарств	Обсяг продажів
Зірки	5	153943,9
Дійні корови	0	0
Знаки питання (проблемні діти)	4	36918,5
Собаки	0	0

*Розроблено автором за даними рис. 2.12.

Дослідження показали, що 5 підприємств потрапили у категорію «Зірки», тобто це розвинуті фермерські господарства, зокрема одне з них - це фермерське господарств ФГ «Обрій» Славутського району. Інші 4 фермерських господарства - СФГ «Лан» Славутського району, ФГ «Подільська марка» Дунаєвецького району, ФГ «Колос» Полонського району, та ФГ «Колос-Агро» Кам'янець-Подільського району - попали в категорію «Знаки питання». Це перспективні господарства з високим рівнем невизначеності, в подальшому вони можуть отримувати великі прибутки, або збитки в залежності від їх стратегії розвитку.

Далі за даною методикою ми розглянемо рівень конкурентоспроможності фермерських господарств II групи (рис. 2.13).

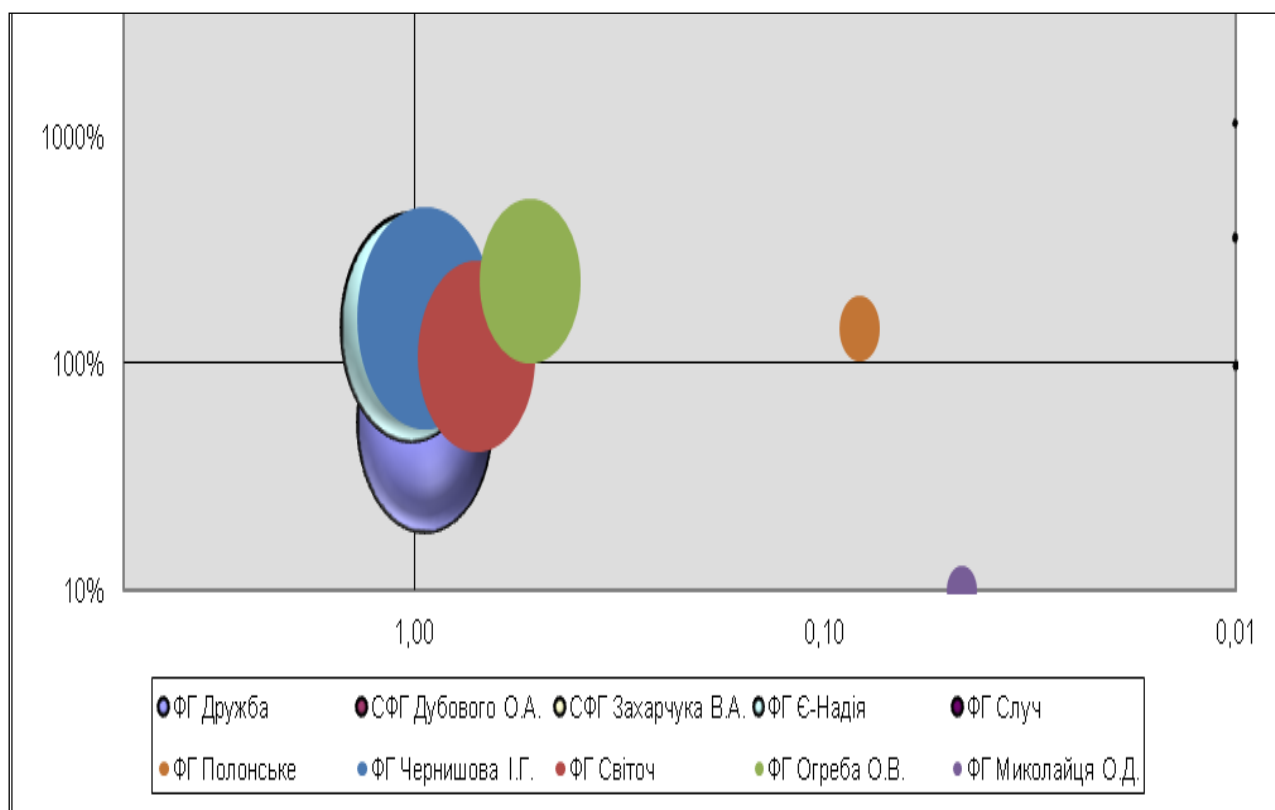


Рис. 2.13. Матриця БКГ для досліджуваних фермерських господарств II групи.
*Розроблено автором.

Проведений аналіз дає можливість стверджувати, що в II групі спостерігається строката картина стану розвитку досліджувальних господарств. Детальніше їх становище та шляхи розвитку ми розглянемо в таблиці 2.15.

Таблиця 2.15

Розподіл фермерських господарств II групи за категоріями матриці БКГ

Категорія	Кількість фермерських господарств	Обсяг продажів
Зірки	1	13605,178
Дійні корови	0	0
Знаки питання (проблемні діти)	6	30225,865
Собаки	3	13261,78

**Розроблено автором за даними рис. 2.13.*

Як бачимо спостерігається протилежна картина. Тільки одне фермерське господарство знаходиться у категорії «Зірки» ФГ «Є-Надія» Дунаєвецького району, тобто у даного господарства обрана правильна стратегія розвитку. Далі у нас йде група з 6 фермерських господарств (ФГ «Миколайця О.Д.» Старосинявського району, ФГ «Полонське» Полонського району, ФГ «Огреба О.В.» Староконстантинівського району, ФГ «Світоч» Славутського району, ФГ «Дружба» Білогірського району та ФГ «Чернишова І.Г.» Новоушицького району), які знаходяться в категорії «Знаки питання» - це фермерські господарства, в яких є спільні характерні риси, перспективні бізнес-одиниці з високим ступенем невизначеності, як правило, які вимагають значних витрат для збільшення частки ринку. В категорії «Собаки» у нас знаходиться 3 фермерських господарства (СФГ «Дубового О.А.» Летичівського району, СФГ «Захарчука В.А.» Ізяславського району, ФГ «Случ» Староконстантинівського району), дані господарства мають не високі доходи і не мають поточних перспектив, тобто, якщо вони і далі будуть працювати в такому режимі, то в найближчому часі вони збанкрутують.

Отже, використання розглянутих методичних положень оцінки рівня конкурентоспроможності фермерських господарств на основі адаптованих методик SWOT-аналізу, портфельного аналізу (матриць БКГ) діяльності досліджуваних фермерських господарств в сукупності дозволили визначати ключові проблеми та напрями стратегічного розвитку фермерських

господарств, спрямовані на підвищення їх конкурентоспроможності у зовнішньому середовищі.

2.3. Стан формування і ефективність функціонування фермерських господарств

Аграрний сектор економіки демонструє позитивну динаміку зростання, формуючи останніми роками близько 14% валової доданої вартості в країні та біля 40% валютних надходжень від експорту. Інвестиційна привабливість сільського господарства підтверджується цифрою в 49,5% зростання обсягів капітальних інвестицій за січень-грудень 2016 року. Важливість аграрного сектору в національній економіці та його роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни вимагає забезпечення стійкості та ефективності його розвитку.

Важливими факторами довготривалої стійкості розвитку аграрного сектору економіки за економічними та соціальними показниками є господарсько-організаційна та галузева структура. Станом на сьогодні 43% валової продукції сільського господарства виробляється громадянами, на земельних ділянках особистого селянського господарства. Як правило, це не експорт-орієнтована продукція, логістика зберігання якої є недостатньою та виробництво якої вимагає значних трудових затрат: фрукти та ягоди – 80,9%, картопля – 97,8%, овочі – 86,1%, молоко – 74,9% в загальній структурі виробництва відповідного продукту [59].

За даними Державної служби статистики України, на кінець 2016 року кількість діючих фермерських господарств становила 33682 одиниць, що складає понад 70 % від загальної кількості економічно активних сільськогосподарських підприємств.

За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру середня площа сільськогосподарських угідь, які обробляються фермерським господарством становить 78 га.

Із загальної кількості діючих фермерських господарств 75 % мають в обробітку земельні ділянки площею до 100 га.

За останні 10 років кількість фермерських господарств, які мають в обробітку, на праві власності та користування земельні ділянки загальною площею не більше 100 га, скоротилася більш, ніж на 20 %.

Таким чином, переважна кількість фермерських господарств, які мають в обробітку невеликі площі, потребують підтримки, тому дана Концепція направлена виключно на підтримку фермерських господарств, які мають в обробітку, на праві власності та користування (з урахуванням корпоративних прав) земельні ділянки загальною площею не більше 100 га.

Наразі у загальній структурі виробництва валової продукції сільського господарства частка фермерських господарств залишається незначною – на рівні 6-8% на рік. При цьому основний обсяг власної сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами генерується в галузі рослинництва – понад 90%.

Виробництво м'яса фермерськими господарствами у 2016 році становило 56,3 тис. тон, що займає 2,4% у структурі виробництва м'яса, молока – 183,6 тис. тон (1,8%), яєць – 95,3 млн штук (0,6%), вовни – 55 тон (2,6%), меду – 124 тони (0,2%).

Всього фермерських господарств, які реалізують на забій сільськогосподарських тварин, нараховується 934 одиниць, тих, які займаються виробництвом молока – 673 одиниць, яєць – 65 фермерських господарств.

У фермерських господарствах на початок 2017 року нараховувалось: великої рогатої худоби – 105,7 тис. голів, що займає 2,9% у структурі чисельності поголів'я в країні, корів – 39,9 тис. голів (1,9%), свиней – 273,0 тис. голів (4,1%), овець та кіз – 40,1 тис. голів (3,4%), коней – 1,5 тис. голів (0,5%), птиці – 2,1 млн голів (1,0%), бджолосімей – 5,3 тисяч (0,2%). Тому доцільно зосередити увагу на розвитку у фермерських господарствах та кооперативах галузей тваринництва, насамперед скотарства.

До останнього часу рівень технічної ефективності виробництва, зокрема урожайності, фермерських господарств, в переважній більшості, залишався значно нижчим, порівняно із середніми та великими підприємствами. Основна причина такого стану речей – якісно гірший стан власної матеріально-технічної бази, складність доступу до передових технологій, селекції, використання засобів захисту рослин, добрив та інші причини, пов'язані, насамперед, з постійним браком власних обігових коштів та обмеженим доступом до кредитних ресурсів.

Внаслідок цього щорічно порівняно з середніми показниками технічної ефективності по галузі фермерські господарства недотримують щонайменше 1,5 млн тонн зернових та понад 400 тис тонн олійних культур. Щорічна втрата експортного потенціалу від таких втрат оцінюється за поточними цінами щонайменше в 350 млн. дол. США.

Потенціал сільськогосподарської кооперації в Україні є нереалізованим. Так, у країнах Європейського Союзу сільськогосподарські кооперативи забезпечують 57 % виробництва молочної та 42 % плодоовочевої продукції. А в таких країнах як Австрія, Данія, Нідерланди та Швеція у сільськогосподарських кооперативах виробляється понад 90 % молока та понад 50 % плодоовочевої продукції. Чинна система української сільськогосподарської кооперації за всі роки розвитку має результатом 1098 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (станом на 1 квітня 2017 року), з яких реально здійснюють господарську діяльність лише 590 одиниць, члени яких утримують 1% поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ), та через які реалізовується математично незначима частка як молочної, так і плодоовочевої продукції.

Наразі ефективність фермерського господарства залежить від природного середовища (грунту, клімату, погодних умов), від стану макроекономіки (ціни, податків, курсу валют), від інституційних факторів (закони, державне регулювання, стан конкуренції, економічна політика). Для всіх чинників зовнішнього середовища є характерним їх визначний вплив на господарську діяльність фермера.

Економіка Хмельницької області має індустріально-аграрний характер. Пріоритетні галузі – сільське господарство, харчова промисловість, електроенергетика, машинобудування та промисловість будівельних матеріалів. Промислове виробництво в основному зосереджено у містах: Хмельницький, Кам'янець-Подільський, Шепетівка, Славута, Нетішин.

Області належать провідні місця у загальнодержавному виробництві електроенергії, цементу, проводів та кабелів електричних низьковольтних, причепів та напівпричепів, котлів центрального опалення, швейних виробів, взуття, масла вершкового, цукру-піску, макаронних виробів, тощо.

Хмельниччина створює майже 2 відсотки валового регіонального продукту України. В розрізі по галузях це наочно зображує структура представлена на (рис. 2.14).

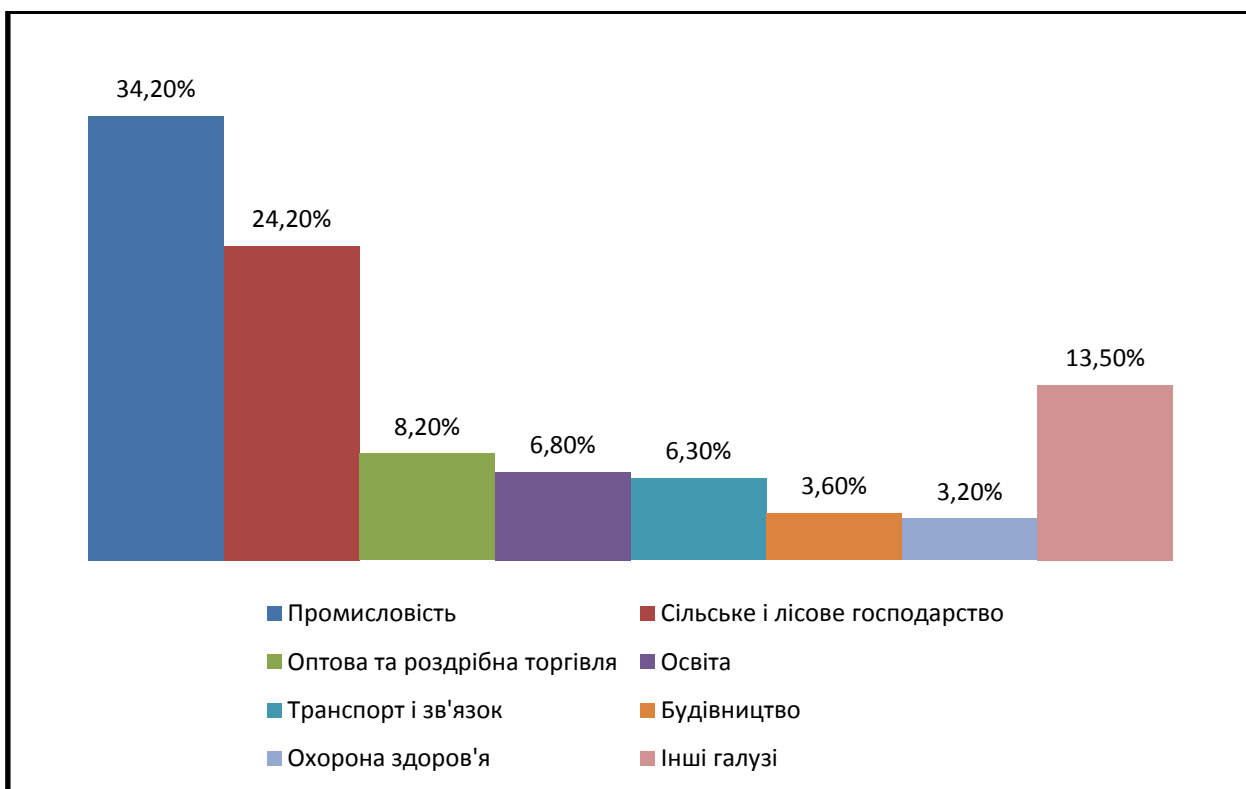


Рис. 2.14 Галузева структура Хмельницької області*

*Складено автором на основі: [59]

Аналізуючи галузеву структуру області, видно, що після промисловості, сільське господарство дає значний вклад в економіку області. Але цей відсоток можна збільшити, розвиваючи фермерські господарства та

сільськогосподарську кооперацію, при цьому збільшується відсоток зайнятості людей у сільському господарстві, та супутніх обслуговуючих секторах економіки.

Регіон є значним виробником сільськогосподарської продукції і посідає перші місця в Україні з урожайності пшениці (у 2016 році -55,8 ц/га, що є найвищим показником за роки незалежності), ячменю (перше місце - 44,3 ц/га), з валового збору цукрових буряків (третє місце), сої та ріпаку (перше місце) [59].

Частка сільського господарства в валовій доданій вартості області складає 24% і має тенденцію до зростання.

У загальній структурі земельного фонду землі сільськогосподарського призначення складають майже 80%. Ґрунти переважають опідзолені та чорноземи. Майже 4% усіх чорноземів України розташовані у Хмельницькій області [59].

Сприятливі природно-кліматичні умови та родючі ґрунти області сприяють формуванню потужного потенціалу агропромислової галузі області, зокрема можливості одержання високої врожайності сільськогосподарських культур.

У структурі сільськогосподарського виробництва переважає рослинництво. Найбільші посівні площі в області займають зернові культури, а серед них – озима пшениця та кукурудза.

Вирощують також ячмінь, горох, овес, гречку та ін. Важливою галуззю рослинництва є вирощування картоплі.

Хмельниччина – один із найважливіших регіонів вирощування цукрових буряків, ріпаку та сої.

Природні умови сприятливі для розвитку овочівництва та садівництва. Найважливішими галузями тваринництва є м'ясо-молочне скотарство і свинарство. Розвинуті також птахівництво, вівчарство, кролівництво, бджільництво, рибальство.

З метою сприяння ефективного ведення господарювання та одержання конкурентоздатної продукції значна увага приділяється впровадженню новітніх

розробок, які базуються на потужному науковому потенціалі та багаторічному практичному досвіді. Активно працюють Хмельницька державна сільськогосподарська дослідна станція Інституту кормів та сільського господарства Поділля, Національної академії аграрних наук України та Подільський державний аграрно-технічний університет.

Залісненість території області є не значною, ліси складають 14% всього земельного фонду, в той час, як рілля 61%. Розораність сільськогосподарських земель складає 80% (табл. 2.16).

Згідно таблиці 2.16 і даних про природо-кліматичні умови, можна зробити висновок, що Хмельницька область має оптимальні умови для ведення успішного та різностороннього сільського господарства, як в галузі рослинництва, тобто ми можемо працювати як з інтенсивним землеробством, так і з органічним землеробством, а також ми можемо пропорційно розвивати тваринництво для задоволення внутрішніх потреб області та країни.

Таблиця 2.16

Структура земельного фонду Хмельницької області за 2012-2016 рр.

Розподіл земель за цільовими призначеннями та функціональним використанням, тис. га	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016р. до 2012р.	
						+-	%
Всього	2062,9	2062,9	2062,9	2062,9	2062,9	0	100
у тому числі:							
сільськогосподарські угіддя що становить 3,8 % від площі с/г угідь України	1568,3	1578,3	1585,4	1603,7	1604,3	36	102,3
з них рілля:	1254,5	1255,7	1257,3	1258,4	1269,7	15,2	101,2
ліси та інші лісовкриті площі	287,2	287,3	287,5	287,6	287,6	0,4	100,1
забудовані землі	84,4	84,7	84,9	85,0	85,2	0,8	100,9
землі водного фонду	62,5	62,5	62,5	62,5	62,5	0	100
інші землі	60,5	50,1	43,5	24,1	24,1	-36,4	39,8

Джерело: [60]

Для наочної картини необхідно розглянути земельний фонд Хмельницької області. Фонд складає 2062,9 тис. га, в структурі земельного фонду майже $\frac{3}{4}$

території зайнято сільськогосподарськими землями (77,8), з них сільськогосподарських угідь 76,0%, в тому числі ріллі 60,8%, 2,0% багаторічних насаджень, 13,1% сіножатей і пасовищ. Під лісами та лісовкритими площами зайнято 13,9% території, забудовані землі займають 4,1%, болота 1%, інші землі (піски, яри, зсуви і т.д.) – 1,2%, під водою – 2,0%. [59].

За рік в земельному фонді області, в розрізі основних угідь та функціонального використання земель, відбулися незначні зміни.

Зміни в площах сільськогосподарських та інших угідь пройшли на підставі матеріалів відведення земельних ділянок для несільськогосподарських потреб, інвентаризації земель землевласників та землекористувачів; виділення земельних часток (паїв) в натурі з виготовленням державних актів на право приватної власності на землю власникам сертифікатів.

В області нараховується 2,1 тис. га зрошуваних сільськогосподарських угідь. Площа угідь, на яких необхідно виконати комплексну реконструкцію зрошувальної мережі складає 0,3 тис. га. Реконструкція викликана необхідністю ремонту та відновлення насосного обладнання та дощувальної техніки. У власності і користуванні юридичних та фізичних осіб нараховується 116.1 тис. га осушених сільськогосподарських угідь.

Для поліпшення меліоративного стану цих земель необхідно провести реконструкцію осушувальної мережі на площі 5,4 тис. га.

У користуванні сільськогосподарських підприємств знаходяться 32,7% земель від загальної площі. З розподілу земель і розрізі землекористувачів і власників землі очевидно, що найбільша питома вага земель знаходиться у власності і користуванні громадян – 39,08 % від загальної площі земель, в тому числі наданих для:

- ведення фермерського господарства – 6,78%;
- ведення товарного сільськогосподарського виробництва – 15,98%;
- особистого селянського господарства – 7,25%;

- будівництва та обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд – 3,81%;
 - ведення садівництва – 0,22%;
 - дачного і гаражного будівництва – 0,02%;
 - городництва – 0,34%;
 - сінокосіння і випасання худоби – 4,59%;
 - здійснення несільськогосподарської підприємницької діяльності – 0,09%
- [60, 60].

Розвиток різних форм власності та господарювання на землі без суворого і надійного державного екологічного та митного контролю за ввезенням небезпечних відходів, брак відповідної законодавчої бази призвели до споживацького ставлення до землі. Використання у великій кількості мінеральних добрив, пестицидів та інших хімічних препаратів разом з промисловим і радіаційним забрудненням може ще більше ускладнити екологічну ситуацію, знизити відтворювальну здатність біосфери та екологічну стійкість агроландшафтів.

Факторами, що стримують розвиток малого бізнесу в Україні, на нашу думку, є недосконалість законодавчої бази щодо державної підтримки малого підприємництва, наявність значної кількості адміністративних бар'єрів на державному та місцевому рівнях, складність доступу до фінансово-кредитних ресурсів, недоліки існуючої системи оподаткування, інфляція, низька платоспроможність населення, недостатнє інформаційне і консультативне забезпечення, нерозвинена інфраструктура підтримки підприємництва та ін.

[67, с. 107].

Різні агроформування сьогодні є основними роботодавцями у сільській місцевості. Крім того, сплачуючи відповідні податки, вони забезпечують фінансові надходження до місцевих бюджетів, а значить – сприяють соціально-економічному розвитку територіальних громад.

Фермерські господарства займають приблизно 11% земельного банку області (табл. 2.17).

Таблиця 2.17.

**Частка фермерських господарств формуванні земельного банку
Хмельницької області за 2012-2016 рр***

Роки	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. до 2012 р., %	Відхилення 2016 р. від 2012 р., (+;-)
Кількість зареєстрованих фермерських господарств	1325	1345	1365	1413	1095	82,6	-230
Площа сільськогосподарських угідь в користуванні, га ²	125364	126333	129149	135841	134050	106,9	8686
у тому числі ріллі	121712	123555	125497	132410	130400	107,1	8688

*Складено автором за даними [65].

З таблиці 2.17 випливає, що в Хмельницькій області за 2012-2016 рр. скоротилася кількість фермерських господарств на 230 од., але зросла площа сільськогосподарських угідь у 2016 році до 134050 га², що порівняно з 2012 роком більше на 8686 га².

Дослідження показали, що в окремих країнах розрізняють сімейні ферми для юридичних цілей, таких, як права на отримання субсидій, дотацій. Основні три ресурси для сільського господарства є праця, земля і капіталу. З огляду на широке розмаїття фермерів ми пропонуємо простий підхід для відображення різних типів ферм по відношенню до наявності землі і капіталу. Сімейна праця може бути заміщена або доповнена за рахунок використання капіталу, механізації, агрохімікатів і найму робочої сили (рис. 2.15).

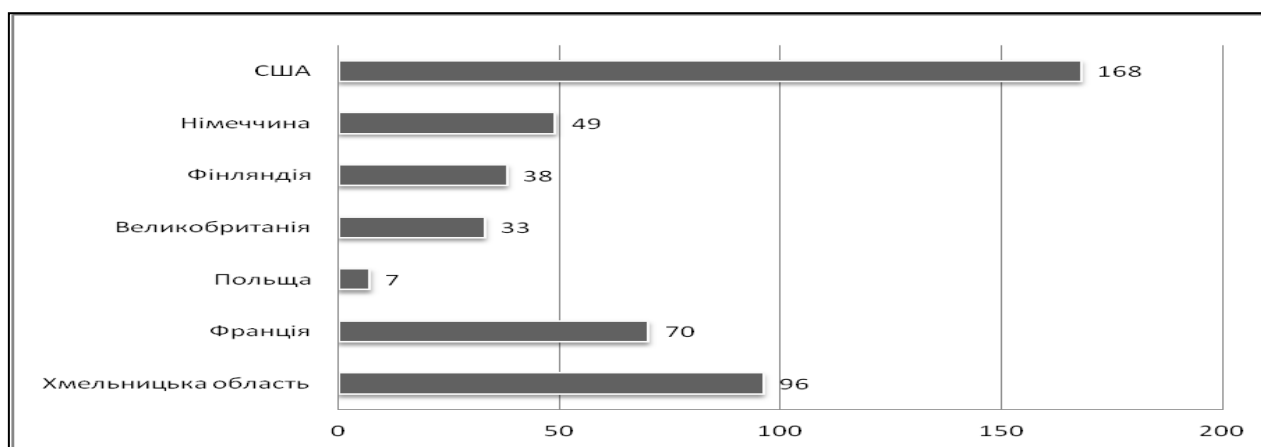


Рис. 2.15. Порівняння середніх розмірів фермерських господарств Хмельницької області з фермерськими господарствами інших країн, га*

*Складено автором за матеріалами [65,67,67].

Так за даними 2016 року у середньому на одне фермерське господарство Хмельницької області припадало 96 га [65]. Так, наприклад, у США чисельність фермерських господарств – 2,2 млн. Вони володіють 89% всіх земель. Середній розмір ділянки – 168 га. У Німеччині сільське господарство більш ніж на 90% складається з сімейних ферм. Їх число – 300 тис. Середній розмір – 49 га. У Фінляндії сільське господарство практично на всі 100% – фермерське. Там 60 тис. сімейних ферм із середнім розміром землі – 38 га. Характерною рисою французьких господарств є невеликі розміри в 10-50 га. Великобританія – фермерська країна. Близько 2 / 3 сільгоспугідь знаходяться в руках фермерів. Їх налічується в країні близько 250 тисяч. В середньому в розпорядженні одного фермера є земельна ділянка розміром в 70 гектарів. В Республіці Польща базою аграрної галузі є невеликі фермерські господарства, які обробляють по 7 га землі, 61% площі країни покривають 135,996 фермерських і скотарських господарств [66, с.113].

У результаті це спричиняє додаткові витрати для придбання необхідних видів техніки, яка через незначні розміри фермерських господарств (наприклад в Хмельницькій області середній розмір становить 96 га) не може достатньо ефективно використовуватись [76, 85].

Взаємозв'язок природних та економічних процесів проявляється при виробництві аграрної продукції, у тому числі фермерськими господарствами, і полягає на тому, що аграрне виробництво є сировинною базою. Переробка цієї продукції відноситься до промислового виробництва. Для того, щоб фермер не продавав свою продукцію у вигляді сировини, тим більше за ціни, яка не відшкодовує витрат, він має практично заснувати або освоїти нове промислове виробництво, а для цього крім капіталу необхідні ще і нові специфічні знання та час. Одному фермеру налагодити таке виробництво практично неможливо, особливо при малому розмірі фермерського господарства [60, с.282].

Реалізовану продукцію сільського господарства за категоріями господарств області наведено в таблиці 2.19.

З таблиці 2.19 можна зробити наступні висновки, що у сільськогосподарських підприємств всіх категорій, в тому числі у фермерських господарствах, в 2016 році в порівнянні до 2012 року спостерігається збільшення обсягу реалізації продукції, при цьому в господарствах населення відбувається протилежна тенденція до зниження обсягів реалізації як продукції рослинництва так і тваринництва, це пов'язано із збільшенням впливу та розвитку сільськогосподарських господарств всіх категорій.

Таблиця 2.19

**Продукція сільського господарства за категоріями господарств
Хмельницької області (у постійних цінах 2010 року, млн грн)***

Показник	2005 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. у % до	
								2005 р.	2012 р.
Сільськогосподарські підприємства									
Продукція сільського господарства	2260,7	3769,5	5956,8	6626,6	8340,0	7053,4	7540,3	333,5	126,6
Продукція рослинництва	1749,5	3086,3	4755,1	5047,7	6578,8	5395,5	6201,1	354,5	130,4
Продукція тваринництва	511,2	683,2	1201,7	1578,9	1761,2	1657,9	1339,2	262,0	111,4
у тому числі фермерські господарства									
Продукція сільського господарства	250,9	447,9	653,7	734,6	825,5	707,3	784,4	312,6	110,0
Продукція рослинництва	215,8	384,1	565,7	633,8	725,6	611,1	691,8	320,6	159,1
Продукція тваринництва	35,1	63,8	88,0	100,8	99,9	96,2	92,6	263,8	150,8
Господарства населення									
Продукція сільського господарства	4734,8	4606,8	5205,4	4896,0	4951,6	4545,3	5008,3	105,8	96,2
Продукція рослинництва	2680,2	2561,2	3225,1	2924,7	3073,3	2736,0	3181,3	118,7	98,6
Продукція тваринництва	2054,6	2045,6	1980,3	1971,3	1878,3	1809,3	1827,0	88,9	92,3

*Складено автором за матеріалами [65].

Аналіз сформованої господарської практики більшості сільськогосподарських регіонів країни показує, що стійким економічним становищем відрізняються ті фермерські господарства, які активно вдаються до заходів державної підтримки, в достатній мірі оснащені матеріально-технічною

базою та фінансовими засобами, а також вирішили проблеми зі збутом своєї продукції. У зв'язку з цим для подальшого підвищення ефективності фермерського сектора в аграрному секторі Хмельницької області потрібно формування та реалізація обґрунтованої концепції державного регулювання, яка покликана забезпечити подальше збільшення бюджетного фінансування та пільгового кредитування селянських (фермерських) господарств [80, с. 1-3], встановлення фіксованих цін на сільськогосподарську продукцію, що реалізується за напрямками держзамовлення, створення інфраструктури збуту виробленої фермерами продукції, активне технічне оновлення матеріальної бази господарств, а також підвищення освітнього рівня та професійної кваліфікації фермерів.

Таблиця 2.20

Динаміка виробництва основних видів сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах Хмельницької області, тис. т*

Види продукції	2005 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. у % до	
								2005 р.	2012 р.
Зернові культури	137,0	189,5	285,0	263,6	288,8	255,8	318,5	232,5	111,8
Цукрові буряки (фабричні)	106,3	196,8	225,2	68,9	144,6	76,9	100,9	94,9	44,8
Соняшник	0,2	5,7	9,2	6,2	9,6	6,9	28,5	14250,0	309,8
Картопля	0,3	1,4	2,2	54,8	1,0	0,5	0,4	133,3	18,2
Овочі	0,9	2,7	7,0	6,5	7,0	1,6	2,3	255,6	32,9
Плоди та ягоди	0,5	2,8	3,3	2,5	2,4	2,8	10,7	2140,0	324,2
М'ясо (у забійній масі), тис.т	1,0	2,2	3,0	3,5	3,1	2,4	2,2	220,0	73,3
Молоко, тис.т	8,5	8,4	14,9	18,3	20,0	20,5	19,3	227,1	129,5

*Складено автором за матеріалами [65].

Як свідчать дані таблиці 2.20, у фермерських господарствах області в 2016 році у порівнянні з 2012 роком зросло виробництво зернових культур (11,8%), соняшнику (209,8%), плодів та ягід (224,2%) і молока (29,5%). Як наслідок, зменшилося виробництва цукрових буряків фабричних на (55,2%), картоплі (81,8%), овочів (67,1%), м'яса у забійній вазі (26,7%). В більшому випадку це пов'язано із збільшенню кількості фермерських господарств та розширенням їх земельного банку, що позитивно впливає на розвиток фермерського руху в

даній області. При цьому всьому більшість господарств даного типу в більшій мірі розвиваються завдяки своїй наполегливій праці, а не завдяки підтримці держави та її представників.

В основному великі фермерські господарства вирощують зернові культури, соняшник цукрові буряки, а з продукції тваринництва м'ясо, молоко та яйця. А малі спеціалізуються в основному на нішових продуктах овочі, плоди та ягоди, картопля, а середні фермерських господарствкомбінують більш прибуткові види сільськогосподарської продукції з рентабельними (зернові та технічні культури).

Для чіткого розуміння впливу фермерських господарств у виробництво продукції рослинництва в Хмельницькій області, ми побудували рис 2.16.

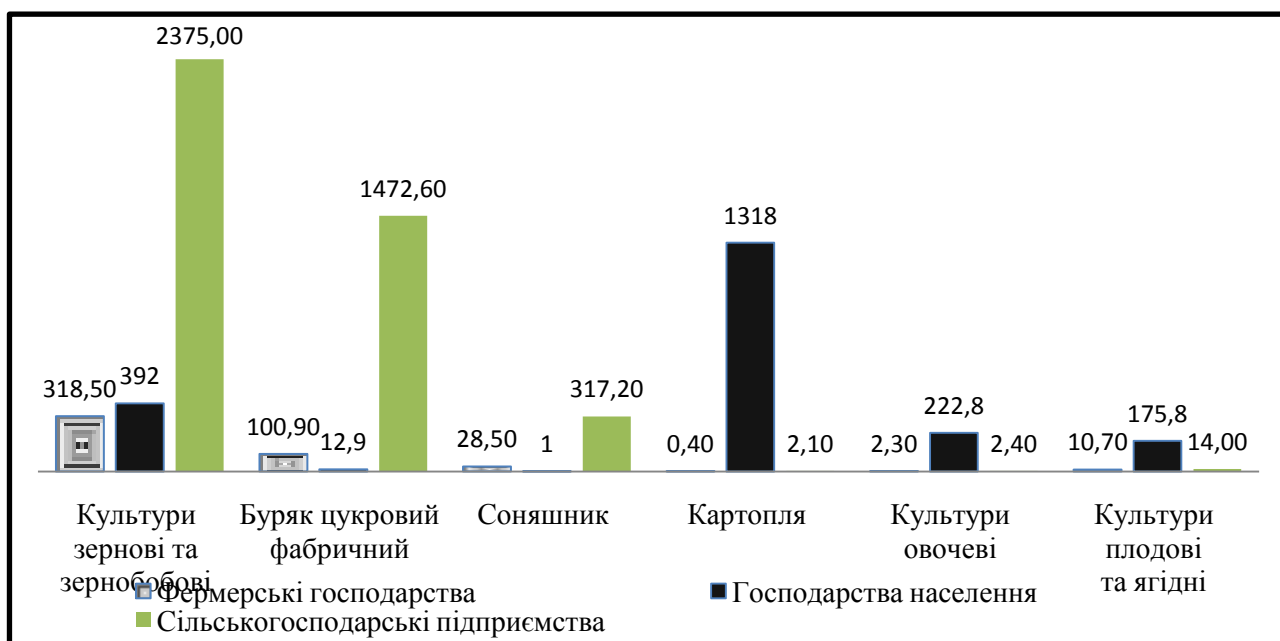


Рис. 2.16 Виробництво сільськогосподарських культур за категоріями господарств за 2016 р, тис. т*

*Складено автором за матеріалами [65]

Проаналізувавши даний рисунок ми можемо зробити висновок, що в основному фермерські господарства вирощують як правило високорентабельні сільськогосподарські культури, а культури які потребують великої кількості ручної праці не мають популярності у фермерських господарствах.

Удосконалення управління виробництвом продукції рослинництва – важливий резерв зростання його ефективності. Процес раціоналізації

управління включає розробку комплексу організаційно-технічних та соціально-економічних заходів, які забезпечують ефективніше використання землі, робочої сили в, техніки та інших ресурсів, створення сприятливих умов праці та побуту працівників, впровадження нових технологій і дуже якісне їх вдосконалення [64, с. 256].

Розвиток фермерських господарств значною мірою залежить і від забезпечення його землею. У табл. 2.21 наведені обсяги земельних площ, наданих фермерським господарствам України та Хмельницької області.

Таблиця 2.21

Кількість юридично зареєстрованих фермерських господарств України та Хмельницької області, на початок року*

Показник	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. до 2012 р., %	Відхилення 2016 р. від 2012р., (+;-)	Прогноз на 2020 р.
Фермерські господарства України	47271	47374	47457	47356	43743	92,54	-3528	40478
Фермерські господарства Хмельницької області	1540	1552	1564	1558	1600	103,90	60	1662

**Складено автором за матеріалами [65].*

Згідно даних таблиці 2.21 ми спостерігаємо у 2016 році в порівнянні з 2012 роком негативну тенденцію до розвитку фермерського руху в Україні, число фермерських господарств скоротилося на 3528 господарств, а також ми прогнозуємо зменшення кількості фермерських господарств у 2020 році до 40478 одиниць. В Хмельницькій області спостерігається протилежна картина, в порівнянні з 2012 роком у 2016 році число фермерських господарств збільшилося на 60 одиниць, що в перспективі призведе до збільшення фермерських господарств у 2020 році й становитиме 1662 господарства, при умові, що уряд і Міністерство аграрної політики та продовольства в подальшому проводитимуть програму підтримки фермерських господарств.

У той час як дрібні господарства, як правило, використовувати землю більш інтенсивно в спробі полегшити земельні обмеження, дослідження показує, що відносно високий рівень технічної ефективності спостерігається на невеликих фермах, що багато в чому пов'язано з прийняттям традиційних методів економії землі, а не з використанням сучасних земель енергозберігаючі технології. Дрібні господарства виявляються більш ефективними (рис. 2.17).

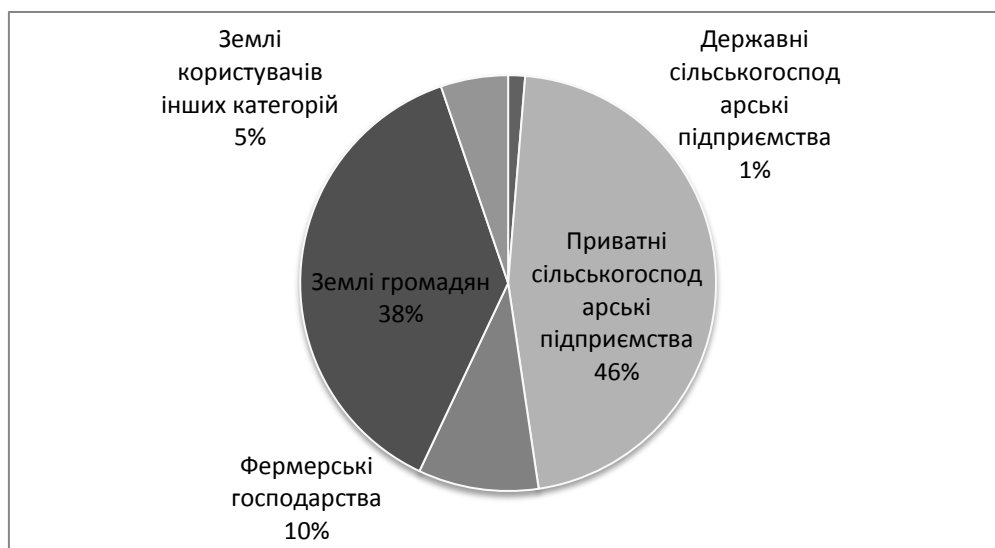


Рис 2.17. Розподіл земельної площі сільськогосподарських угідь Хмельницької області, тис. га*

*Складено автором за матеріалами [59].

Виходячи із рис. 2.17 ми бачимо реальну частину розподілу земельної площі сільськогосподарських угідь, при цьому ми бачимо що 46% це приватні підприємства, 38% це землі для ведення підсобного господарства, тобто плацдарм на якому можна ще створити фермерських господарств, на даний момент фермерських господарств займають тільки 10%, тому даний рис. 2.18. пояснює наш прогноз який подано в табл. 2.17.

Співвідношення між розміром ферми і ефективністю є одним з найбільш стійких головоломок в економіці розвитку області. Результати даного дослідження свідчать про те, що вигоди від поліпшення технічної ефективності існують у всіх категоріях господарств, але вони набагато вище, ніж на великих та невеликих фермах [86, 85, 82].

Державною службою статистики України було проведено опитування багатьох представників аграрного сектору в у співвідношенні до всіх категорій виробників, про фактори, які стримують їх виробничий потенціал. Дослідження проводилося із 2010р. по 2016р. [62].

Із нашого дослідження випливає, що для розвитку аграрного виробництва в цілому Хмельницької області потенціал ще є, але при умові збільшення кількості фермерських господарств дрібних і середніх підприємств. За умови укрупнення підприємств Хмельницька область може втратити по нарахуваннях до бюджету податків та стикнеться із глобальною проблемою безробіття на селі, оскільки фермери утримують себе, а також свої сім'ї, родину. Поряд з цим фермер буде розвивати свої сільські території та територіальні громади.

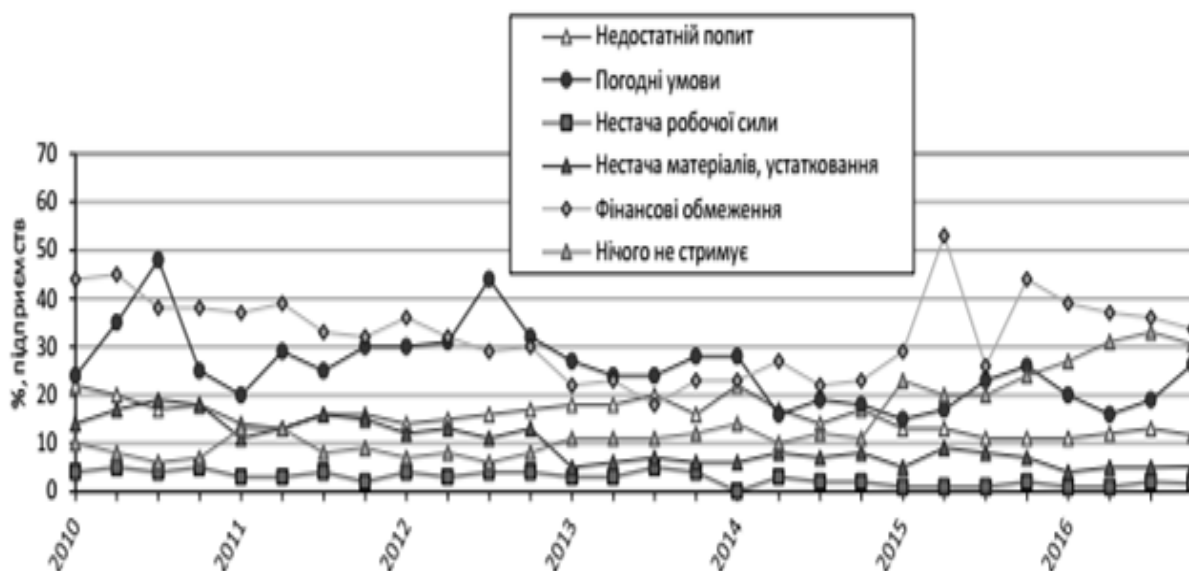


Рис 2.18. Фактори, що стримують виробництво*

Джерело: [62]

Вважаємо, що для розв'язання цих проблем потрібно вирішити наступні питання:

- отримання кредитів під низький відсоток;
- розробити програму страхування врожаїв на обласному рівні;
- допустити фермерських господарств їх об'єднання до участі в районних та обласних програмах тендерів;

- забезпечити створення і функціонування консультаційного центру на базі Хмельницької ОДА для аграріїв;

- проводити круглі столи, семінари, конференції у трьохсторонньому форматі з представниками аграріїв, влади та науковців [86, 81, 79, 78, 76].

Функціонування фермерських господарств— це не тільки виробництво продукції сільського господарства, їх значення і місце в житті селянина набагато більше. З огляду на це варте уваги висловлювання М. Мірошніченка стосовно того, що фермерські господарства "у наших умовах відбивають не тільки нову форму організації виробництва, а й новий тип виробничих відносин, нових зв'язків між собою у межах аграрного сектора і останнього – з промисловістю. Саме цим пояснюється складність вирішення проблем становлення і розвитку фермерських господарств, підвищення їх конкурентоспроможності та ефективності порівняно з іншими формами організації аграрного виробництва" [91].

Фермерські господарства за значним комплексом ознак є аналогами крупних аграрних формувань, проте у менших масштабах виробничої діяльності. Тому фермерству має всі характерні ознаки аграрного виробництва, що зумовлені складністю, різноманітністю, непередбачуваністю і, безумовно, певним ризиком у процесах виробництва, переробки та збуту продукції [93].

У всіх країнах з розвинутою ринковою економікою аграрне виробництво базується на різних видах, в більшості випадків, сімейних фермерських господарствах, кількість яких поступово скорочується, а їх розміри за земельною площею зростають. Одні науковці стверджують, що світовий досвід розвинутих країн свідчить майже однозначне твердження – фермерство довело за останнє століття свої переваги як в США, так і в Західній Європі. Саме багатство даного досвіду нам слід досконало вивчити і запроваджувати [94].

Враховуючи тенденції розвитку фермерських господарств у Хмельницькій області нами було зпрогнозовано зміни в кількістному складі станом на 2020 рік, результати якого відображено в таблиці 2.22.

Таблиця 2.22

**Діючі фермерські господарства в Хмельницькій області та прогноз
їх розвитку на 2020 рік**

Міста і райони	2012р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. до 2012 р., %	Відхилен ня 2016 р. від 2012р., (+;-)	Прогноз на 2020 р.*
По області	1 326	1 345	1 365	1 357	1 371	103,4	45	1 398
Міста								
Хмельницький	1	1	2	1	1	100,0	0	1
Нетішин	2	2	2	2	2	100,0	0	2
Славута	1	1	1	1	1	100,0	0	1
Старокостянтинів	2	2	3	3	3	150,0	1	4
Шепетівка	6	6	7	6	6	100,0	0	6
Райони								
Білогірський	44	44	44	43	44	100,0	0	44
Вінковецький	43	45	50	46	46	107,0	3	49
Волочиський	116	116	114	113	114	98,3	-2	113
Городоцький	90	89	90	90	91	101,1	1	91
Деражнянський	63	64	64	65	66	104,7	3	67
Дунаєвецький	101	101	103	101	102	101,0	1	103
Ізяславський	44	49	50	49	50	113,6	6	54
Кам'янець- Подільський	58	61	62	63	64	110,3	6	68
Красилівський	44	49	48	48	49	111,4	5	53
Летичівський	31	32	33	33	34	109,7	3	36
Новоушицький	58	58	57	58	58	100,0	0	58
Полонський	46	49	49	50	50	108,7	4	53
Славутський	37	34	34	35	35	94,6	-2	33
Старокостянтинівс ький	125	125	125	126	127	101,6	2	128
Старосинявський	42	39	47	46	47	111,9	5	49
Теофіпольський	100	103	104	103	104	104,0	4	107
Хмельницький	94	100	100	99	100	106,4	6	105
Чемеровецький	60	60	61	61	61	101,7	1	62
Шепетівський	32	31	32	32	32	100,0	0	32
Ярмолинецький	86	84	83	83	84	97,7	-2	82

Джерело: [59].

З 2012 року кількість фермерських господарств Хмельницької області збільшилася на 45 од. в порівнянні з 2016 роком. В розрізі районів ми бачимо, що тенденція до скорочення кількості фермерських господарств спостерігається в Ярмолинецькому, Славутському, Волочиському районах, при цьому саме

більше діючих господарств даного типу знаходиться в Волочиському, Старокостянтинівському, Дунаєвецькому, Теофіпольському та Хмельницькому районах, що пояснюється перед усім підтримкою місцевої влади, та слабкою присутністю агрохолдингів на території даних районів.

Для розуміння регіонального розвитку фермерства нами побудовано таблицю 2.23, яка відображає територіальне розміщення фермерських господарств по Хмельницькій області.

Таблиця 2.23

**Фермерські господарства у містах та районах Хмельницької області
станом на 1 січня 2016 року***

Міста і райони	Кількість зареєстрованих господарств, одиниць	Площа землі в користуванні, га ²	
		сільськогосподарських угідь	у тому числі ріллі
Хмельницька область	1413	135841	132410
м.Хмельницький	1	—	—
м.Кам'янець-Подільський	—	—	—
м.Нетішин	2	...3	...3
м.Славута	—	—	—
м.Старокостянтинів	4	...3	...3
м.Шепетівка	8	1172	1172
райони			
Білогірський	45	6863	6633
Вінковецький	51	3334	3287
Волочиський	116	7292	7187
Городоцький	96	4502	4299
Деражнянський	64	9977	9722
Дунаєвецький	109	14960	14459
Ізяславський	52	5309	5274
Кам'янець-Подільський	67	3013	2865
Красилівський	49	5385	5385
Летичівський	35	2046	2042
Новоушицький	58	4892	4662
Полонський	52	7609	7503
Славутський	34	13240	13062
Старокостянтинівський	126	10145	9944
Старосинявський	49	3496	3458
Теофіпольський	104	6170	6170
Хмельницький	106	9743	9236
Чемеровецький	65	2910	2867
Шепетівський	34	3521	3376
Ярмолинецький	86	9518	9317

*Складено автором за матеріалами [65]

Землеволодіння по адміністративних районах відчутно відрізняється. Зокрема, у Дунаєвецькому, Полонському, Деражнянському, Славутському та Білогірському, середні розміри фермерських господарств становлять від 130 до 382 га, а в Кам'янець-Подільському, Чемеровецькому, Летичівському, Городоцькому та Теофіпольському – від 42 до 60 га (табл.2.23).

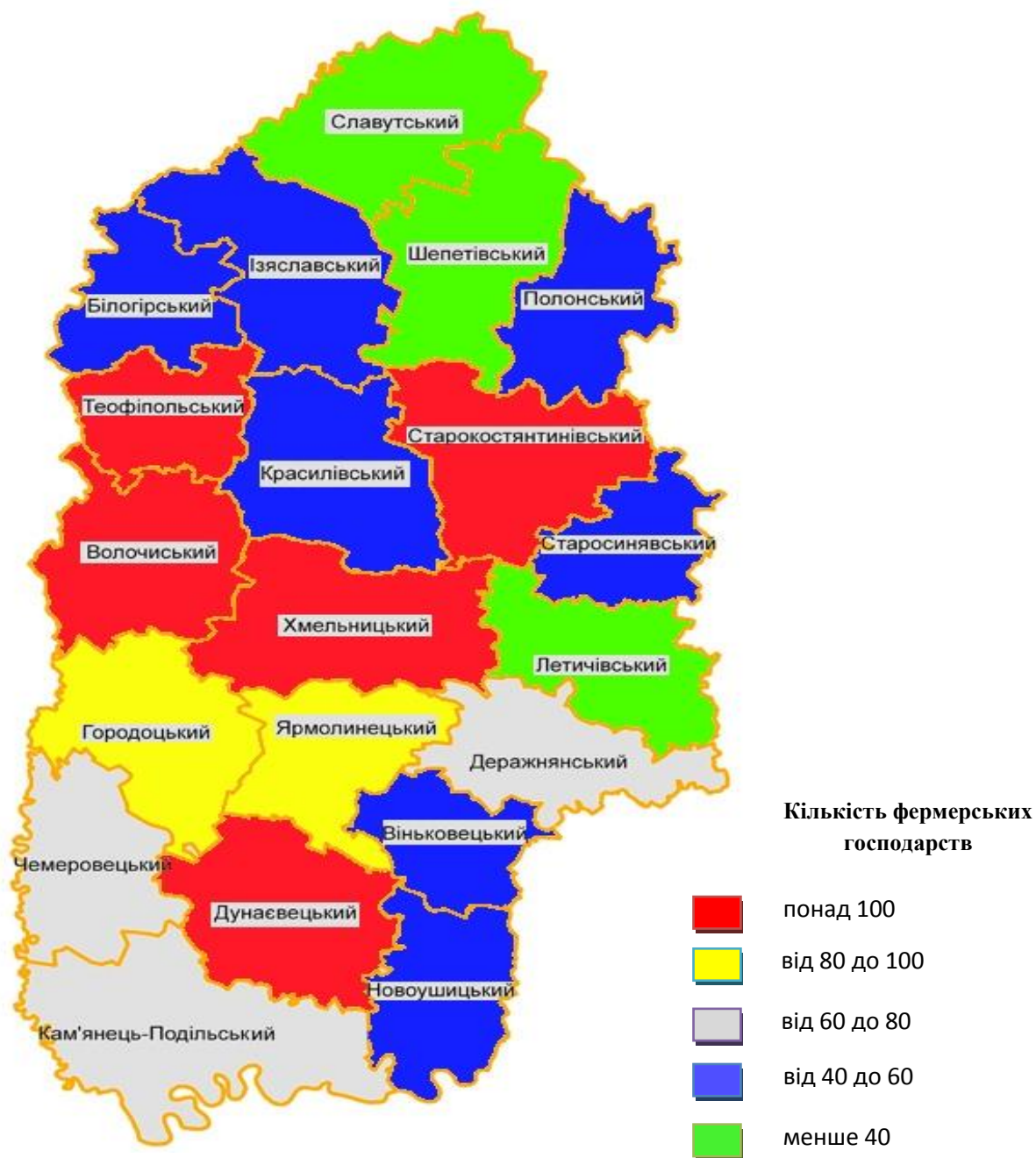


Рис. 2.19. Територіальне розміщення фермерських господарств області

**Складено автором за матеріалами [65]*

Законами України "Про селянське (фермерське) господарство" [47] та "Про фермерське господарство" [96], які прийняті Верховною Радою, створено законодавчу базу для їх розвитку. Згідно до положень цих законів, фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, що мають бажання переважно з використанням власної праці та членів цього господарства виробляти товарну аграрну продукцію, займатися її переробкою та реалізацією [67].

Розподіл діючих фермерських господарств Хмельницької області за розміром сільськогосподарських угідь у 2016 році наведено у табл. 2.24.

Таблиця 2.24.

Розподіл діючих фермерських господарств Хмельницької області за розміром сільськогосподарських угідь у 2016 році

	Кількість господарств		Площа сільськогосподарських угідь	
	Одиниць	у % до загальної кількості	га	у середньому на одне господарство, га
Господарства, що мали сільськогосподарські угіддя	1015	927	134050,5	1321
у т.ч. площею, га				
до 1,0	2	0,2	2,0	1,0
1,1-3,0	21	1,9	45,8	2,2
3,1-5,0	27	2,5	118,3	4,4
5,1-10,0	80	7,3	662,4	8,3
10,1-20,0	139	12,7	2265,3	16,3
20,1-50,0	441	37,5	15324,5	37,3
50,1-100,0	120	10,9	8721,5	72,7
100,1-500,0	157	14,3	40150,9	255,7
500,1-1000,0	40	3,7	28059,7	701,5
1000,1-2000,0	9	0,8	10648,1	1183,0
2000,1-3000,0	4	0,4	10334,1	2583,5
3000,1-4000,0	5	0,5	17717,9	3543,6
Більше 4000,0	-	-	-	-
Господарства, що не мали сільськогосподарських угідь	80	7,3	х	х

*Складено автором за матеріалами [65].

Проаналізувавши розподіл сільськогосподарських угідь серед фермерських господарств у Хмельницькій області, ми бачимо, що 80 господарств взагалі були без угідь – становить 7,3 %. Із даної таблиці видно, що не можливо схарактеризувати типове фермерських господарств даного області, масово

присутні різні господарства від 5 га, до 3000 га, це зумовлено тим, що фермерством займаються як сім'ї, родини та реорганізовані колгоспи та радгоспи у фермерські господарства.

Це є свідченням того, що розміри фермерських господарств їх землекористування залежать в основному не тільки від природних, а й від економічних умов, а також від розповсюдження та присутності великих аграрних формувань, їх місце розташування, близькості до адміністративних та промислових центрів, оптових аграрних ринків, інфраструктурного забезпечення й місцевого самоврядування.

Дані про виробництво сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах Хмельницької області за їх видами наведено в табл. 2.25.

Таблиця 2.25

Валовий збір основних сільськогосподарських культур у фермерських господарствах України, тис. т.*

Показник	Рік					2016 р., %, до	
	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2015
зернові та зернобобові всього	5046,0	7522,4	7693,3	7650,2	8880,9	176,0	116,1
пшениця всього	1975,9	3160,2	3446,3	3910,6	4063,6	205,7	103,9
кукурудза на зерно	1773,7	2913,6	2464,8	2162,4	2852,9	160,8	131,9
соняшник	1589,1	2154,4	1956,1	2167,0	2644,3	166,4	122,1

*Складено автором за матеріалами [65]

Аналізуючи таблицю 2.25 нами виявлена наступна тенденція, що в порівнянні з 2012 роком у 2016 році зріс валовий збір по всіх досліджувальних категоріях, а саме зернові та зернобобові (76,0%), пшениця (105,7%), кукурудза на зерно (60,8%) та соняшник (66,4%).

Україна за останні 5 років все більше робить ставку на розвиток аграрного сектору, це один з основних флагманів розвитку держави. Тому не дивним є те, що виробництво в даному секторі зросло в 2016 році на 60-100% в порівнянні з 2012 роком у виробництві основних сільськогосподарських культур.

На підвищення рівня валового збору зернових культур значного мірою впливає зростання урожаю кукурудзи на зерно в усіх категоріях

фермерських господарствах. Ця обставина зумовлена насамперед вищим рівнем рентабельності кукурудзи порівняно з пшеницею.

Удосконалення управління виробництвом продукції рослинництва – важливий резерв зростання його ефективності. Процес раціоналізації управління включає розробку комплексу організаційно-технічних та соціально-економічних заходів, які забезпечують ефективніше використання землі, робочої сили в, техніки та інших ресурсів, створення сприятливих умов праці та побуту працівників, впровадження нових технологій і дуже якісне їх вдосконалення [68].

Одним із показників успішного господарювання на землі є урожайність культури яка вирощується в господарстві, ми розуміємо, що цей фактор залежить від багатьох складових, але при цьому можна зрозуміти в якому напрямку рухається фермерських господарствчи весь сектор. Дані про урожайність основних сільськогосподарських культур у фермерських господарствах України наведені в таблиці 2.26.

Таблиця 2.26

Урожайність основних сільськогосподарських культур у фермерських господарствах України, ц/га

Показники	Роки					2016 р., %, до	
	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2015
зернові та зернобобові всього	24,0	32,1	35,3	33,4	39,2	163,3	117,4
пшениця всього	23,4	29,6	35,3	33,4	42,1	179,9	126,1
кукурудза на зерно	36,2	53,4	48,4	46,5	55,4	153,1	119,1
соняшник	15,5	20,9	18,2	20,8	21,2	136,8	101,9

**Складено автором за матеріалами [65]*

Виходячи з даних таблиці 2.26 ми можемо зробити наступні висновки, що ефективність виробництва продукції рослинництва у фермерських господарствах України з кожним роком підвищується, так як у порівнянні з 2012 роком у 2016 році урожайність зернових та зернобобових зросла на (63,3%), пшениці (79,9%), кукурудзи на зерно 53,1%) та соняшнику (36,8%).

Фермерські господарства, за всю свою історію та реформування так і

залишилися не до кінця закінченим проектом реформ. При цьому з даної таблиці бачимо, що урожайність в них з 2012 року по 2016 рік, збільшується, що дає змогу отримувати більший прибуток з 1 га.

На підвищення рівня валового збору зернових культур значного мірою впливає зростання урожаю кукурудзи на зерно в усіх категоріях фермерських господарствах. Ця обставина зумовлена насамперед вищим рівнем рентабельності кукурудзи порівняно з пшеницею. Наведене є свідченням використання екстенсивних методів виробництва, які ставлять в залежність сільськогосподарського виробника від природнокліматичних умов і спрямовані на мінімізацію вкладень у відновлення природної родючості ґрунтів (табл. 2.27).

Таблиця 2.27

Валовий збір сільськогосподарських культур у фермерських господарствах Хмельницької області, тис. т.*

Показник	Роки					2016 р., %, до	
	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2015
зернові та зернобобові всього	2849,7	2636,5	288,2	2558	3184,7	111,8	124,5
пшениця всього	1181	989,7	1389,7	1440,9	1619,5	137,1	112,4
кукурудза на зерно	770,6	1037,6	674,3	363,7	549,9	71,4	151,2
соняшник	92,4	61,6	95,9	68,5	284,8	308,2	415,8

*Складено автором за матеріалами [65]

Аналізуючи виробництво у фермерських господарствах Хмельниччини ми бачимо, що більшість фермерів намагається вирощувати високорентабельні культури та все менше уваги приділяється дотриманню сівозмін, що в кінцевому випадку понижує якість ґрунту в даних підприємствах. За 2012-2016 рр. значно збільшилося виробництво соняшнику (208,2%), зернових та зернобобових (11,8%), пшениці (37,1%); при цьому виробництво кукурудзи на зерно у 2016 році скородилося на 28,6%.

Наступним кроком нашого дослідження було проведення аналізу урожайності основних сільськогосподарських культур у фермерських господарствах області (табл. 2.28).

За 2012-2016 рр. відбулося суттєве зростання урожайності у фермерських господарствах: урожайність зернових та зернобобових культур зросла на (26,1%), пшениці (29,3%) та соняшнику (54,9%); при цьому зменшилася урожайність кукурудзи на зерно (0,5%).

Таблиця 2.28

Урожайність основних сільськогосподарських культур у фермерських господарствах Хмельницької області, ц/га*

Показник	Рік					2016 р., %, до	
	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2015
зернові та зернобобові всього	35,6	37,5	44,4	42,5	44,9	126,1	105,7
пшениця всього	35,5	34,2	45,4	48,5	45,9	129,3	94,6
кукурудза на зерно	64,8	66,3	71,1	46,3	64,5	99,5	139,3
соняшник	20,4	17,4	25,2	22,9	31,6	154,9	138,0

*Складено автором за матеріалами [65]

Господарства населення займають 51% у виробництві продукції рослинництва області, це є значним резервом для більшення кількості фермерських господарств, але ми знаємо, що населення боїться переходити в категорію фермерських господарств чи фізичних осіб підприємців, по тій простій причині, що боїться надмірного податкового навантаження. А також їм простіше виробити певний вид продукції та реалізувати через посередників. Цей недолік змогла б невілювати сільськогосподарська кооперація, але даний проект не зміг так і прижитися в масах, нова спроба з об'єднаними територіальними громадами, та розвитком кооперації через них можливо зможе розвернути кооперацію селян та дрібних фермерів.

На рисунку 2.20 представлено структуру виробництва валової продукції по всіх категоріях господарств.

Для того, щоб хоч якось розвивати фермерство, держава передбачає кошти в бюджеті для надання кредитів фермерським господарствам.

Відповідно до абзацу 7 пункту 9 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки фермерським господарствам, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 року № 1102 (із змінами) Український державний

фонд підтримки фермерських господарств надає інформацію про перелік фермерських господарств, які претендують на отримання фінансової підтримки у 2016 році за бюджетною програмою 2801460 «Надання кредитів фермерським господарствам»: державну підтримку 2016 року отримали фермерські господарства в розрізі по областях.

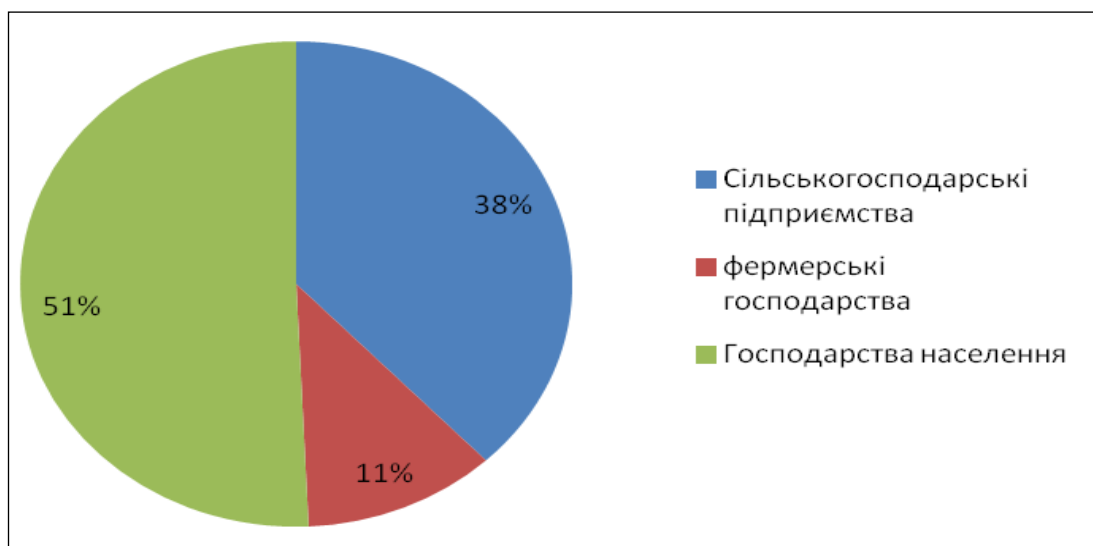


Рис. 2.20. Виробництво валової продукції рослинництва за категоріями господарств Хмельницької області 2016 року*.

*Розроблено автором на основі [65].

Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки». Концепція спрямована на створення організаційних, правових та фінансових передумов для розвитку фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів, покращення матеріально-фінансового становища сільського населення для збільшення конкурентоздатності фермерських господарств та з метою оновлення механізованого парку фермерів буде виділено 1 млрд. гривень, що на нашу думку збільшить можливих заявок, що надалі допоможе забезпечити збільшення виробничих потужностей саме фермерських господарств. Ми розуміємо роль аграрних холдингів, які несуть НТП у галузі, але розподіл прибутків та офшорні схеми не залишають вільного капіталу в країні [81].

Розподіл коштів, передбачених в державному бюджеті на 2017 рік на фінансову підтримку фермерських господарств на поворотній основі наведений у табл. 2.29.

Таблиця 2.29

Розподіл коштів, передбачених в державному бюджеті на 2017 рік на фінансову підтримку фермерських господарств на поворотній основі (КПКВ 2801460 "Надання кредитів фермерським господарствам")*

№ з/п	Відділення	Обсяг виробництва сільськогосподарської продукції фермерських господарств у постійних цінах (млн.грн.)	Обсяг фінансової підтримки фермерських господарств на поворотній основі (тис.грн.)		
		середньорічний обсяг	загальний фонд	спеціальний фонд	всього
1.	Вінницьке	1331,7	1750	2800	4550
2.	Волинське	308,4	400	640	1040
3.	Дніпропетровське	1704,4	2250	3600	5850
4.	Донецьке	595,4	775	1240	2015
5.	Житомирське	286,4	375	600	975
6.	Закарпатське	81,1	100	160	260
7.	Запорізьке	999,5	1325	2120	3445
8.	Івано-Франківське	169,9	225	360	585
9.	Київське	792,2	1050	1680	2730
10.	Кіровоградське	1902,8	2500	4000	6500
11.	Луганське	779,8	1025	1640	2665
12.	Львівське	576,6	750	1200	1950
13.	Миколаївське	1168,2	1525	2440	3965
14.	Одеське	1571,3	2075	3320	5395
15.	Полтавське	1136,2	1500	2400	3900
16.	Рівненське	189,3	250	400	650
17.	Сумське	600,4	800	1280	2080
18.	Тернопільське	443,2	575	920	1495
19.	Харківське	1153,4	1525	2440	3965
20.	Херсонське	923,7	1225	1960	3185
21.	Хмельницьке	756,6	1000	1600	2600
22.	Черкаське	843,1	1100	1760	2860
23.	Чернівецьке	172,2	225	360	585
24.	Чернігівське	514,7	675	1080	1755
	Разом	19000,5	25000	40000	65000

*Складено автором за матеріалами [65]

З аналізу даної таблиці випливає, що в порівнянні з сусідніми областями, Хмельницька область отримала фінансової підтримки для фермерських господарств на суму 2600 тис. грн., більше за всіх сусідніх областей, окрім Вінницької області, розмір підтримки якої склав 4550 тис. грн.

Обсяги надання кредитів фермерським господарствам України відображені у табл. 2.30.

Проаналізувавши дану таблицю ми можемо зробити висновок, що всього було виділено 15 мільйонів 819 тисяч 20 гривень для фінансової допомоги, тобто держава надавала фермерам безвідсоткові кредити. Проблема полягає в тому, що фермери не проінформовані про умови надання кредитів, та побоюються брати техніку чи будувати приміщення для ведення сільського господарства за рахунок кредитних коштів [180].

Таблиця 2.30

Надання кредитів фермерським господарствам України

№ з/п	Область	Розмір державної підтримки, тис.грн.
1	Миколаївська	1 567,70
2	Запорізька	1 301,90
3	Вінницька	1 240,20
4	Одеська	1 159,60
5	Івано-Франківська	949,20
6	Кіровоградська	909,60
7	Рівненська	908,00
8	Дніпропетровська	754,60
9	Чернівецька	743,50
10	Житомирська	721,40
11	Волинська	716,60
12	Львівська	708,70
13	Чернігівська	673,90
14	Сумська	558,40
15	Херсонська	539,40
16	Донецька	477,70
17	Хмельницька	420,80
18	Закарпатська	398,60
19	Черкаська	265,80
20	Київська	261,00
21	Полтавська	164,50
22	Луганська	155,00
23	Харківська	148,70
24	Тернопільська	74,40
Всього	Х	15 819,20

*Складено автором за матеріалами [65].

Використаний системний підхід до аналізу та вивчення взаємозв'язків кількісних та якісних характеристик розвитку фермерських господарств з врахуванням обмежуючих факторів конкурентоспроможності, які включають недостатній попит на продукцію, погодні умови, нестачу робочої сили, обмеженість доступу до матеріалів та устаткування, фінансові обмеження та рівень управлінської компетентності, дозволив сформулювати цілі, які в сукупності дозволяють визначати ключові проблеми та резерви підвищення ефективності господарської діяльності фермерських господарств відповідно до стану їх внутрішнього та зовнішнього середовища

Висновки до розділу 2

1. Наразі фермерство є важливим напрямом сучасної аграрної політики держави, який в змозі забезпечити сільське населення роботою, а також в умовах децентралізації допомогти у вирішенні багатьох питань об'єднаними територіальним громадам. Основними факторами конкурентоспроможності аграрних підприємств і великих фермерських господарств світовій практиці є: такий показник як EBITDA. Проведеними дослідження доведено пряму залежність розміру земельного банку та EBITDA.

2. Практичне використання методичних положення оцінки рівня конкурентоспроможності фермерських господарств на основі адаптованих методик SWOT-аналізу, портфельного аналізу (матриць БКГ) діяльності досліджуваних фермерських господарств в сукупності дозволили визначати ключові проблеми та напрями стратегічного розвитку фермерських господарств, спрямовані на підвищення їх конкурентоспроможності у зовнішньому середовищі.

3. У системі господарювання агроформувань, фермерство займає провідне місце між особистими господарствами населення і великотоварними господарствами. Методологія проведення досліджень фермерства являє собою

синтез специфічних напрямків аналізу функціонування господарств населення і великих за розмірами господарських формувань. У результаті дослідження сформулювати цілі, які в сукупності дозволяють визначати ключові проблеми та резерви підвищення ефективності господарської діяльності фермерських господарств відповідно до стану їх внутрішнього та зовнішнього середовища.

Результати даного розділу відображені у наукових публікаціях автора [105, 91, 89, 86-88, 71, 79, 77, 80].

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

3.1. Прогнозування показників розвитку фермерських господарств

З утворенням незалежної України землі колишніх колгоспів були розподілені серед працівників цих господарств. Коли цей процес завершився в 2001 році, український парламент ввів мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення. Ця заборона залишається в силі і досі. У 2015 році було 4,1 млн сільськогосподарських господарств. Значна частина цих землевласників пенсійного віку і мають обмежений доступ до кредитних ресурсів. У результаті, більшість власників не обробляють землю, а здають її в оренду.

Іншим важливим аспектом української аграрної політики є підтримка виробника. Через постійний дефіцит бюджетних ресурсів Україна створила систему підтримки, яка опирається на податкові пільги і звільнення від податку, а не на прямі грошові перекази. Зокрема, в 1999 році парламент встановив так званий фіксований сільськогосподарський податок податок, а в 2009 році ввів спеціальний режим ПДВ для сільськогосподарських виробників.

За період 2014-2015 рр. було проведено кілька важливих реформ, центральну роль в яких відведено так званій децентралізації і заходам з дерегулювання. В цілому 56 сільськогосподарських дозволів і процедур було скасовано протягом 2014-2016 рр. Наприклад, було скасовано сертифікати якості зерна, обов'язкову сертифікацію складів і ліцензування імпорту засобів захисту рослин; прискорено видачу фіто-санітарних сертифікатів і спрощено реєстрацію азотних добрив. Було скасовано різні інші дозволи, що зокрема стосуються перевезень рослинних продуктів, імпорту хімічної продукції для

сільського господарства, сертифікації тваринництва, безпеки харчових продуктів, рибальства і т.д.

Для оцінки розвитку сільськогосподарського ринку, методика AGMEMOD передбачає використання комбінації екзогенних та ендогенних даних. Екзогенні дані щодо щорічних показників ВВП, дефлятора ВВП і населення взято з Державної служби статистики України (ДССУ). Дані курсу національної валюти взято з ресурсу Національного банку України. Оскільки ці дані надходять з офіційних джерел, методологія їх розрахунку є відносно послідовною і обґрунтованою. Крім того, використання офіційної статистики збільшує надійність моделі і результатів моделювання для українських політиків, так як вони покладаються на ці джерела при прийнятті політичних рішень. Однак, є одне важливе застереження, пов'язане з використанням даних ДССУ: показники часто переглядаються та оновлюються. Тому базу даних моделі варто вчасно поновлювати. Прогнозні дані щодо екзогенних даних взято з баз даних та звітів департаменту сільського господарства США, організації економічного розвитку та співпраці, продовольчої сільськогосподарської організації ООН та Європейської комісії.

На рис. 3.1 Схематично зображено процедуру прогнозування за методикою AGMEMOD.

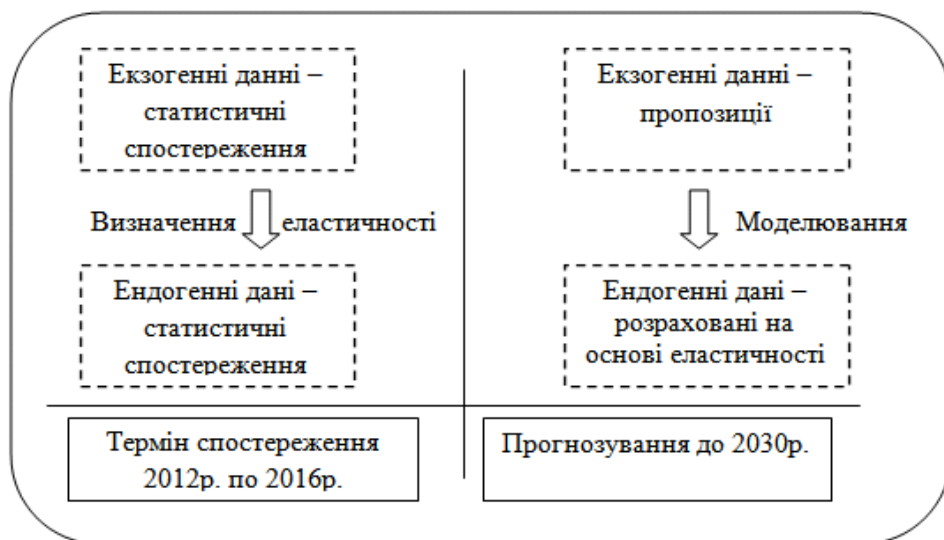


Рис. 3.1 Ключові елементи методики AGMEMOD

**Розроблено за дослідженнями автора.*

Історичні дані ендогенних змінних взято з баз даних ДССУ, Статистики ПСО, ДСГСША та ОЕСР-ПСО. Якщо необхідні дані відсутні, вони оцінені на основі тренду попередніх років. Для того, щоб поновити модель відповідно до типів виробників, було використано дані зі статистичних форм «50 с.-г.», «2 - ферм» Ці форми являють собою анкети, які обов'язкові для заповнення с/г виробниками, і які в подальшому використовуються ДССУ для обрахунку агрегованих показників. База даних «50с.-г.» включає щорічні дані щодо 8,521 сільськогосподарських виробників протягом періоду 2008-2014 рр.. Вона покриває всі області України та 70% виробленої продукції рослинництва.

У моделі AGMEMOD Україна с.-г. виробники приймають рішення, ґрунтуючись на значенні очікуваного прибутку в розрахунку на одиницю продукції, який розраховано за Рівн.3.1:

$$AEGMi, m, t = pi, k, t - 1 - Ci, m, t + SPRTi, m, t \quad (3.1)$$

$AEGMi, m, t$ уточнений очікуваний загальний прибуток культури i ,
 $, t$ виробника m , в регіоні k та році t ,
 $pi, n, t-1$ ціна культури i , в регіоні k та році $t-1$,
 Ci, m, t виробничі витрати культури i , виробника m (в регіоні k) та
 році t та
 $SPRTi, m, t$ державна підтримка по культурі i , виробника m (в регіоні
 k) та році t (якщо така підтримка є).

Таким чином, уточнений очікуваний загальний прибуток культури i , виробленої виробником групи m в регіоні k , є сумою ціни попереднього року, очікуваних витрат та державної підтримки виробництва цієї культури цього року.

Виробничі витрати (C) розраховуються за Рівн. 3.2:

$$Ci, m, t = Sdi, m, t + Fei, m, t + Fli, m, t + Sri, m, t + Lbi, m, t + \\ Ami, m, t + Oti, m, t + Rni, m, t \quad (3.2)$$

де:

$S_{di,m,t}$	витрати на посівний матеріал для культури i , виробника m , в регіоні k та році t ,
$Fe_{i,m,t}$	витрати на внесення добрив для культури i , виробника m , в регіоні k та році t ,
$Fl_{i,m,t}$	витрати на паливо для культури i , виробника m , в регіоні k та році t ,
$Sr_{i,m,t}$	витрати на послуги третіх сторін для культури i , виробника m , в регіоні k та році t ,
$Lb_{i,m,t}$	витрати на оплату праці для культури i , виробника m , в регіоні k та році t ,
$Am_{i,m,t}$	витрати на амортизацію для культури i , виробника m , в регіоні k та році t ,
$Ot_{i,m,t}$	інші витрати для культури i , виробника m , в регіоні k та році t
$Rn_{i,m,t}$	ціна оренди землі виробника m , в регіоні k та році t , оцінена для культури i .

Всі показники розраховані в грошовому еквіваленті, такі як ціна, виробничі затрати та державна підтримка скориговані дефлятором ВВП. Вони розраховуються для кожного виробника, регіону і року. Ці показники використовуються для економетричного оцінювання функцій посівних площ, часток площ окремих культур і врожайності. Для Базового сценарію припускається, що протягом прогнозного періоду 2017-2030, реальні значення виробничих затрат залишатимуться незмінними, тобто на рівні 2014 року.

Використана база даних, тобто, статистичні форми «50 с.-г.», «2 - ферм» включає дані про загальну річну вартість орендованої землі. Таким чином, для визначення витрат на га орендованої землі для окремої культури, було виконано наступні розрахунки. По-перше, загальну вартість орендованої землі поділено на площу орендованої землі для оцінки середньої вартості оренди на га. По-друге, для коригування площі землі у власності виробника

Далі проведемо економетричне оцінювання площ зернових культур.

Посівна площа культури розраховується в моделі з використанням двоетапної процедури. По-перше, оцінюємо площу зернових культур:

$$HA_{j,m,k,t} = f(Trend_t, AEGM_{j,m,k,t}) \times N_{m,k} \quad (3.3)$$

де:

$HA_{j,m,k,t}$	загальна площа групи культур j , тобто зернових виробника m , в регіоні k та році t ,
$Trend_t$	логарифмічний тренд, розрахований як $\ln(t-2008)$ (показник для 2008 дорівнює 0),
$AEGM_{j,m,k,t}$	уточнений очікуваний загальний прибуток зернових або олійних виробника m , в регіоні k та році t ,
$N_{m,k}$	кількість виробників у групі m в регіоні k

Згідно Рівн. 3.3, площа зернових/олійних виробників групи m в регіоні k в році t ($HA_{j,m,k,t}$) залежить від тренду цього показника ($Trend_t$), уточненого очікуваного загального прибутку від зернових/олійних ($AEGM_{j,m,k,t}$), які обраховуються, уточненого очікуваного загального прибутку від групи культур заміників ($AEGM_{j,m,k,t}$) та кількості виробників групи m в регіоні k ($N_{m,k}$). Тренд включено через явний вплив часу на розвиток цього показника (тобто, зростання або зменшення площ культур з часом). Виробники вибирають між групами зернових та олійних культур з урахуванням значень уточненого очікуваного загального прибутку обох груп. AEGM групи культур розраховують як середній показник AEGM усіх культур в цій групі зважений на обсяги їх виробництва. Оскільки рівняння були оцінені для кожної групи виробників в кожному регіоні, в деяких випадках замість AEGM груп культур було використано AEGM або внутрішні або світової ціни певних культур. В даний момент кількість виробників в кожній групі і регіоні визначено на рівні 2014.

Частки культур у площах зернових згідно рівн. 3.4:

$$SHA_{i,m,k,t} = f(Trend_t, AEGM_{i,m,k,t}) \quad (3.4)$$

де:

$SHA_{i,m,k,t}$ частка культури i в площі відповідної групи культур (зернових або олійних), виробника групи m , в регіоні k та році t ,

$Trend_t$ логарифмічний тренд, розрахований як $\ln(t-2008)$ (показник для 2008 дорівнює 0) та

$AEGMi_{m,k,t}$ уточнений очікуваний загальний прибуток культури i відповідної групи культур (зернових або олійних), виробника m , в регіоні k та році t .

Згідно Рівн. 3.4, частка культури i в площі відповідної групи культур (зернових або олійних), виробника групи m в регіоні k та році t , у більшості випадків, залежить від тренду та значень уточненого очікуваного загального прибутку цієї культури та культур-замінників. Останні повинні належати до тієї ж групи культур, як і культура i . Іншими словами, після прийняття рішення щодо загальних площ зернових та олійної продукції, виробник обирає серед культур кожної групи. Вибір культур-замінників в конкретному рівнянні ґрунтується на виробничій структурі конкретного виробника в даному регіоні і статистичної значущості відповідного коефіцієнта.

Для груп культур, частка однієї з культур є залишком, щоб сума відповідної частки дорівнювала 100%.

Проведемо економетричне оцінювання урожайності культур. Оцінювання врожайності культур визначає Рівн. 3.5:

$$Yield_{i,m,k,t} = f(Trend_t, AEGMi_{m,k,t}) \quad (3.5)$$

де:

$Yield_{i,m,k,t}$ урожайність культур i виробника групи m , в регіоні k та році t ,

$Trend_t$ логарифмічний тренд, розрахований як $\ln(t-2008)$ (показник для 2008 дорівнює 0) та

$AEGM_{i,m,k,t}$ Уточнений очікуваний загальний прибуток культури i відповідної групи культур (зернових або

олійних), виробника m , в регіоні k та році t .

Таблиця 3.1

Окремі екзогенні змінні моделі AGMEMOD Україна

		2017	2019	2021	2023	2025	2027	2029	2030
Україна, макроекономічні чинники									
Населення	млн	42.4	41.8	41.3	40.7	40.1	39.5	38.9	38.6
Реальний ВВП (у цінах 2000)	млрд грн	241.9	260	281.2	303.2	328.2	355.8	385.8	401.7
Дефлятор ВВП (2000=1, грн основа)		9.9	11.1	12.4	13.5	14.5	15.6	16.6	17.1
Обмінний курс	грн/євро	33.5	35.5	30.5	28.3	27.9	27.7	27.4	27.2
Світові ціни									
Пшениця	USD/т	211.7	213.1	224.0	233.2	236.9	239.9	242.9	244.4
Кукурудза	USD/т	163.0	165.9	175.9	182.2	186.7	192.3	198.2	201.2

Джерело: [69].

Починаючи з 2027 року світові ціни є власними розрахунками, які ґрунтуються на тренді та ОЕСР-ПСО (2016). Модель враховує значення кожного року з 2017 до 2030. Роки зазначені в таблиці обрані з огляду на зручність представлення. Тобто виходячи із таблиці 3.1, ми можемо графічно відобразити результати прогнозу (рис. 3.2).

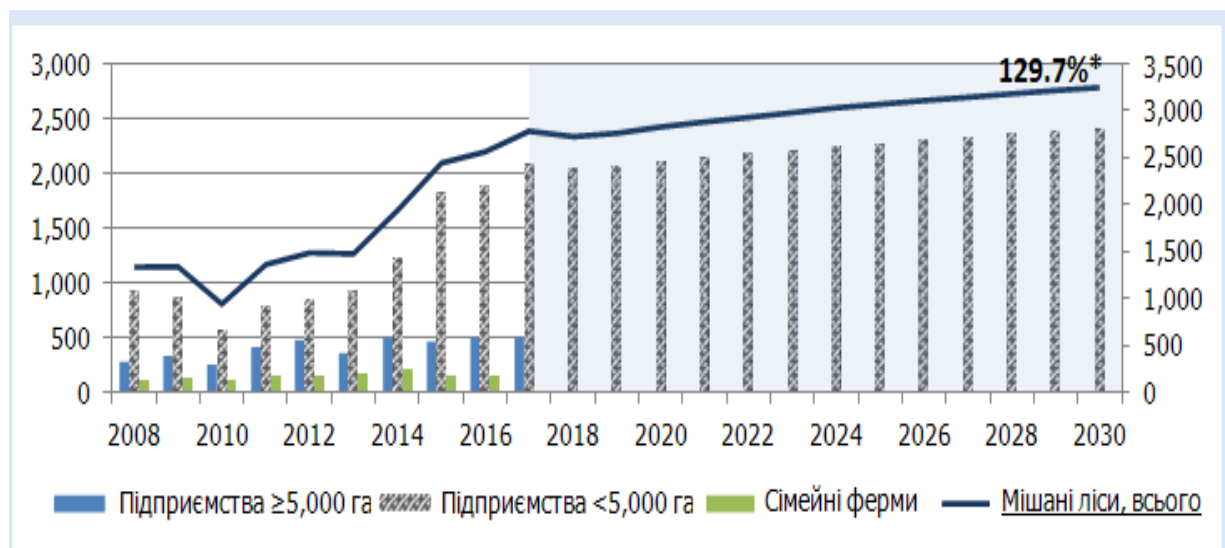


Рис. 3.2 Виробництво пшениці за групами виробників в зоні мішаних лісів, тис. т*

*Адаптовано на основі моделі AGMEMOD Україна.

Блакитна область на діаграмі показує прогнозні значення (тобто 2017-2030) Оцінки щодо значень Мішані ліс, всього розташовані на правій осі

Значення в 2030 порівняно з середніми значеннями в 2008-2014: 129.7% – в регіоні загалом, відповідно 64.3% – підприємства $\geq 5,000$ га, 172.7% – підприємства $< 5,000$ га, 40.2% – сімейні ферми.

Таблиця 3.2

Площа та врожайність пшениці за групами виробників та регіонами

Група виробників	Площа, 1,000 га Врожайність, т/га	Показник в 2030	Зміна порівняно з 2008- 2014
Мішані ліси			
Підприємства $\geq 5,000$ га	Площа	134.9	46.2%
	Врожайність	4.6	12%
Підприємства $< 5,000$ га	Площа	631.5	142.6%
	Врожайність	3.8	12.6%
Сімейні ферми	Площа	46.1	1.3%
	Врожайність	4.6	37.4%
Регіон, загалом	Площа	812.5	104.1%
	Врожайність	4	12.6%

**Адаптовано на основі моделі AGMEMOD Україна.*

У 2030 в порівнянні з 2008-2014, прогностні оцінки моделі вказують на зростання виробництва кукурудзи на 8.3% (до 21.2 млн т, Рисунок 3.3). Зона мішаних лісів дасть 3.5 млн т (+35.7%). Підприємства з оброблюваною площею понад 5,000 га і сімейні ферми, розташовані на Донбасі, за оцінками матимуть найбільший приріст виробництва: +89.4% (до 96.3 тис т) і +132.9% (до 233.3 тис т), відповідно. Підприємства з площею менше 5,000 га, розташовані в лісостеповій зоні, дадуть найбільшу кількість кукурудзи, 5.5 млн т. І підприємства, менші ніж 5,000 га, розташовані на Донбасі, запропонують найменшу кількість кукурудзи – 0.8 тис т і матимуть найбільше скорочення виробництва, - 99.3%. Державні підприємства за прогностними оцінками вироблятимуть 58.7 тис т кукурудзи, що становить на 47.1% менше, ніж в 2008-2014. Ілюстрація регіонального виробництва кукурудзи за групами виробників представлена у рис. 3.3 виробництво кукурудзи за групами виробників та регіонами в 2008-2030 рр.

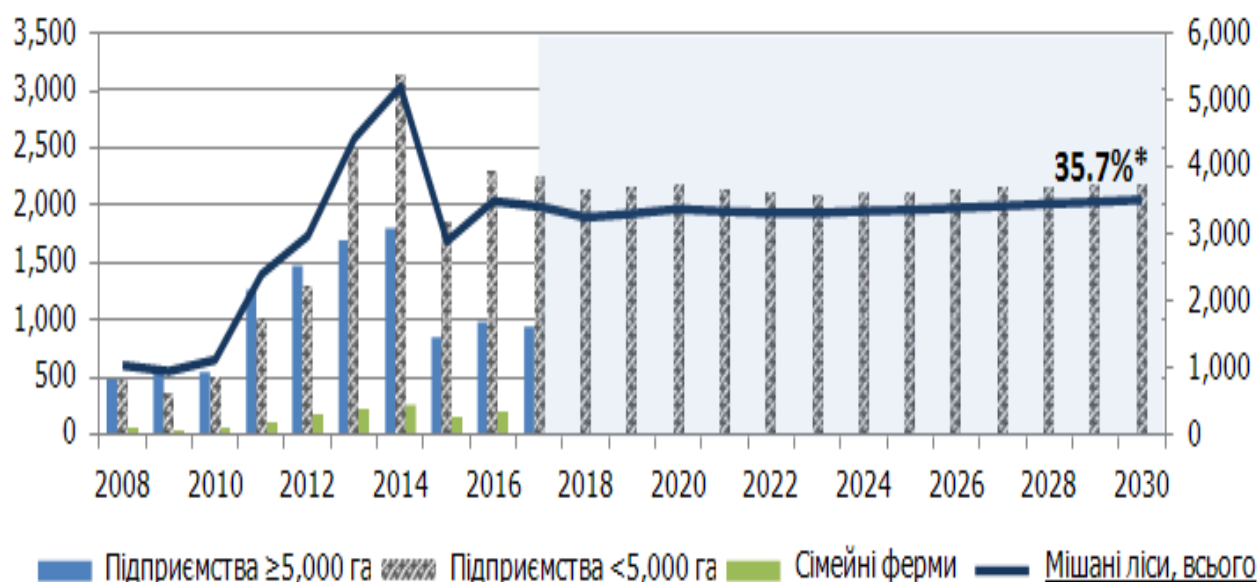


Рис.3.3 Експертний прогноз виробництва кукурудзи за групами виробників та регіонами в 2008-2030, тис. т*

*Адаптовано на основі моделі AGMEMOD Україна.

Блакитна область на діаграмі показує прогнозні значення (тобто 2017-2030 рр.). Оцінки щодо значень Мішані ліси, всього розташовані на правій осі

*Значення в 2030 порівняно з середніми значеннями в 2008-2014: 35.7% – в регіоні загалом, відповідно -1.3% – підприємства $\geq 5,000$ га, 64.6% – підприємства $< 5,000$ га, 54.8% – сімейні ферми

Таблиця 3.3

Площа та врожайність кукурудзи за групами виробників*

Група виробників	Площа, 1,000 га Врожайність, т/га	Показник в 2030	Зміна порівняно з 2008- 2014
Мішані ліси			
Підприємства $\geq 5,000$ га	Площа	146.6	-13.4%
	Врожайність	7.5	19.9%
Підприємства $< 5,000$ га	Площа	271.5	34%
	Врожайність	8.1	33.1%
Сімейні ферми	Площа	19.7	-0.2%
	Врожайність	10.6	69.4%

*Розроблено автором на основі моделі AGMEMOD Україна.

За прогнозними оцінками, експорт кукурудзи скоротиться на 13.1% (до 9.3 млн т), а імпорт залишиться на досить низькому рівні - близько 18.8 тис т. Внаслідок збільшення виробництва м'яса птиці зростає використання кукурудзи

на корм, таким чином, впливаючи на обсяг експорту. Зокрема, використання кукурудзи на корми в 2030 становитиме, за прогностними оцінками, близько 8.8 млн т, що на 27.1% більше, ніж у 2008-2014. Використання кукурудзи для харчових продуктів зменшиться на 14.3% (до 451.9 тис т), що є результатом скорочення споживання на душу населення і кількості населення.

Населення області, відіграє велику роль в прогнозуванні розвитку регіону, тому нами було здійснено прогноз динаміку зміни чисельності населення, включаючи загальну тенденції по області. Виходячи із прогнозування зміни демографічних показників, ми можемо здійснено прогноз динаміки зміни чисельності населення Хмельницької області. Зміна чисельності населення у Хмельницькій області ми можемо проаналізувати за допомогою рис. 3.4.



Рис.3.4 Зміна чисельності населення в Україні та Хмельницькій області до 2030 року, за методикою AGMEMOD*

*Розроблено автором на основі моделі AGMEMOD Україна.

Виходячи з рис. 3.5 ми проаналізуємо в процентному співвідношенні роль області в демографічній ситуації в Україні.

Аналізуючи розвиток подій в Україні, ми можемо припустити, що населення буде збільшуватися на 1%, тоді у нас складається зовсім інша

картина. Прогноз по базовому й оптимістичному сценаріях чисельності населення в Україні наведено на рис. 3.6.

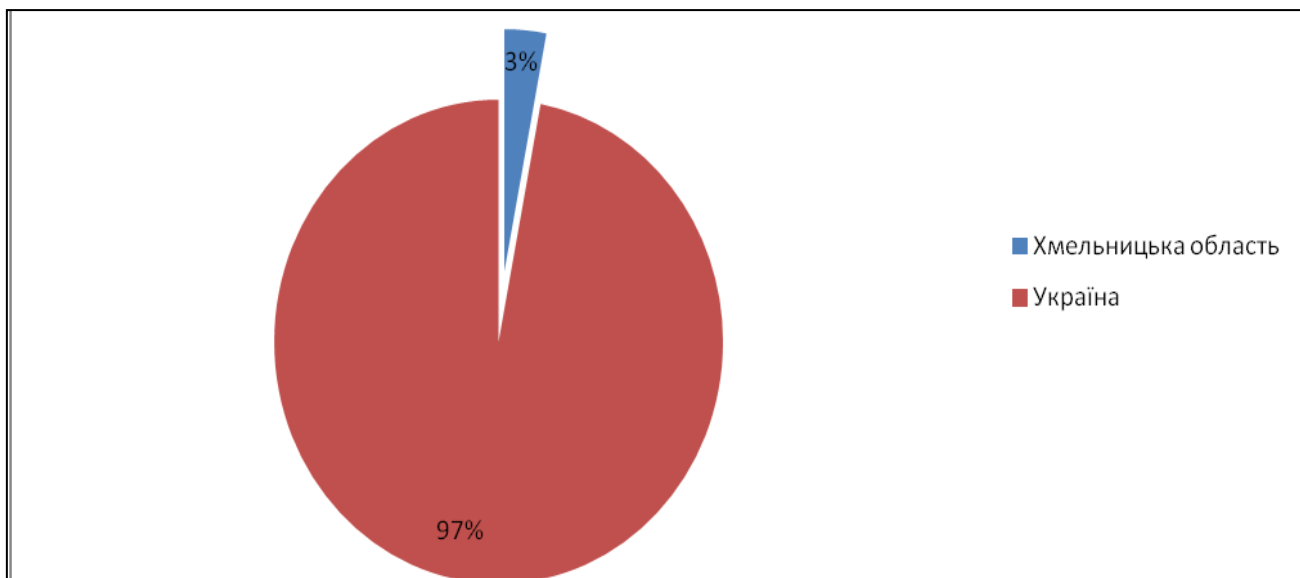


Рис.3.5 Прогноз співвідношення населення Хмельницької області до України в 2030 р.*

**Розроблено автором на основі моделі AGMEMOD Україна.*

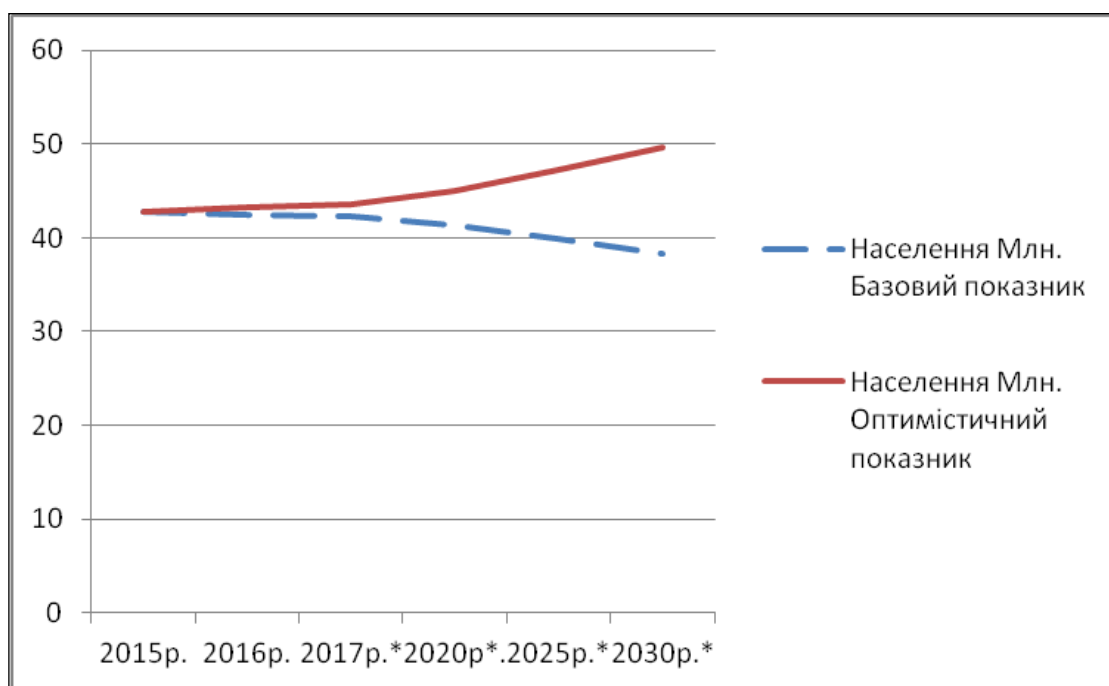


Рис. 3.6. Прогноз по базовому й оптимістичному сценаріях чисельності населення в Україні*

**Розроблено автором на основі моделі AGMEMOD Україна.*

Прогноз по базовому й оптимістичному сценаріях чисельності населення в Хмельницькій області наведено на рис. 3.7.

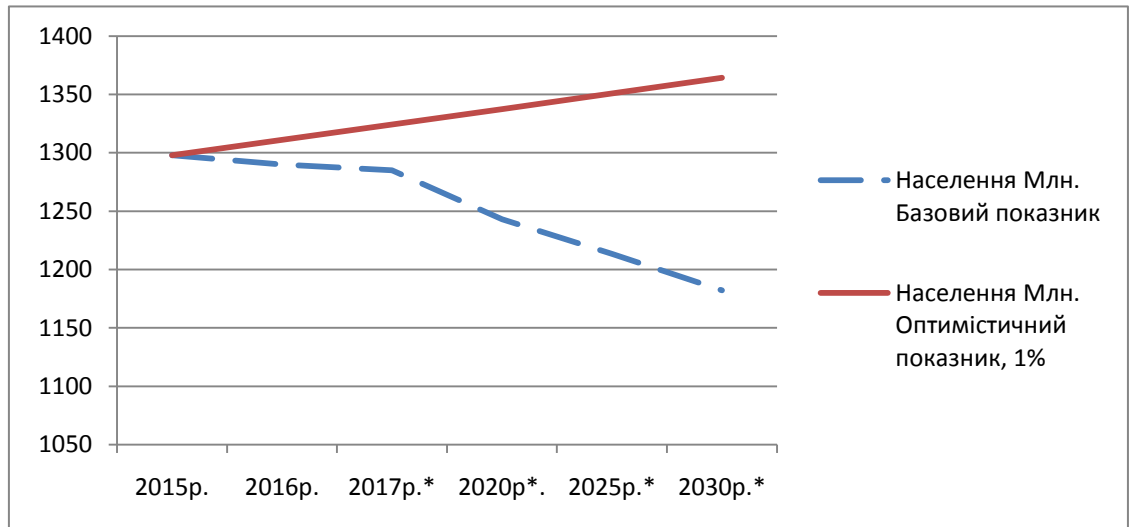


Рис.3.7. Прогноз по базовому й оптимістичному сценаріях чисельності населення в Хмельницькій області*

*Розроблено автором на основі моделі AGMEMOD Україна.

Згідно базового варіанту прогнозу до 2030 року то, ми отримаємо – 120 тис. населення, а при умові оптимістичного варіанту розвитку подій чисельність населення зросте до 170.

Щоб прогнозувати зміну показника EBITDA, нам потрібно використати базові показники з моделі AGMEMOD Україна (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Ключові показники моделі AGMEMOD Україна*

Україна			2015р.	2016р.	2017р.	2020р.	2025р.	2030р.
Населення	Млн.	Базовий показник	42,76	42,48	42,24	41,35	39,87	38,37
		Оптимістичний показник	42,76	43,19	43,62	44,94	47,23	49,64
Україна			2015р.	2016р.	2017р.	2020р.	2025р.	2030р.
Реальний ВВП	Млрд. грн. в цінах 2000 р.	Базовий показник	228,96	229,22	236,46	272,59	328,21	401,68
		Оптимістичний показник	228,96	240,68	248,29	286,22	344,62	421,76
Дефлятор ВВП	2000=1	Базовий показник	8,6	9,24	9,85	11,75	14,54	17,06

Курс валют	грн./д ол.. США	Базовий показник	22,18	24	25	22,38	21	21
------------	-----------------------	---------------------	-------	----	----	-------	----	----

**Розроблено автором на основі моделі AGMEMOD Україна.*

Відштовхуючись від показників AGMEMOD Україна ми зможемо спрогнозувати зміну показника ВВП Хмельницької області, результати якого наведені в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Прогнозування росту ВВП Хмельницької області за методикою моделі AGMEMOD Україна, млн.грн*

Хмельницька обл.	2016р.	2017р.	Прогноз на 2020р.	Прогноз на 2025р.	Прогноз на 2030р.	2030р.	Відхилення 2030р. від 2016р., (+;-)
						2016р., %	
По області базовий прогноз	1 371	1 376	1 398	1 401	1 408	102,70	37
Оптимістичний +1%	1 371	1385	1399	1413	1427	104,06	56

**Розроблено автором на основі моделі AGMEMOD Україна.*

Ми бачимо, що при сучасному стані ВВП області росте й при такому темпі, ми в 2030 році матимемо ВВП на рівні 1408 млн.грн, а при збільшенні темпу росту хоча б на +1% ми отримаємо 1427 млн.грн, що більше від базового прогнозу на 19 млн.грн.

Для наочного зображення росту ВВП Хмельницької області нами було побудовано ри.с 3.8.

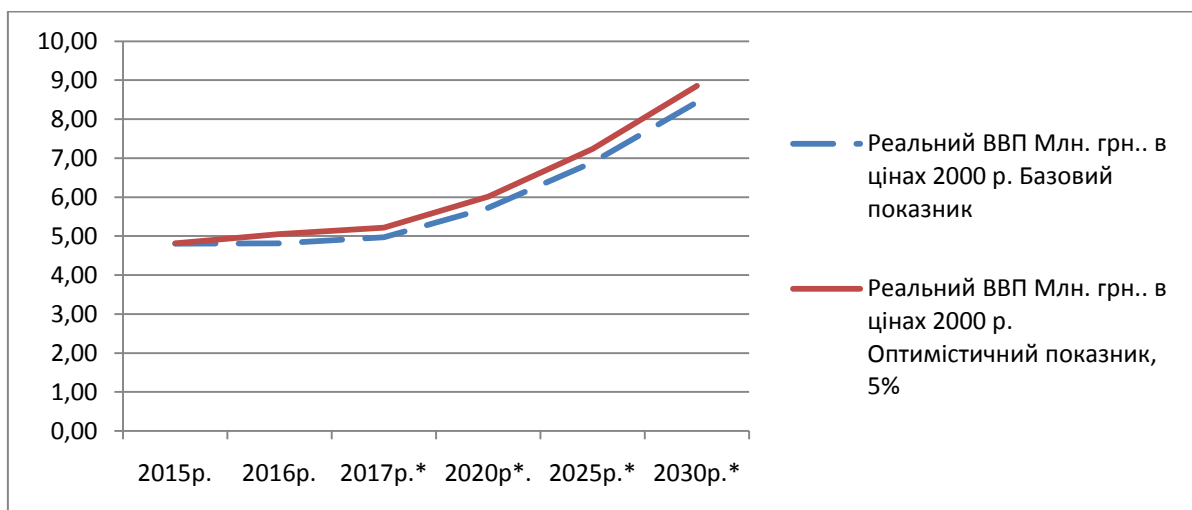


Рис.3.8 Динаміка росут ВВП Хмельницької області*

**Розроблено автором на основі моделі AGMEMOD Україна.*

Враховуючи рентабельність фермерських господарств І групи та параметри AGMEMOD Україна, можна спрогнозувати показник EBITDA на 2030 рік.

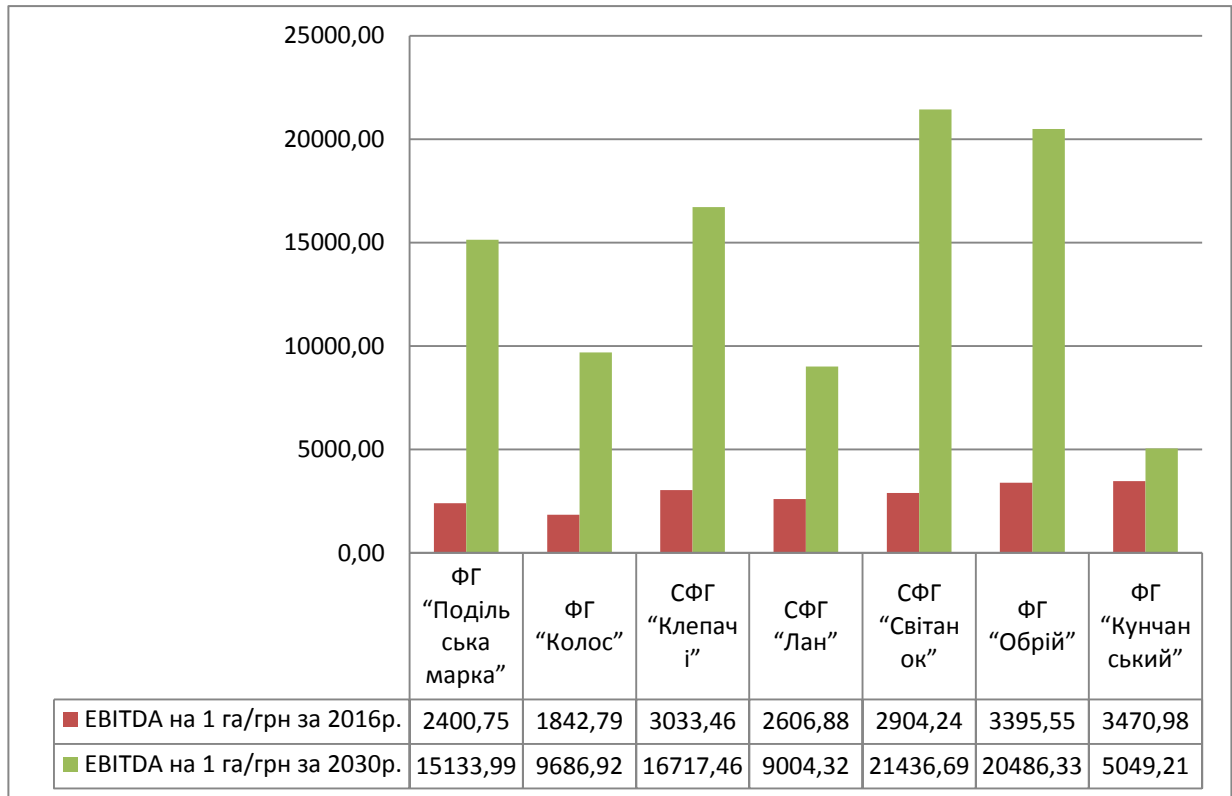


Рис. 3.9. Порівняння показника EBITDA за 2016р. з прогнозованим рівнем 2030р. для І групи досліджуваних фермерських господарств*
*Розроблено автором на основі AGMEMOD Україна

На рис 3.9 зображене порівняння показника EBITDA 2016р. та прогнозованого рівня у 2030 р.

Ми бачимо, що у всіх фермерських господарствах показник зріс, завдяки збільшенню прогнозованої врожайності та росту ціни, при умові зниження курсу гривні у співвідношенні до американського долара.

Якщо використати дані на момент кінець прогнозу та враховуючи рентабельність фермерських господарств ІІ групи, то ми можемо спрогнозувати показник EBITDA на 2030 рік (Додадок 2). Збільшення прибутків відбувається в основному за рахунок збільшення рівня урожайності основних культур, тому

ми в 2030 році маємо такі великі прибутки, також збільшиться ціна на закупівлю сільськогосподарської продукції, що зумовлено Світовим ринком. Сценарій розвитку України за моделлю AGMEMOD Україна передбачає збільшення урожайності в усіх категоріях господарств, що зумовлено ввозом нових сортів та новітніх технологій для захисту рослин та урожаю.

Також на рис. 3.10 наведені результати прогнозування витрат добрив по пшениці й кукурудзі в залежності від розміру площі, грн/кг.

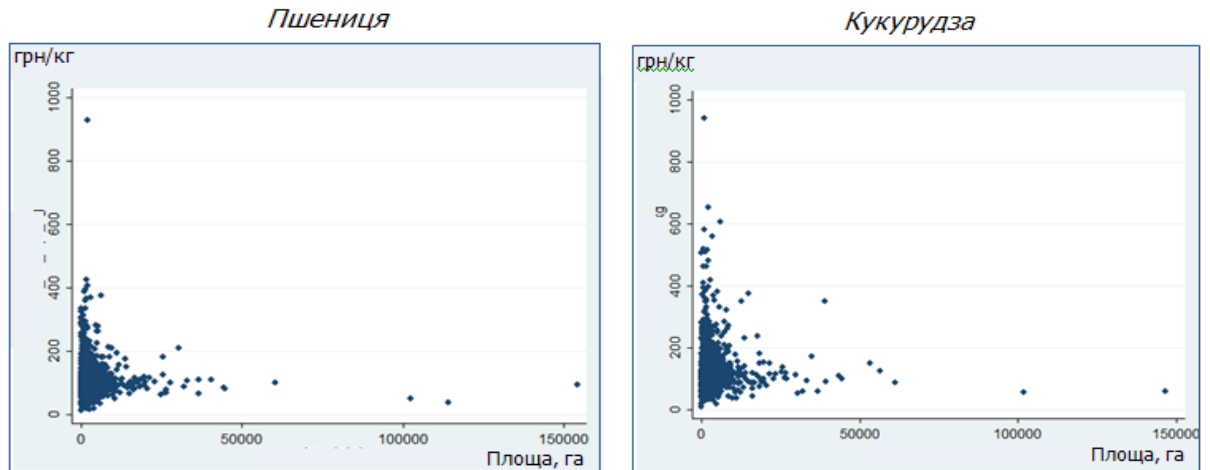


Рис.3.10 Виробничі витрати пшениці, кукурудзи в зонах лісостепу і степу в залежності від площі земель підприємств, грн/кг*

*Розроблено автором на основі моделі AGMEMOD Україна.

Наступним елементом нашого дослідження стало прогнозування росту урожайності та валового збору в фермерських господарствах Хмельниччини з врахуванням результатів попередніх прогнозів (табл. 3.6 і 3.7).

Таблиця 3.6

Прогноз росту урожайності в фермерах Хмельниччини за методикою моделі AGMEMOD Україна, ц/га*

Показник	Роки											
	2012	2013	2014	2015	2016	2018	2020	2022	2024	2026	2028	2030
пшениця	35,5	34,2	45,4	48,5	45,9	46	47	48	48,5	49	49,5	50,0
кукурудза на зерно	64,8	66,3	71,1	46,3	64,5	75,6	82,1	92,5	98,8	100,4	103,5	106,00

*Розроблено автором на основі AGMEMOD Україна.

Таблиця 3.7

Прогноз росту валового збору в фермерах Хмельниччини за методикою моделі AGMEMOD Україна, тис.т*

Показник	Рік											
	2012	2013	2014	2015	2016	2018	2020	2022	2024	2026	2028	2030
пшениця всього	1181	989,7	1389,7	1440,9	1619,5	1623,03	1658,31	1693,59	1711,24	1728,88	1746,52	176,416
кукурудза на зерно	770,6	1037,6	674,3	363,7	549,9	644,534	699,95	788,616	842,327	855,968	882,398	903,712

**Розроблено автором на основі AGMEMOD Україна.*

Аналізуючі дані таблиці 3.6 і 3.7 ми можемо зробити наступні висновки, що до 2030 року відбудеться, як приріст урожайності, так і збільшення валового збору, але це не гарантує збільшення доходів від реалізації продукції сільського господарства. Вважаємо, що тільки при умові кооперації між собою та іншими підприємствами фермери можуть досягти позитивного розвитку.

3.2. Обґрунтування стратегії розвитку фермерських господарств та формування потенційних можливостей їх реалізації

Наразі технологія Форсайту в Україні з кожним днем не тільки в наукових колах знаходить своє застосування, а також в управлінні державою, галуззю чи регіоном. У зв'язку з цим розвиток територіального Форсайту, є одним із ключових факторів забезпечення розвитку та конкурентоспроможності регіону.

В Хмельницькій області Форсайт прогнозування знайшло відображення в розробці Стратегій регіонального розвитку Хмельницької області до 2020р. [27] при цьому до розробки даної стратегії залучалися не тільки державні управлінці, а й науковці, бізнесмени, представники громадських організацій, представники громад. Важливу роль в досягненні цілей підвищення інноваційної активності регіону відіграє рівень розвитку громадянської самосвідомості або «громадянської культури». На деяких територіях

«громадянська культура» формувалася не одне десятиліття, причому розвиток це було скоріше не цілеспрямованим і запланованим, а природним процесом формування середовища для підтримки і зростання інновацій. В інших регіонах чи країнах вона виникла в результаті свідомих зусиль, націлених на створення нової стратегії розвитку для даної місцевості або регіону. «Громадянська культура» сприяє зростанню соціального капіталу в регіоні, який в свою чергу є опорою для вдосконалення взаємодії зацікавлених сторін для розвитку інноваційної спрямованості регіону.

Деякі вчені особливо відзначають роль регіонального Форсайта в формуванні соціального капіталу на певній території, для якої створюється проект [46, 120]. Відмінною рисою реалізації регіонального Форсайт-проекту є спільна робота самого різного роду стейкхолдерів: представників влади і бізнесу різних рівнів, фахівців з різних галузей, громадян, окремих соціальних груп. Результатами даної роботи стає збір думок, прогнозів, оцінок, різноманітних ідей з метою знаходження компромісу і вибору оптимального рішення. В процесі реалізації Форсайт – проектів на регіональному рівні розвивається потенціал мережевої взаємодії між ключовими акторами інноваційної системи регіону, відбувається інтеграція соціальних факторів в систему технологічних і ринкових чинників, що багато в чому сприяє посиленню регіонального соціального капіталу і розширює можливості його використання для активізації інноваційного та економічного розвитку. Сам по собі процес створення Форсайт – дослідження виступає в якості засобу поліпшення комунікацій і координації зусиль між зацікавленими особами, підвищення їх готовності до дії [46, 120].

Незважаючи на широкий спектр проведених досліджень і узагальнень, в більшості випадків Форсайт використовується для оцінювання розвитку конкретного науково-технічного напрямку, перспективи сфери науки і технологій (розподіл ресурсів на проекти НДДКР), перспективи науково-технологічного розвитку в соціально-економічному контексті (прийняття

стратегічних рішень як на макрорівні, так і на регіональному рівні), до теперішнього часу відсутні дослідження комплексних варіативних систем.

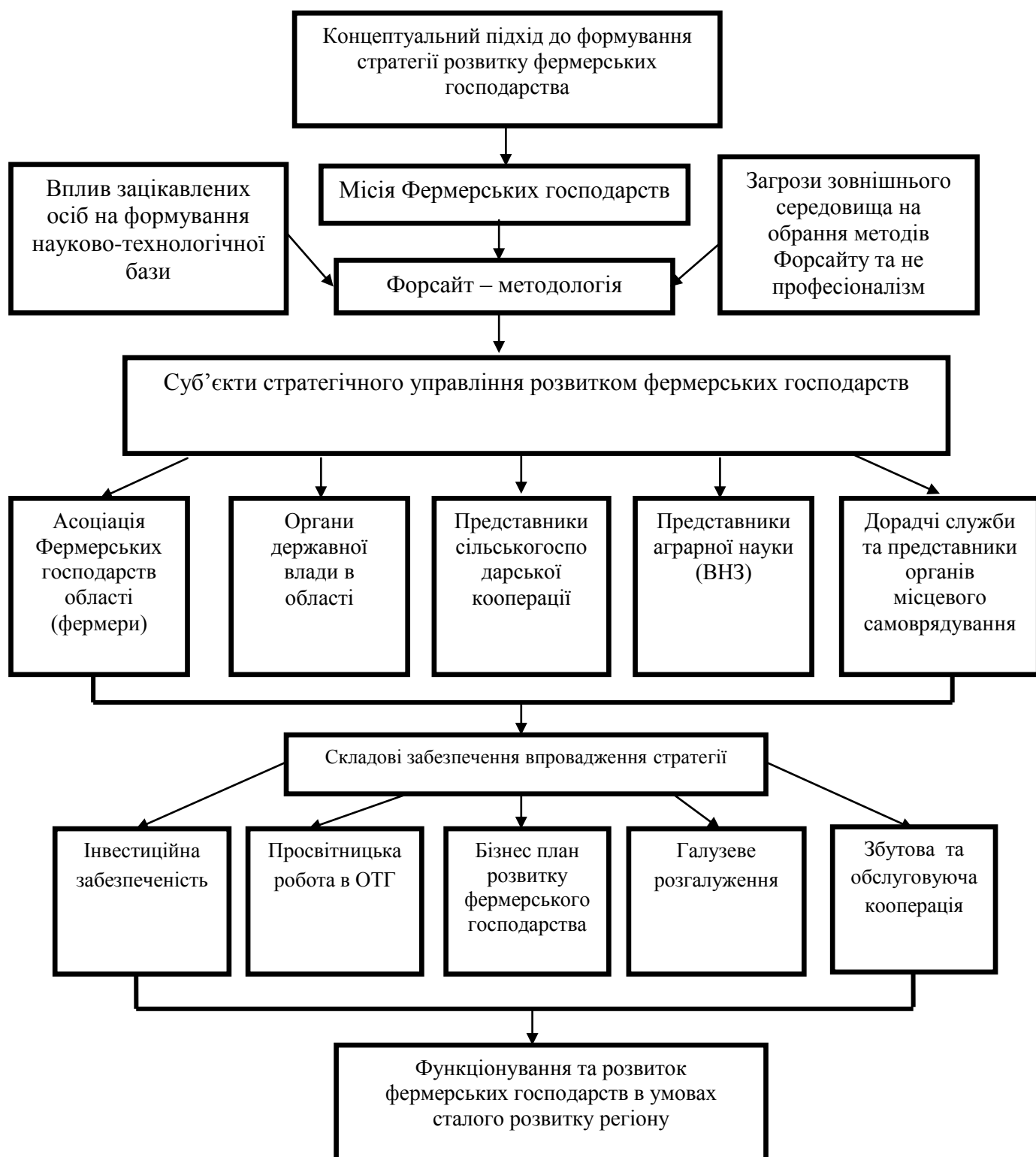


Рис. 3.11. Концептуальний підхід до формування стратегії розвитку фермерських господарств*

*Джерело: Розроблено автором.

Без раціонального землекористування, які б враховували весь динамічний спектр різноманітних взаємопов'язаних соціальних, економічних і екологічних умов функціонування сучасних агроформувань на регіональному і місцевому рівні – з одного боку, і були затверджені відповідними органами місцевого самоврядування в якості стратегічного напрямку використання земельних ресурсів – з другого [46, 120].

Ми розглядаємо Форсайт як певну соціогуманітарну організаційну технологію [46, 120], яка є цінним інструментом стратегічного розвитку, яка дозволяє сформувати узгоджене уявлення про напрямки розвитку, забезпечує взаємне діалогове навчання економічних агентів, що стимулює розвиток інновацій, і містить потенціал самореалізації виробленого спільно уявлення про майбутнє.

Прогресивність технології Форсайту полягає в тому, що вона відповідає характеру економіки, заснованої на знаннях, де все більш важливими стають процеси вивчення (learning) - не в аспекті освіти, а в аспекті залучення різних економічних структур в процеси взаємного вивчення і отримання знань. Цей аспект діалогового співпраці є новим елементом суспільства, заснованого на знаннях, а здатність організовувати взаємодію для отримання нових знань стає сама по собі важливим ресурсом про що було написано ще в 2004 році [46, 120]. Складність проекту Форсайту полягає в тому, що необхідно визначити і організувати різні сфери діяльності, а не тільки провести сам процес передбачення і зафіксувати його результати в звітах і сценаріях (тобто здійснити технологію передбачення).

Нами була розроблена модель стратегічного управління фермерськими господарствами Хмельницької області за допомогою методики Форсайт – прогнозування, яка включає всі ключові елементи забезпечення розробки та впровадження нової стратегії функціонування та розвитку, яка зображена на рис. 3.11.

Крім того, реалізація потенціалу Форсайту, як інструменту стратегічного управління залежить від авторитетності і впливовості його учасників.

Авторитетні учасники самі є провідниками розробленого передбачення в життя, що дозволяє не тільки прогнозувати, але і сприяє реалізації розробленого бачення майбутнього. Однак це вимагає ретельного управління процесом створення передбачення для реалізації закладеного в технології Форсайта потенціалу. Для управління процесами з високим ступенем невизначеності і новизни розроблена методологія управління проектами, в якій є системний підхід до управління. До проекту Форсайта можливо і слід застосовувати такі елементи управління проектами: життєвий цикл проекту, фази проекту, розробка процесів проекту, створення системи управління проектом Форсайта, визначення та реалізація [45, 119].

Для успішного впровадження стратегії розвитку фермерських господарств, нами обґрунтовані складові забезпечення впровадження та розробки Форсайт – технології розвитку, які наведені в табл.3.8.

Таблиця 3.8

Складові забезпечення впровадження та розробки Форсайт – технології в контексті розвитку фермерських господарств*

Техніко-технологічна складова	Законодавча і наукова складова	Кадрова складова
Робота з статистичними даними Вміння опрацювання інформації Вибір обґрунтованих Форсайт – технологій Впровадження маловідходних стратегій та концепції Застосування у виробництві хай-тек та інноваційних технологій	Розуміння законодавчої бази України Знання про закони та можливі зміни Вивчення закордонного досвіду побудови та впровадження стратегій	Знання регіонального потенціал Розуміння місцевих потреб Зв'язок між фермерами та владою Почуття солідарності і відповідальності за громаду Навички у роботі з бюрократичними процесами

**Розроблено автором.*

У сучасній економічній ситуації в Україні та з процесами децентралізації й створенню територіальних громад, ефективно себе може проявити застосування регіонального Форсайту.

В умовах Хмельницької області можливе використання Форсайту в таких напрямках:

1) об'єднання в Форсайт – проекти на основі галузевої кооперації підприємств даного регіону, або громад, які є конкурентами по виробництву продукту на внутрішньому ринку, але не можуть в повній мірі вийти на зовнішній ринок збути продукції.

2) створення обласного Форсайт – центру, для забезпечення сталого розвитку регіону по передових галузях виробництва, включаючи специфіку регіону.

Такий обласний Форсайт-центр фактично буде інтелектуально-креативним ядром соціально-економічного життя регіону, який з часом повністю буде забезпечений інтелектуальними людськими ресурсами, розробить та освоїть методологічне та програмне забезпечення й бази знань.

Основу методології даного Форсайт-центру повинні складати аналітичний підхід, вміння прогнозувати майбутні тенденції та кон'юнктуру ринків, імітаційне моделювання майбутнього та управління ризиками, використання сучасних комп'ютерних технологій та мобільних технологій, обробка інформації в текстовій, цифровій і візуальній формах. За умови створення подібних Форсайт – центрів у кожному обласному центрі, а в деяких випадках і районних центрах України, забезпечить можливість динамічного розвитку регіону зважаючи на його географічні, людські та економічні особливості.

Досягнення стратегічних цілей у сфері розвитку форм господарювання та інтеграції виробництва передбачається здійснити шляхом формування виробничих структур, які за своєю організаційною формою і розміром відповідають аналогам світового ведення сільського господарства: сільськогосподарські підприємства – американській та колишній радянській, фермерські господарства – європейській, особисті селянські господарства, господарства населення – японській та китайській організаційним формам [120].

Їх пропорції й розміри формуватимуться залежно від спеціалізації регіонів і місцевих умов, наявності трудових ресурсів, кваліфікованих кадрів, місцевих традицій тощо на основі створення рівних економічних умов розвитку для усіх форм господарювання, забезпечення прибуткового ведення сільського господарства, спроможного розвиватися на принципах розширеного відтворення [120]. Нами на рис. 3.12 зображені складові стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств.

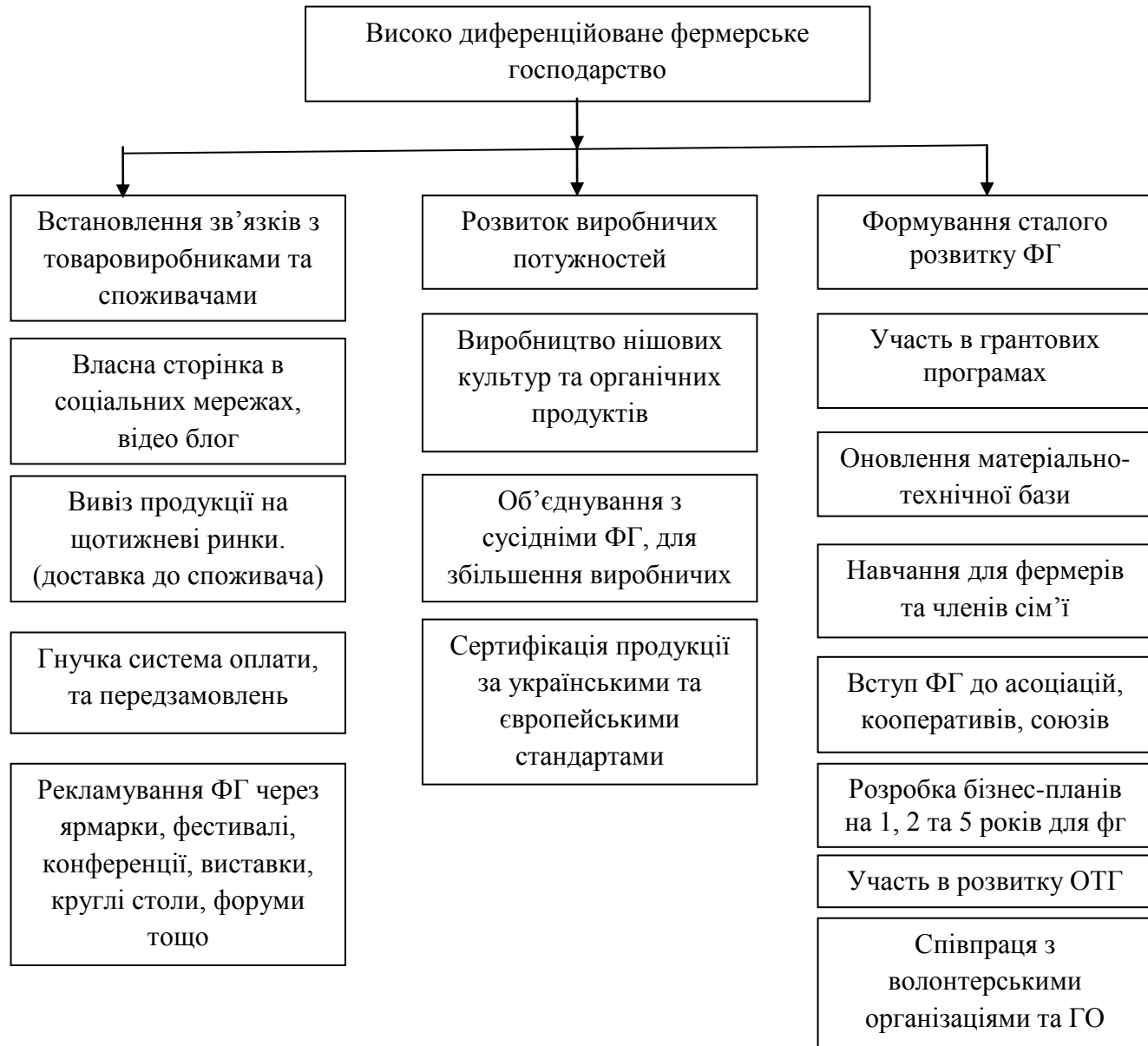


Рис. 3.12. Складові стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств *

*Складено автором.

Розвиток фермерських господарств, визначених Законом України «Про фермерське господарство», відбуватиметься на основі дотримання виробничих стандартів ведення сільськогосподарського виробництва. Фермерські господарства будуть формуватися переважно на сімейній основі, у напрямі забезпечення раціональних їх розмірів – 350-400 га, за обов’язкового розвитку тваринництва, крім вузькоспеціалізованих.

Для успішного створення та впровадження Форсайту на регіональному рівні можна відштовхуватися від Форсайт проектів галузевого, або національного рівня. В свою чергу регіональний Форсайт базується на співпраці багатьох експертів з різних галузей, погляд із різних сторін, та включаючи все охопний аналіз даного питання «передбачення» допомагає побудувати грамотну і реальну картину розвитку регіону. В оптимальному варіанті для розробки Форсайт аналізу розвитку фермерських господарств Хмельницької області, необхідно залучити науковців аграрних вузів, фермерів, асоціацію фермерів Хмельницької області, обласну держадміністрацію, головне управління статистики в Хмельницькій області, регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги у хмельницькій області, перший національний аграрний кооператив, представників об’єднаних громад, активістів та інших зацікавлених осіб в розвитку фермерського руху на Хмельниччині. Суть регіонального Форсайту полягає у вивченні та аналізі таких факторів: політичних, соціальних, географічних, демографічних та економічних.

Інститутом проблем ринку та економіко-екологічних досліджень у рамках бюджетної науково-дослідницької роботи, зважаючи на те, що регіони України мають неоднорідний характер розвитку територій встановлено, що найбільш доцільним є формування точок інноваційного розвитку на субрегіональному рівні. Найчастіше місцеві органи самоврядування та районна влада не в змозі самостійно вирішити проблеми, що виходять за рамки адміністративних районів, у той час для обласної влади такі проекти не є пріоритетними. Це ж стосується і

приміських територій, які знаходяться поза межами міст, тобто поза юрисдикцією міської влади, а районні органи влади часто не бажають або не можуть через обмеженість ресурсів вирішувати проблеми великих міст.

З кожним днем технології, все більшу роль відіграють в житті людини і стають невід'ємною частиною існування та функціонування людства, в свою чергу підприємство та влада теж є організмом, але в свою відмінність від людей вони не спішають впроваджувати технології в свої життєві процеси. На відмінну від партнерів з ЄС, де Форсайт – процеси давно знайшли своє відображення не тільки на національному, а й на регіональному рівні, на нашу думку не слід фермерам на оптимальні умови чи допомогу від законодавчої влади, а самим спільно із місцевими органами влади та науковцями створювати оптимальні умови для функціонування та розвитку.

3.3. Пріоритетні напрями підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств

Важливим питанням сьогодення для українських фермерів є проблема підвищення конкурентоспроможності, при цьому слід розглядати прості методи, як зменшення собівартості продукції та розширення ринків збуду на коротку перспективу, так і розвиток й провадження інновацій. Підчас досліджування у нас досліджувальні господарства були розділені на дві групи. Перша – це великі фермерські господарства, земельний банк яких коливався від 500 га до 2500 га, та II група дрібні та середні фермерські господарства від 17 га до 870 га.

Для першої групи ми віднесли такі фермерські господарства, а саме: ФГ “Подільська марка” Дунаєвецького району, ФГ “Колос” Полонського району, СФГ “Клепачі” Славутського району, СФГ “Лан” Славутського району, СФГ “Світанок” Славутського району, ФГ “Обрій” Славутського району, а ФГ “Стожари” Краси́лівського району за результатами 2016 року слід

перевести в другу групу, його земельний банк за 2016р. становив 54 га, а 2015 був 1045 га. Для даних господарств ми рекомендуємо зменшувати затрати на виробництво шляхом, використання геоінформаційних та мобільних технологій.

Сучасні тенденції інформатизації в багатьох сферах суспільної діяльності не обминули і сферу управління охороною природного середовища і екологічної політики. Складовою інформаційного середовища, яке забезпечуватиме обґрунтоване прийняття рішень в цих галузях є географічна інформація. Геоінформаційні технології (ГІТ), що мають справу з географічно координованою інформацією надають широкі можливості аналізу цієї інформації та представлення її у зручному для користувача вигляді: карт, серій карт, атласів, графіків, діаграм, профілів тощо. На основі ГІТ зручно створювати і використовувати бази даних екологічної тематики з метою забезпечення діяльності в сферах економіки природокористування, екологічного менеджменту, вирішувати широке коло задач, пов'язаних з оцінкою екологічної ситуації та планування природоохоронних заходів [115].

Геоінформаційні системи - системи, призначені для збору, зберігання, аналізу та графічної візуалізації просторових даних і пов'язаної з ними інформації про наявні в ГІС об'єктах. Включають в себе систему управління базами даних (СКБД), редакторів растрової і векторної графіки і аналітичних засобів і застосовуються в картографії, лісовпорядкування, геології, метеорології, землевпорядкуванні, екології, і багатьох інших областях [115, 21].

Автоматизувати трудомісткі та рутинні операції зі збирання, нагромадження, оброблення і зберігання інформації, мінімізувати при цьому ймовірність виникнення помилок і неточностей і цим самим удосконалити процес ухвалення землевпорядкувальних рішень, тепер значною мірою дає змогу застосовувати в землеустрої сучасні автоматизовані системи. Їхнє використання істотно підвищує продуктивність праці та якість виконуваних робіт, а також сприяє підвищенню культури виробництва. Як показує практика, запровадження засобів автоматизації веде до скорочення витрат на судочинство

за рахунок формування справи зі встановлення меж земельної ділянки на базі достовірніших і об'єктивніших даних.

Основні сфери застосування ГІС у сільському господарстві підвищення виробництва сільськогосподарської продукції, оптимізація її транспортування й збуту. У якості прикладу можна привести вдалий досвід декотрих компаній по оцінці необхідної кількості і оптимізації доставки добрив і отрутохімікатів сільгосппідприємствам. Використання ГІС повинно ще включати комплекс технологій, як системи GPS навігації, no-till, сівалки прямого посіву, біотехнології, комбінування різних гібридів насіння, селекцію, та інше. Все це призводить до зменшення витрат при оранці, посіві, догляді, збиранні, транспортуванні та зберігання урожаю.

Підготовка інформації для прийняття управлінських рішень та їх реалізація можуть мати багато спільного в різних економічних службах організації. Це дозволяє створювати гнучкі структури управління. Управління є безперервним процесом, будучи функцією системи. Для вдосконалення управління за рахунок радикального поліпшення інформаційної системи використовують системний підхід.

Отже, і розробка додатків пов'язана з необхідністю їх систематичного поліпшення. При огляді й плануванні розробки додатків можуть використовуватися різні схеми стадій і етапів їх створення.

Наприклад, традиційна системотехнічна розробка завдань і комплексів автоматизованих систем управління (АСУ) і окремих автоматизованих робочих місць звичайно розглядається за три стадійною схемою:

- передпроектна стадія;
- проектна;
- введення в експлуатацію.

Через деякий час після закінчення впровадження виконується ще етап аналізу ефективності. При цьому кожен етап розробки забезпечується певними методиками. Логіка ж послідовності робіт визначається єдиною методологією системних досліджень. На рис. 3.13 наведена схема типового циклу, логічно

обумовленого цією методологією. Цикл розвитку системи охоплює етапи дослідження, аналізу, проектування, введення в експлуатацію, супроводу (підтримки). Деякі етапи іноді можуть виконуватися одночасно, паралельно. Кожен етап розробки додатка завершується створенням цільової продукції етапу.

На етапі системних досліджень повинен бути сформульований висновок про можливість реалізації (здійсненості) системи. Для цього необхідно розглянути такі головні питання: чи дійсно є проблема або є альтернативи, які не мають проблем; чи доцільне створення нової інформаційної системи; чи дійсно її можна буде реалізувати (створити).

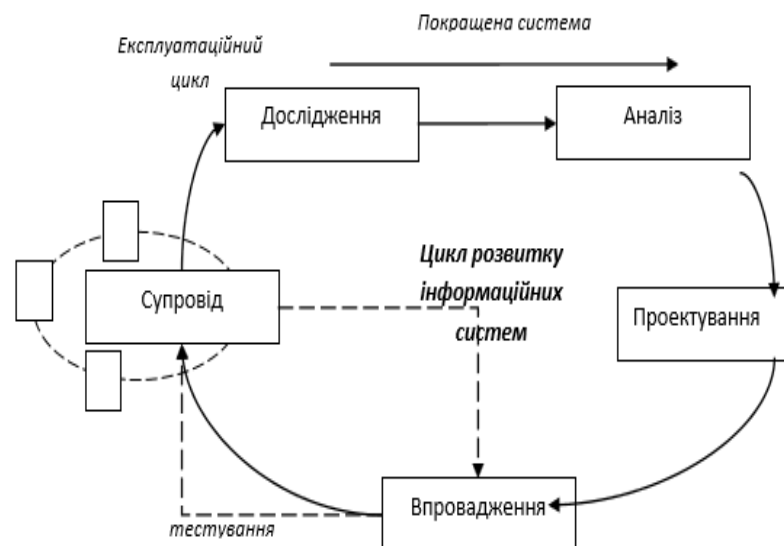


Рис. 3.13 Цикл розвитку інформаційних систем*

*Розроблено автором

Рисунок 3.13 зосереджує увагу на продукції всіх етапів циклу розвитку системи. Першими хто почав застосовувати інноваційні технології типу ГІС К-MINE були такі компанії: «Індустріальна молочна компанія», «Мрія», «Укрзернопром Агро», «Сварог Вест Груп», «Дружба-Нова», «Агро Інвест», «Авангард» вони працюють в аграрному секторі інтенсивно та успішно, при цьому використовуючи інноваційні технології у виробництві. На сьогоднішній день всі агрохолдинги використовують дані технології, але в них є проблема

масштабності, і вони намагаються швидко реагувати на зміни, але біля кожного поля не можливо покласти агронома, щоб той аналізував та відправляв інформацію в центр обробки та аналізу інформації. А нашим фермерам простіше, бо в основному земля знаходиться в радіусі 10 км від центра.

Використання АСУ агропідприємством дозволить: систематизувати картографічні матеріали, виконати їх точну прив'язку і точне межування земель; створити багатошарові структурні карти полів, з урахуванням безлічі показників, що впливають на врожайність; виконати паспортизацію кожної ділянки поля; підвищити ефективність використання землі за рахунок отримання точної, повної і детальної інформації про неї; виконувати стратегічне планування роботи підприємства з урахуванням сучасних тенденцій ринку; виконувати оперативне планування роботою підприємства з урахуванням картограм кліматичних умов, агротехнічних, агрохімічних, біотехнічних та інших заходів; вести фактичний облік роботи підприємства; знизити собівартість продукції та підвищити її якість.

1) карта полів (з детальним описом рельєфу та складу ґрунту);

2) економічна ефективність використання земельних ресурсів підприємства (EBITDA з кожного поля);

3) Паспорт ділянки (де вказуватиметься, які добрива та які культури були на даній ділянці, врожайність, затрати палива, та грошових ресурсів);

4) EBITDA загальна по господарству (аналітичний показник, що дорівнює обсягу прибутку до вирахування витрат за відсотками, сплати податків та амортизаційних відрахувань.);

Сектор застосування та заходи які потрібно провести підприємству для Застосування ГІС для забезпечення технології "точного землеробства":

Для фермерських господарств II групи, а саме: ФГ “Колос-Агро” Кам’янець-Подільського району, ФГ “Миколайця О.Д.” Старосинявського району, ФГ “Случ” Староконстянтинівського району, ФГ “Огреба О.В.” Староконстянтинівського району, ФГ “Світоч” Славутського району, ФГ “Полонське” Полонського району, ФГ “Чернишова І.Г.” Новоушицького

району, СФГ “Дубового О.А.” Летичівського району, СФГ “Захарчука В.А.” Ізяславського району, ФГ “Дружба” Білогірського району. Ми пропонуємо шлях сільськогосподарської кооперації.

Ухвалення в 1997 році закону про сільськогосподарську кооперацію мало позитивний вплив на зростання числа сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Поштовхом для такого зростання став Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 року № 529/99. Як наслідок, вже в 2002 році налічувалося 839 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативи (СОК). Процес зростання кількості кооперативів тривав, хоча і невеликими темпами. Ухвалення закону про кооперацію 2003 року, як і прийняття Програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003-2004 роки, не додало якоїсь особливої динаміки зростання кількості кооперативів. Починаючи з 2005 року кількість таких кооперативів почала зменшуватися аж до 2009 року. Деяке нове зростання кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів можна пояснити очікуваннями державної підтримки в рамках Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року, затвердженої урядом 3 червня 2009. Проте, ця Постанова втратила чинність на підставі Постанови КМУ № 704 від 22 червня 2011²³. Як наслідок, кількість кооперативів скоротилася. У 2012 році широкого розголосу набула ініціатива міністра аграрної політики «Рідне село». Її мета - залучення сільських територіальних громад у загальні економічні процеси і, внаслідок цього, поліпшення умов проживання на селі. Основний принцип - розвиток сільськогосподарської кооперації (рис. 3.14).

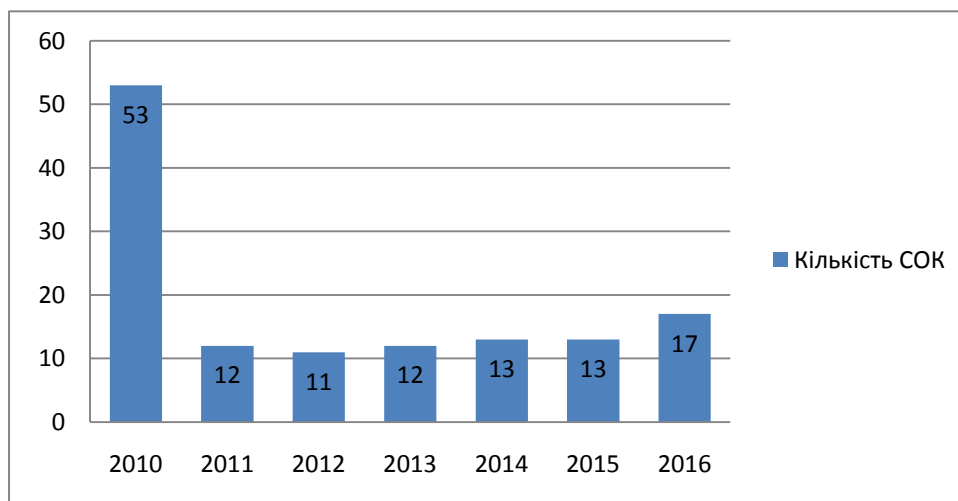


Рис. 3.14 Динаміка функціонування обслуговуючих кооперативів в Хмельницькій області*

*Розроблено автором на основі [65].

З 2011 року спостерігалася негативна тенденція розвитку обслуговуючої кооперації в Хмельницькій області, а в 2017 році чисельність кооперативів збільшилася до 17 кооперативів, що в межах області є не суттєвим збільшенням, що не зможе суттєво розвинути кооперативний рух. В 2010 році в Хмельницькій області зареєстровано було 53 кооперативи, а в 2011 році залишилося 12, з цього можна зробити висновок, що решта кооперативів просто була створена для завищення рівня кооперації в області.

На рис. 3.15. ми наводимо співвідношення рівня кооперації Хмельницької області до двох сусідніх де розвивається кооперація, а також показуємо часту впливу кооперації Хмельниччини в Україні.

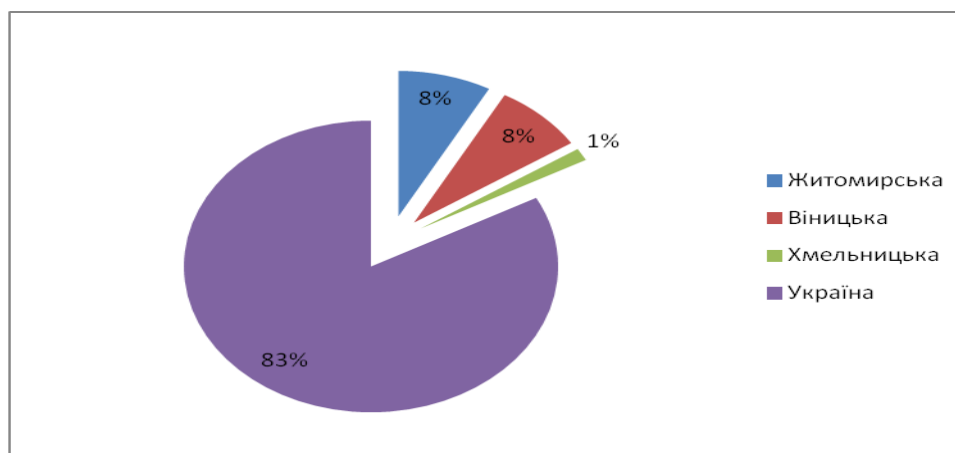


Рис. 3.15 Частка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів Хмельницької області в Україні станом на 2016 рік

*Розроблено автором на основі [65].

Щоб дізнатися причини занепаду кооперативного руху ми проаналізуємо в рис. 3.16 розподіл функціонування СОК по районах області.

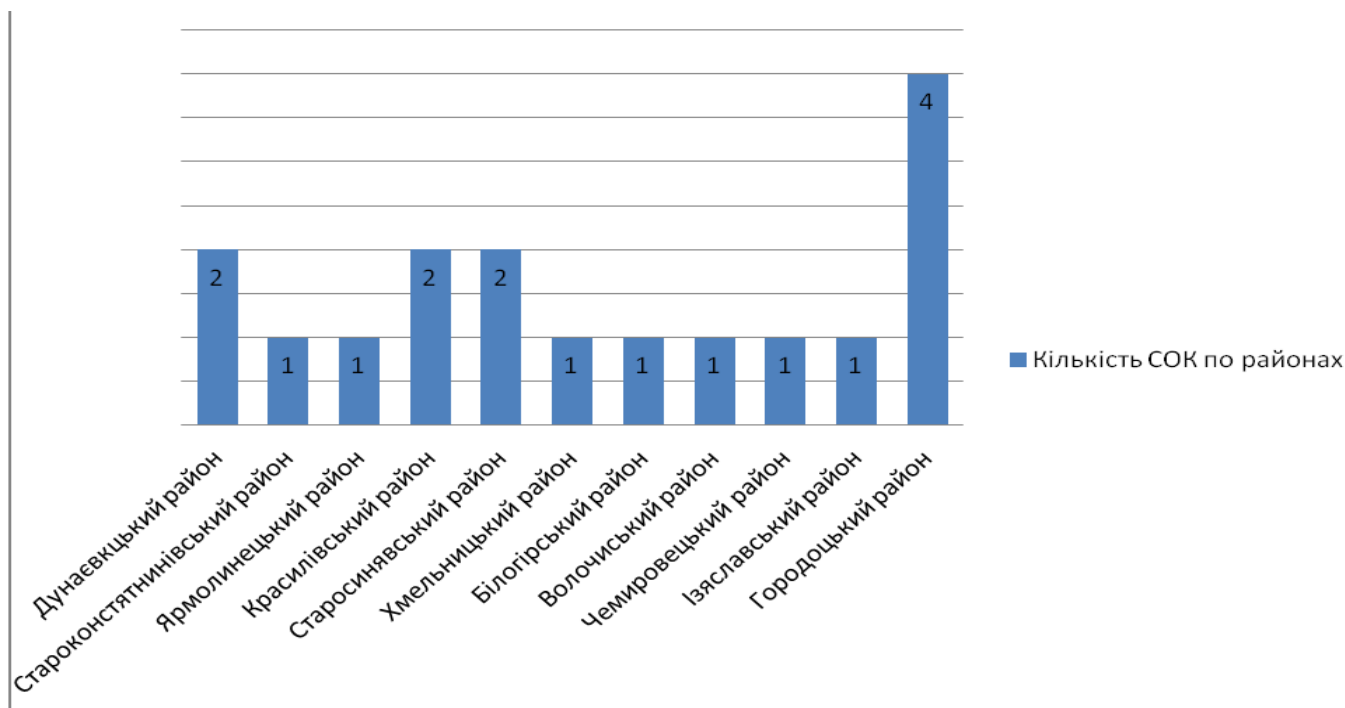


Рис. 3.16. Розподіл СОК по Хмельницькій області

**Розроблено автором на основі [65].*

З рисунка 3.16 випливає, що СОК розвинена достатньо тільки в Городоцькому районі де успішно функціонують 4 кооперативи, в інших районах 1-2, або зовсім відсутні кооперативи, що негативно впливає на рівень заможності селян та дрібних фермерів.

За сучасних умов розвитку ринкових відносин ефективним напрямом удосконалення зв'язків у господарській діяльності підприємств, що вирощують рослинницьку продукцію і переробних підприємств з метою більш раціонального використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, вивчення кон'юнктури ринку є створення інтеграційних формувань, зокрема у формі асоціацій. При такому об'єднанні зберігається господарська самостійність та права юридичної особи всіх його учасників.

Схематично організаційна структура районної аграрно-промислової асоціації з виробництва, переробки та реалізації рослинницької продукції відображена на рис. 3.17.



Рис. 3.17. Організаційна структура аграрно-промислової асоціації з виробництва, переробки та реалізації рослинницької продукції*

*Джерело: власна розробка автора.

В даний час у АПК спостерігаються значні диспропорції між потужностями переробних підприємств і наявними сировинними ресурсами, що супроводжується нестачею обігових коштів і неможливістю оновлення

матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. У зв'язку з цим, виникає необхідність щодо подальшого підвищення ефективності виробництва, як сільськогосподарськими виробниками, так і переробними підприємствами, збільшення обсягів виробництва продукції рослинництва та удосконалення економічних відносин між усіма ланками під - комплексу.

Для ефективного функціонування агропромислової структури необхідно враховувати інтереси всіх учасників інтеграції, і, насамперед, її основної структурної складової – безпосередніх виробників продукції рослинництва. Тому нами запропоновано створити Аграрно-промислову асоціацію “Аграрний край”, до складу якої ввійдуть п'ять сільськогосподарських підприємств - виробників рослинницької продукції (ФГ « Колос – АГРО» (с. Оринин), ФСГ «КВАЗАР – ХХІ» (с Оринин), ФСГ «ЕКОЛАН – ПЛЮС» (с. Оринин), ФСГ «Відродження» (с. Теклівка), СТЗОВ «Гарант» (с. Оринин) та переробні підприємства Кам'янець-Подільського району Хмельницької області.

Спочатку ми пропонуємо створити Аграрно-промислову асоціацію в Кам'янець-Подільському районі, в подальшому вона має перерости в Земельний союз Кам'янець-Подільського району. Після успішного створення ми будемо пропонувати фермерам Славутського району створювати даний тип кооперації по франчизі.

Основними цілями асоціації є:

- сприяння розвитку виробництва рослинницької продукції та формування сприятливих умов для здійснення цієї діяльності в районі;
- підтримка сільськогосподарських і переробних підприємств, що входять в асоціацію щодо розвитку виробництва й реалізації товарів на рівні, що відповідає їхнім спільним інтересам та інтересам споживачів; збільшенню конкурентоспроможності рослинницької продукції; покращенню їх якості відповідно до рекомендацій щодо впровадження високоефективних технологій переробки сировини і сучасної техніки;
- представлення діяльності й захист спільних інтересів членів асоціації на ринках області та країни;

- розвиток міжрегіональних зв'язків та інтеграція сільськогосподарських господарств і переробних підприємств Кам'янець-Подільського району в єдину систему.

Економічні відносини сільськогосподарських і переробних підприємств повинні будуватись на принципах взаємної матеріальної зацікавленості та відповідальності за результати спільної діяльності, розподілу доходів у залежності від індивідуального внеску кожного господарюючого суб'єкта в кінцевий результат роботи інтеграційного формування. Налагодження постійних виробничих зв'язків і створення взаємовигідних умов здійснення господарської діяльності дасть змогу збалансувати попит на м'ясу сировину з подальшими можливостями її переробки, що в кінцевому підсумку сформує ефективний механізм реалізації інтересів усіх учасників об'єднання.

Перевагами такої узгодженості економічних інтересів для переробних підприємств є гарантування ритмічного придбання сировини, підвищення конкурентоспроможності та якості продукції, оновлення матеріально-технічних і технологічних засобів виробництва, організація власної фірмової торгівлі, що виступає одним із чинників зниження ціни і підвищення попиту на продукцію.

Варто зазначити, що економічна співпраця із переробними підприємствами відкриє можливості сільськогосподарським виробникам гарантованого збуту сировини, зацікавленості у підвищенні її якості через ціновий фактор та своєчасних фінансових надходжень.

Також взаємна довіра сільськогосподарських товаровиробників і переробної сфери сприяє співпраці з банківськими структурами та інвесторами, завдяки чому відкриваються можливості отримання кредитів та надходження інвестицій. Зокрема, інтеграція вищевказаних господарюючих суб'єктів дасть змогу торговим підприємствам своєчасно отримувати продукцію, яка користується попитом у споживачів, тобто збільшити обсяги її реалізації, і як результат – отримати більший прибуток за рахунок торгової націнки.

Розвиток інтегрованих формувань сприяє поглибленню концентрації та спеціалізації підприємств, що забезпечує скорочення кількості посередників у

процесі просування продукції рослинництва від виробника до споживача. При цьому важливу роль відіграє порядок раціонального розподілу прибутку між всіма учасниками об'єднання. Основною правовою формою, що регулює діяльність інтегрованих структур є господарські договори. На договірній основі створюються і розвиваються постійно діючі організаційно-виробничо-технологічні зв'язки, відбувається регулювання фінансово-економічних відносин учасників інтеграції.

АПК є одним з важливих секторів економіки держави, наразі саме АПК забезпечує лідируючі положення у виробництві і переробці сільськогосподарської продукції. Фермерські господарства мають ряд переваг відносно середніх і великих підприємств аграрної сфери: прості в оформленні, входження в ринок і відхід. В управлінні фермерські господарства відрізняються гнучкістю та швидкою реакцією на зміни кон'юнктури ринку. Сьогодні у фермерів є також ряд соціально-економічних і управлінських проблем, в умовах жорсткої конкуренції дані господарства можуть успішно вести свою діяльність при умові раціонального й ефективного управління. Основним завданням функціонування розвитку фермерських господарств України є проведення досліджень з теорії, методології і практики менеджменту для фермерів.

Для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, для вироблення оптимальної стратегії ведення своєї господарської діяльності фермерам часто необхідна інформація про кон'юнктуру ринку України в цілому та власного регіону. В даний час фермерський рух сприймається і оцінюється споживачем з усе зростаючим рівнем знань та екологічної обізнаності. Більшість фермерів не мають коштів на пестициди, фосфати та інші хімічні добрива, як наслідок їх продукція є екологічно чистою. Тільки взаємодія із магазинами та ринками дає можливість реалізувати свою продукцію в більш-менш дохідному варіанті. В основному фермери продають свою продукцію в великих обсягах посередникам, бо не мають можливості зберігати її.

Вагомість фактору соціально-політичного впливу в контексті управління

фермерським господарством з кожним роком зростає. Роль сільського господарства в економіці села займає самий більший сегмент доходу та зайнятості селян. У міру того, як зростає експансія аграрних корпорацій та холдингів, збільшується потреба у використанні земель, та як наслідок кількість орних земель збільшується. На нашу думку, протягом наступних 3-5 років частка фермерів знизиться до 20%, бо вони не зможуть конкурувати із потужностями, які мають агрохолдинги.

Згідно проведеного дослідження, переконливо не доведено, що фермери форма значно краще, ефективніше, раціональніше використовують земельні ресурси в порівнянні з сільськогосподарськими підприємствами, агрохолдингами. Найважливішим показником в оцінці селянських господарств є факт поганого використання ними сільськогосподарських угідь. Мають місце численні факти недбайливого ставлення до землі. Є випадки, коли доводиться вилучати земельні ділянки за фактами їх використання не за цільовим призначенням. Це зумовлює багато факторів: особливо високі ціни на пальне, застаріле обладнання, нераціональне використання сівозміни, проблеми зі зберіганням продукції, неспроможність залучити кошти тощо. Окремі фермери використовували в основному короткострокові кредити, як наслідок більшість з них із-за кризової ситуації з національною валютою та ростом цін понесли великих збитків, що призвело до їх банкрутства протягом останніх 2-3 років.

Світовий досвід свідчить, що поширення нововведень в аграрній сфері найбільш успішно здійснюється саме на основі організації регіональних служб сільськогосподарського консультування, взаємопов'язаних з органами управління агропромислового розвитку, науковими та навчальними центрами, досвідченими і передовими господарствами. Служба аграрного консультування виступає об'єднуючою і передавальною ланкою інноваційної системи АПК, яка доводить нововведення до конкретного товаровиробника на певній сільській території, істотно підвищуючи тим самим його потенційну конкурентоспроможність.

Інноваційна складова стає також все більш затребуваною і невід'ємною

компонентою підготовки сценаріїв довгострокових прогнозів як всього народного господарства, так і його найважливіших секторів, включаючи аграрний. У таких прогнозних розробках, як правило, інерційний сценарій розвитку протиставляється інноваційному, окреслюють цільову перспективу розвитку з акцентом переважно на інтенсивні фактори науково-технічного та технологічного характеру [105, 85, 86].

На сьогоднішній день у фермерських господарств відносно небагато шансів опинитися на єдиному форумі для отримання новітньої інформації, ідей та обміну досвідом за допомогою дискусій і діалогів. Початкова стадія розвитку управління фермерським господарством в Західній Європі ґрунтувалася на фермерських клубах, фермерських суспільствах і асоціаціях з управління фермерським господарством (існувало багато різних версій, відповідно до місцевих умов). Ці клуби підтримували діяльність індивідуальних фермерів в справі вдосконалення менеджменту. Вони ввели новий соціальний вимір для освоєння нової техніки менеджменту і побудували культуру управління фермерським господарством на основі оптимізму і ентузіазму, в межах якої співробітники консалтингових служб могли навчати і надихати фермерів та їх родини. Інші неформальні групи фермерів можуть бути зібрані співробітниками консалтингових служб в якості об'єктів навчання і консультування з питань управління фермерським господарством. Групові методи навчання можуть бути ефективно використані для надання інформації з менеджменту фермерських господарств: вони зазвичай бувають більш продуктивними (у плані штатного робочого часу) або більш ефективними (у плані впливу на діяльність фермерів), ніж індивідуальні методи або засоби масової інформації [28²⁸, 79, 80].

В Україні наразі є широкі можливості для створення нових навчальних матеріалів з управління фермерськими господарствами та адаптування вже існуючих, європейських матеріалів, розрахованих на самостійне вивчення. Необхідно здійснювати кроки у створенні курсів та налагодженні міцних зв'язків з економічними факультетами аграрних університетів і фахівцями з управління фермерським господарством, які мають потужну наукову базу та

висококваліфікованих науково-педагогічних працівники.

Основні завдання аграрних вишів полягають у: створенні навчальних груп та визначенні проблематики в галузі управління фермерським господарством на територіальному рівні; обґрунтуванні рівня потреби в консультативній допомозі, методах її стимулювання; розробці відповідних методів надання інформації фермерам і консультантам для удосконалення організації та управління господарством.

Для цього буде потрібно визначити період та форму навчання для фермерів та керівників дрібних аграрних формувань, а також розробити навчальну програму. Наприклад в курсах для фермерів країн ЄС основну увагу звертають на наступні елементи:

- 1) поняття управління фермерським господарством;
- 2) розробка та впровадження бізнес-плану;
- 3) методи та ресурси для залучення інвестицій;
- 4) маркетинг та маркетингові відомості (ціни і місце розташування ринків);
- 5) бухгалтерський облік для фермерських сімей;
- 6) податки та податкові вимоги;
- 7) оптимізація використання земельних та виробничих ресурсів;
- 8) диверсифікація і використання альтернативних джерел доходу в організації фермерського господарства;
- 9) комерційний та виробничий розвиток.

Продовольча і сільськогосподарська Організація Об'єднаних Націй (FAO) у рекомендаціях з аграрного консалтингу рекомендує звертати увагу на наступні завдання при навчанні та консультуванні фермерів:

- 1) ведення записів,
- 2) аналіз валового прибутку і планування господарства,
- 3) рух готівки та фінансове планування,
- 4) баланс і оцінка інвестицій,
- 5) аудит поточних активів,
- 6) розвиток компетентності службовців (рівень знань і компетенції) [78, 81,

87].

Такі брошури можуть сприяти створенню ефективних зв'язків і взаємодій між фермерами та науковцями.

У список предметів для навчання фермерів, на думку науковців у галузі управління фермерським господарством FAO, необхідно включати: планування виробництва, калькуляція валового прибутку, податкова звітність, правові норми, банк даних фермерської бухгалтерії, заявки на отримання кредитів, управління капіталом, звіт про прибутки і збитки та баланс, рух готівки, бізнес-плани, попередній бюджет, технічне обґрунтування і плани інвестицій.

Щоб дана методика мала успіх необхідно провести інформаційну політику з метою максимального розвитку управління фермерським господарством. Розробити брошури, зміст яких міститиме загальнодоступну інформацію по простій системі економічного аналізу фермерського бізнесу і про те, як використовувати прості рахунки і записи в якості інструменту керівництва для більш ефективного управління бізнесом, відповідно до типів і структура фермерських господарств.

Ми пропонуємо створити Кам'янець-Подільський союз аграріїв, структурно-логічна схема формування якого зображена на рис. 3.18.

Кам'янець-Подільський союз аграріїв в першу чергу буде створений для фермерських господарств, малих аграрних господарств, переробних підприємств, та селян одноосібників, які з часом перейшли б у ряди фермерів.

1. Наглядова рада, представляє собою контролюючий орган, який зацікавлений в тому, щоб союз розвивався і не виділяв окремих членів і обмежити владу голови союзу.(склад: громадські активісти, представники влади, науковці, та делегат від членів союзу; склад 5-7 чоловік).

2. Дирекція: голова, представник і керівник союзу, може бути як і обраний з членів, а краще залучений управлінець зі сторони.

3. Бухгалтерський центр, ведення бухгалтерії союзу, річна звітність, податкове консультування, обслуговування дрібних фермерів і підприємств, встановлення комп'ютерних систем обліку.

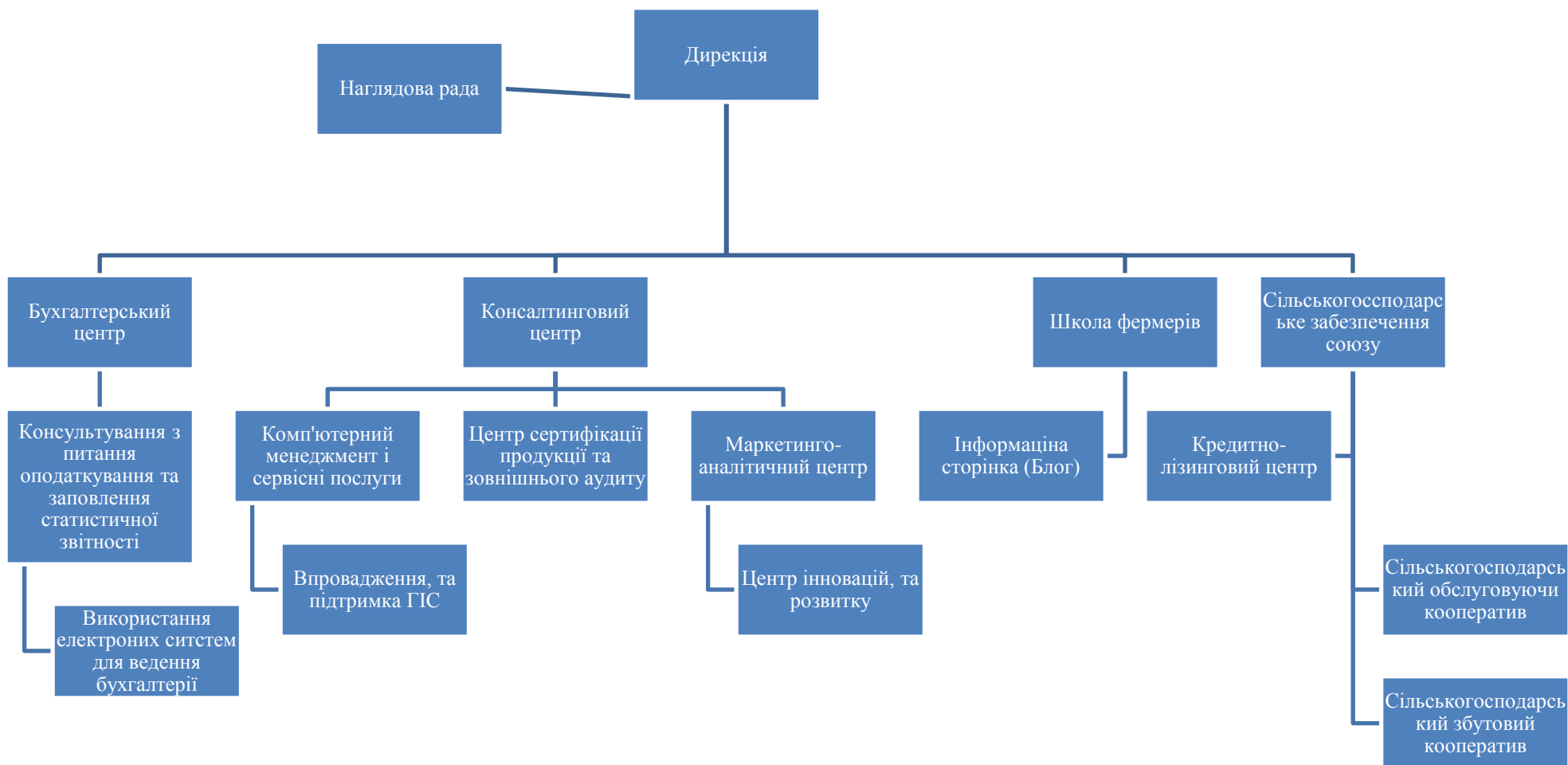


Рис.3.18. Структурно-логічна схема формування Кам'янець-Подільського союзу аграріїв*

*Розроблено автором.

4. Консалтинговий центр, створений для продажу продукції та прогнозування сівозміни, розробки бізнес-планів, впровадження інновацій, встановлення комп'ютерного технічного і програмного забезпечення, а також розробка інформаційних систем. Консультування з питань менеджменту підприємства, експертизи, інвестиційне та будівельне планування, здійснює: консультації за програмами державної підтримки; консультації з питань фінансової підтримки; експертизи; сертифікацію продукції; впровадження ГІС; проведення аудиту; побудова сівозмін; консультування по засобах захисту рослин; ветеринарний супровід; аналіз ризиків для сільськогосподарського підприємства; аналіз ризиків для фермера;

Розроблення й застосування модулів: аналізу підприємства, планування ліквідності, планування інвестицій, проектні консультації.

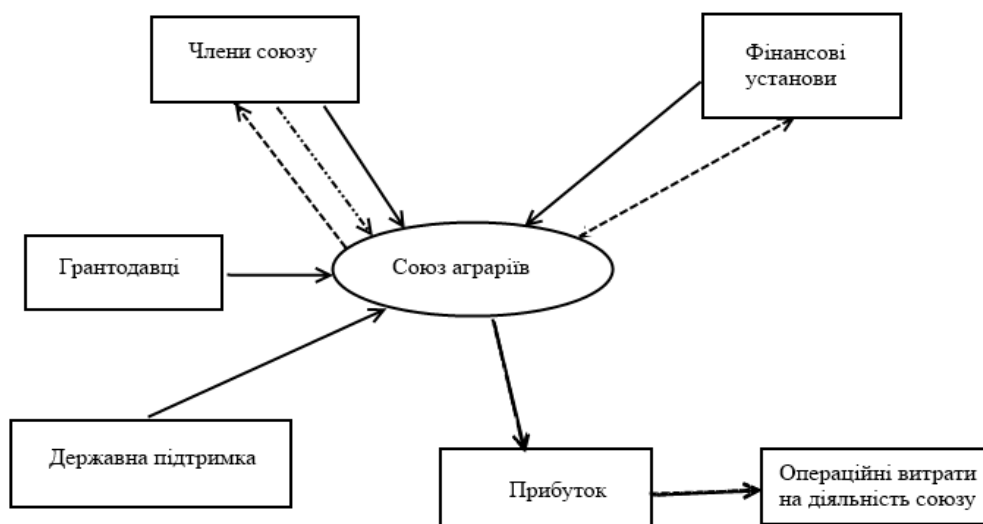
5. Школа фермерів. Даний підрозділ займатиметься проведенням лекцій, курсів, семінарів, тренінгів для членів союзу, з метою підвищенні їх інформативності та мобільності. Буде функціонувати інформативна платформа з новинами та актуальною інформацією для членів союзу.

6. Сільськогосподарське забезпечення союзу. В складі союзу будуть існувати два кооперативи, обслуговуючий та збутовий кооператив, зусилля яких будуть спрямовані для покращення ефективності роботи фермерів, забезпечення їх технікою та допомога в реалізації продукції.

Також тут, же функціонуватиме кредитно-лізинговий центр, який допомагатиме придбати техніку та обладнання.

Для успішного функціонування даного проекту нами запропоновані джерела фінансування союзу рис. 3.19.

На рис. 3.20 зображена схема взаємодії членів союзом. Отже, нами в процесі дослідження були дослідженні та запропоновані такі пріоритетні напрями підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств, як впровадження геоінформаційних систем, створення обслуговуючого кооператива, та створення союзу аграріїв. Всі ці перераховані пріоритети дасть змогу консолідувати фермерів та направити їх роботу в раціональне русло.



де,

- > внески членів, кошти з грантових програм, державна підтримка;
 - - - - -> депозитні кошти від членів союзу;
 - - - - -> кредитні кошти від союзу аграріїв.

Рис. 3.19. Джерела фінансування союзу аграріїв.*

*Розроблено автором.

На рис. 3.20 зображена схема взаємодії членів союзом.

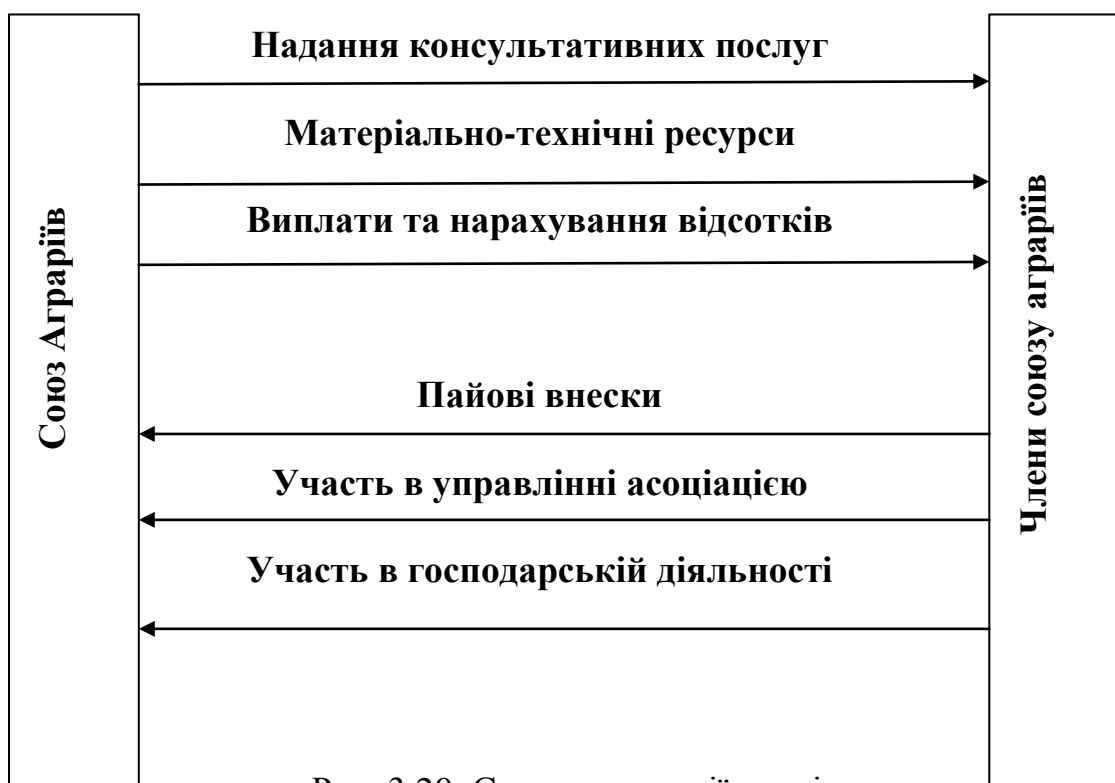


Рис. 3.20. Схема взаємодії членів союзу

*Розроблено автором.

Для розвитку конкурентних переваг та визначення стратегічних орієнтирів, як не одно разово нами було доведено фермерам потрібно об'єднуватися і використовувати союзи та кооперативи в своєму розвитку. З рис. 3.20 ми наглядно можемо спостерігати, що нам дасть союз аграріїв і, що повинні зробити фермери.

В основу розробки методики комплексного рейтингу рівня економічного розвитку підприємства закладено такі основні принципи: комплексність оцінки, що забезпечує облік найважливіших складових рівня економічного розвитку; досягнення максимальної інформативності результатів оцінки рівня економічного розвитку підприємства з позицій прийняття адекватних рішень на різних рівнях управління; достовірність і порівнянність вихідних даних при виборі базових показників розвитку.

Варто зазначити, що при проведенні рейтингової оцінки необхідно виконати умови порівнянності. Визначення теоретично достатніх (оптимальних) значень порівнюваних показників при рейтингуванні відіграє важливу роль, оскільки тільки ці значення можна змінювати всередині груп при порівнянні сільськогосподарських підприємств і домогтися порівнянності даних.

Так, за основного показника при визначенні економічного розвитку підприємств – коефіцієнта економічного зростання, нами взято величину валового прибутку на 1 працівника, що визначається як відношення середньої геометричної з ланцюгових темпів зростання валового прибутку до 100. Інші показники: другий основний – рентабельність виробництва продукції і третій додатковий – коефіцієнт придатності основних засобів характеризують рівень ефективності діяльності сільськогосподарських виробників. При складанні загальної рейтингової формули економічного розвитку фермерських господарств ми використовуємо теоретично достатні значення показників, які комплексно відображають рівень їх економічного розвитку.

Зауважимо, що всі коефіцієнти в різній мірі впливають на економічний розвиток суб'єкта господарювання, тому кожному з них в загальній формулі

комплексного рейтингу присвоєно питому вагу. При цьому найбільш вагомий фактор має найбільшу вагу.

Коефіцієнти вагомості показників розраховуються за наступною формулою:

$$q_i = q'_i / \sum_{i=1}^n q'_i \quad (3.6)$$

де:

q_i – коефіцієнт вагомості i -показника;

n – кількість показників.

В результаті розрахунку для основного показника досліджуваної групи підприємств рекомендована вагомість становить – 0,5, для другого основного показника – 0,33 і для додаткового третього – 0,17.

Сумарний рейтинговий індекс (IR) розраховується по кожному підприємству як сума факторних показників, взятих з коефіцієнтами “вагами”, які визначають ступінь впливу даного фактора на результативний показник IR.

$$I_R = \left(K_1 / N_1 \right) \times P_{B_1} + \left(K_2 / N_2 \right) \times P_{B_2} + \left(K_3 / N_3 \right) \times P_{B_3} \quad (3.7)$$

де: K – значення коефіцієнта;

N – теоретично достатнє значення даного коефіцієнта;

P_B – питома вага (значущість) факторного показника.

Отже, для визначення рейтингу фермерських господарств було обрано темп економічного зростання (спаду); показники рівня рентабельності фермерських господарств у рослинництві; рейтинг придатності основних засобів. Теоретично достатні значення коефіцієнтів дорівнюють 1,06; 1,07; 0,5 відповідно (табл. 3.9).

Розподіл рейтингових місць досліджуваних господарств за 2012-2016 рр. представлено у вигляді діаграми рис. 3.21.

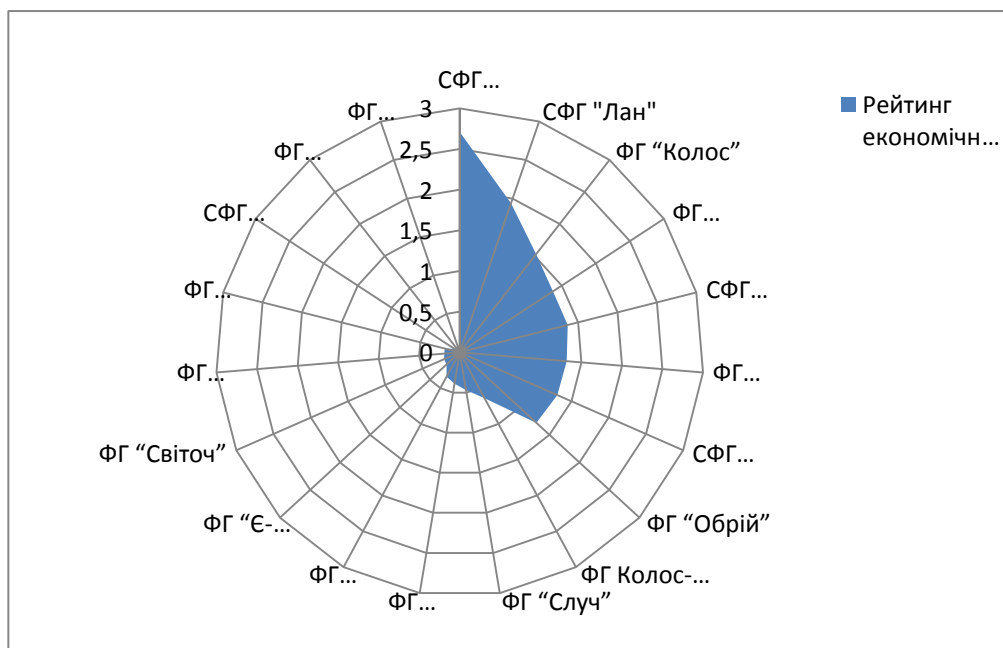
Таблиця 3.9

Розрахунок рейтингу економічного розвитку фермерських господарств

Підприємство	Рейтинг економічного зростання	Рейтинг рівня рентабельності фермерських господарств у рослинництві	Рейтинг придатності основних засобів	Значення комплексного рейтингу економічного зростання (спаду)	Рейтинг фермерських господарств
ФГ "Подільська марка" Дунаєвецького району	1,37	0,26	0,35	1,98	4
ФГ "Стожари" Красилівського району	0,01	0,23	0,12	0,36	19
ФГ "Колос" Полонського району	1,53	0,40	0,25	2,18	3
СФГ "Клепачі" Славутського району	2,71	0,32	0,40	3,43	1
СФГ "Лан" Славутського району	1,94	0,28	0,38	2,60	2
СФГ "Світанок" Славутського району	1,31	0,39	0,41	2,10	7
ФГ "Обрій" Славутського району	1,28	0,31	0,38	1,98	8
ФГ "Кунчанський" Теофіпольського району	1,32	0,25	0,40	1,97	6
ФГ "Дружба" Білогірського району	0,39	0,52	0,18	1,09	11
ФГ "Є-Надія" Дунаєвецького району	0,22	0,34	0,2	0,75	13
СФГ "Захарчука В.А." Ізяславського району	1,37	0,33	0,24	1,94	5
СФГ "Дубового О.А." Летичівського району	0,08	0,33	0,1	0,51	17
ФГ "Чернишова І.Г." Новоушицького району	0,19	0,33	0,26	0,78	15
ФГ "Полонське" Полонського району	0,19	0,31	0,3	0,80	16
ФГ "Світоч" Славутського району	0,21	0,63	0,29	1,13	14
ФГ "Огреба О.В." Староконстантинівсько го району	0,34	0,34	0,31	0,99	12
ФГ "Случ" Старокос- тянтинівського району	0,47	0,37	0,2	1,04	10
ФГ "Миколайця О.Д." Старосинявського району	0,07	0,33	0,14	0,54	18
ФГ "Колос-Агро" Кам'янець- Подільського району	0,64	0,35	0,4	1,39	9

Рис. 3.21 Рейтинг рівня економічного розвитку фермерських господарств
за 2012-2016 рр.*

Джерело: розрахунки автора.



Джерело: розрахунки автора.

Досліджувані нами фермерські господарства умовно можна розподілити на три групи і для кожної з цих груп сформувавши відповідну стратегію (табл. 3.10). До першої групи пропонуємо віднести господарства в яких рейтингове до 1, до другої групи – з рейтингом від 1 до 2, і третя група від 2.

Так, для фермерських господарств першої групи – з напруженим фінансовим станом або для тих, що знаходяться на межі банкрутства потрібна стратегія реструктуризації. Основною метою для них є пошук шляхів виходу з кризової ситуації, стабілізація економічного становища та перехід до іншої базової стратегії. Зокрема, стратегія реструктуризації не може бути довгостроковою, оскільки не відповідає економічним цілям господарюючого суб'єкта.

Для другої групи фермерських господарств, які мають достатній сегмент на ринку виробництва сільськогосподарської продукції, та непоганий фінансовий стан для досягнення беззбиткового виробництва необхідно застосувати стратегію стабілізації. Ця стратегія насамперед передбачає вирівнювання обсягів продажу, прибутку та інших важливих показників господарської діяльності з подальшим їх підвищенням.

Таблиця 3.10

Стратегії розвитку фермерських господарств Хмельницької області

Групи підприємств	Базові стратегії
ФГ “Колос-Агро” Кам’янець-Подільського району, ФГ “Случ” Староконстантинівського району, ФГ “Дружба” Білогірського району, ФГ “Огреба О.В.” Староконстантинівського району, ФГ “Є-Надія” Дунаєвського району, ФГ “Світоч” Славутського району, ФГ “Чернишова І.Г.” Новоушицького району, ФГ “Полонське” Полонського району, СФГ “Дубового О.А.” Лещинівського району, ФГ “Миколайця О.Д.” Старосинявського району, ФГ “Стожари” Красилівського району	Стратегія реструктуризації: - скорочення частки ринку; - поступове закриття неприбуткових виробництв; - скорочення витрат і відсікання зайвого; - мінімальні капіталовкладення; - коротко- та довгострокова реструктуризація; - вхід в союз аграріїв.
СФГ “Лан” Славутського району, ФГ “Колос” Полонського району, ФГ “Подільська марка” Дунаєвського району, СФГ “Захарчука В.А.” Ізяславського району, ФГ “Кунчанський” Теофіпольського району, СФГ “Світанок” Славутського району, ФГ “Обрій” Славутського району	Стратегія стабілізації: - захист наявної частки ринку - підвищення прибутковості; - збільшення обсягів реалізації; - підтримка виробничого потенціалу підприємств на досягнутому рівні; - пошук резервів підвищення ефективності виробництва; - вхід в союз аграріїв.
СФГ “Клепачі” Славутського району	Стратегія економічного зростання: - розвиток ринку та розширення його меж; - підвищення якості продукції за рахунок впровадження нових технологій; - диверсифікація виробництва; - вертикальна та горизонтальна інтеграція; - експорт продукції.

*Джерело: власна розробка автора.**

Фермерське господарство третьої групи можна віднести до лідера, за рівнем конкурентоспроможності оскільки воно зайняло стійку позицію на ринку, володіють конкурентними перевагами та мають стабільне фінансове становище. Даному господарству, незважаючи на їх успішне функціонування необхідна розробка стратегії розвитку й утримання конкурентних переваг.

Відповідно до зазначеного завдання можна визначити основні стратегічні цілі та пріоритетні напрями розвитку сільськогосподарських виробників. Враховуючи складність його структури, слід виділити наступні блоки стратегічних цілей:

1. Блок матеріально-технічного забезпечення та обслуговування. Стратегічною метою тут повинна виступити модернізація матеріально-технічної бази підприємств, яка спрямована на підвищення якості виробленої продукції і конкурентоспроможності регіональних виробників. Для досягнення цієї мети в якості пріоритетних напрямків розвитку слід визначити максимальне оновлення основних виробничих фондів.

2. Блок сільськогосподарського виробництва його стратегічними цілями повинні стати збільшення обсягів виробництва продукції рослинництва; підвищення якості виробленої сировини для забезпечення його відповідності технологіям переробних підприємств і покращення якості харчування населення. Пріоритетними напрямками для досягнення цієї стратегічної мети повинні стати збільшення рівня урожайності в області та дотримання міжнародних стандартів якості при виробництві продукції.

3. Інфраструктурний блок, який ділиться на виробничу, торгівельну та соціальну інфраструктури, для кожної з яких характерні свої стратегічні цілі. Так, для виробничої інфраструктури стратегічною метою має стати підвищення рівня розвитку сховищ і складських приміщень, для зберігання урожаїв з метою реалізації їх за вигідними цінами.

Висновки до розділу 3

1. Застосування моделі «AGMEMOD» Україна дозволило здійснити прогнозування показників розвитку фермерських господарств в контексті сталого розвитку сільських територій, а саме: урожайності, валових зборів і посівних площ основних сільськогосподарських культур, EBITDA, змін демографічних показників та ВВП Хмельницької області за базовим і оптимістичним варіантом прогнозу, результати якого дали змогу обґрунтувати конкурентні стратегії, реалізація яких забезпечить збільшення обсягів

реалізованої продукції, одержаного прибутку, ринкової частки, проникнення на новий сегмент ринку тощо.

2. У дисертації наголошено на перевагах застосування форсайт-технологій у стратегічному управлінні конкурентоспроможністю фермерських господарств, яку визначено як певну соціогуманітарну організаційну технологію, що є цінним інструментом стратегічного розвитку та дозволяє сформувати узгоджене уявлення про напрямки розвитку, забезпечує взаємне діалогове навчання економічних агентів, що стимулює розвиток інновацій та містить потенціал самореалізації виробленого спільного уявлення про майбутнє.

3. Нами в процесі дослідження були досліджені та запропоновані такі пріоритетні напрями підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств, як впровадження геоінформаційних систем, створення обслуговуючого кооператива, та створення союзу аграріїв. Всі ці перераховані пріоритети дасть змогу консолідувати фермерів та направити їх роботу в раціональне русло. Як нами було досліджено успіх фермерів в більшості випадків залежить від їх розміру земельного банку, ми розуміємо, що цей ресурс є обмеженим тому всі фермери не зможуть збільшувати постійно свої земельні ресурси, тому ми пропонуємо їм консолідацію виробництва та взаємодопомогу, в залежності від їх потреба для виробництва, а також для реалізації виробленої продукції.

4. Результати даного розділу відображені у наукових публікаціях автора [29, 46, 77, 80, 81, 90, 91, 105, 120].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичні узагальнення та запропоновано нове вирішення актуальної науково-прикладної задачі щодо стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств. Вирішення даної задачі допоможе зміцнити конкурентні позиції фермерських господарств області щодо прямих та потенційних конкурентів. Отримані наукові результати дають підстави для наступних висновків.

1. Враховуючи особливості розвитку аграрного сектору економіки та зміцнення конкурентоспроможності агрохолдингів, існування багатьох перешкод та проблем у розвитку фермерських господарств (незадовільне технічне та технологічне забезпечення, занижені ціни реалізації власної продукції, ускладнення збуту та реалізації продукції, постійні сезонні інфляційні процеси, малодоступні кредитні ресурси та державні дотації, що призвело до зниження рівня їх конкурентоспроможності), гостро постає питання стратегічного управління їх конкурентоспроможністю. В даному контексті поняття «стратегічне управління фермерським господарством» автором розглядається «як комплекс знань, умінь та навичок фермерів щодо прийняття і реалізації стратегічних рішень, які розробляються в умовах невизначеності та нестабільності зовнішнього середовища, як правило використовуючи тільки власні трудові, виробничі та фінансові ресурси». При цьому оперативне управління, стратегічне планування та політика фермерського господарства розглядаються як складові стратегічного управління, а не його похідні.

2. На основі узагальнення існуючих методичних підходів до оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств встановлено, що більшість з них орієнтується на показники їх ресурсозабезпеченості, ресурсовіддачі, ефективності використання ресурсів, рентабельності. В даному контексті удосконалені методичні засади оцінки конкурентоспроможності фермерських

господарств на основі систематизації та доповнення існуючих класифікацій методів форсайт-прогнозування та Data Mining, використання узагальнюючого показника EBITDA, який включає багатокритеріальний вимір функціональних складових фермерського господарства, що уможливають аналіз і прогнозування ключових конкурентних переваг й другорядних характеристик, які в своїй сукупності мають значний вплив на вирішення проблем стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств.

3. Методика дослідження стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств передбачає формування загальних принципів, методів управління, специфічних вимог, які висуваються до системи управління різними типами фермерських господарств. На цій основі удосконалено наукові підходи до класифікації фермерських господарств з урахуванням розміру земельного банку, рівня сільськогосподарської кооперації, рівня спеціалізації, рівня товарності продукції, за формою створення, власності, утворення, розподілу праці, за забезпеченням засобами виробництва, що підвищує рівень обґрунтованості управлінських рішень при визначені альтернативних напрямів стратегічного розвитку фермерських господарств та типів їх поведінки на ринку.

4. На основі запропонованих у дисертації методичних положень оцінювання стану стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств за допомогою інтегрального показника EBITDA, який враховує параметри прибутковості, землезабезпеченості, відтворення основних засобів, фінансових зобов'язань, були обґрунтовані напрями їх стратегічного розвитку. Дослідження динаміки показника EBITDA у досліджуваних фермерських господарствах Хмельницької області дозволило встановити, що основною причиною приросту аналізованого показника на сучасному етапі їх розвитку є фактори інтенсивного зростання, такі як урожайність сільськогосподарських культур, фондооснащеність, прибуток, економія витрат. Ефективність використання потенціалу земельних ресурсів фермерських господарств досліджено в контексті динамічних змін розвитку сільського господарства і

встановлено, що ефективність господарювання у даних господарствах в більшій мірі залежить не тільки від розміру земельного банку, а й від раціонального використання землі, добрив, капіталу та трудових ресурсів.

5. Практичне використання методичних положення оцінки рівня конкурентоспроможності фермерських господарств на основі адаптованих методик SWOT-аналізу, портфельного аналізу (матриць БКГ) діяльності досліджуваних фермерських господарств в сукупності дозволили визначати ключові проблеми та напрями стратегічного розвитку фермерських господарств, спрямовані на підвищення їх конкурентоспроможності у зовнішньому середовищі. Ключову роль у зовнішньому регулюванні процесу формування конкурентоспроможності фермерських господарств повинно відігравати інституціональне середовище, елементи якого покликані знижувати інформаційну необізнаність фермерів та трансакційні витрати шляхом створення адаптованих бізнес-планів та моделей поведінки для фермерських господарств.

6. Стратегічний аналіз на засадах системного підходу вивчення взаємозв'язків кількісних та якісних характеристик розвитку фермерських господарств з врахуванням обмежуючих факторів конкурентоспроможності, які включають недостатній попит на продукцію, погодні умови, нестачу робочої сили, обмеженість доступу до матеріалів та устаткування, фінансові обмеження та рівень управлінської компетентності, дозволив сформулювати цілі, які в сукупності дозволяють вирішити ключові проблеми та виявити резерви підвищення ефективності господарської діяльності фермерських господарств відповідно до стану їх внутрішнього та зовнішнього середовища.

7. Застосування моделі «AGMEMOD» Україна дозволило здійснити прогнозування показників розвитку фермерських господарств в контексті сталого розвитку сільських територій, а саме: урожайності, валових зборів і посівних площ основних сільськогосподарських культур, EBITDA, змін демографічних показників та ВВП Хмельницької області за базовим і оптимістичним варіантом прогнозу, результати якого дали змогу обґрунтувати

конкурентні стратегії, реалізація яких забезпечить збільшення обсягів реалізованої продукції, одержаного прибутку, ринкової частки, проникнення на новий сегмент ринку тощо.

8. Запропонований концептуальний підхід до стратегічного управління фермерськими господарствами являє собою сукупність взаємопов'язаних форм, методів і важелів, що сприяють задоволенню потреби в підвищенні рівня конкурентоспроможності фермерських господарств, в основі якого покладена реалізація форсайт-стратегії розвитку фермерських господарств та визначення потенційних можливостей її реалізації. У дисертації визначені складові забезпечення впровадження та розробки форсайт-технології розвитку фермерських господарств, які включають: техніко-технологічну (навички роботи із статистичними даними та іншою інформацією; впровадження новітніх інноваційних стратегій та концепцій; застосування у виробництві хай-тек та інноваційних технологій тощо), законодавчо-наукову (розуміння законодавчої бази України; знання законів та можливих законодавчих змін; вивчення закордонного досвіду побудови та впровадження стратегій) та кадрову складові (знання регіонального потенціалу розвитку; усвідомлення місцевих потреб; зв'язок між фермерами та владою; почуття солідарності і відповідальності за громаду; навички адміністративної роботи, управлінський стиль, компетентність).

9. Доведено, що для підвищення рівня конкурентоспроможності фермерських господарств доцільне створення агропромислової асоціацій, діяльність яких здійснюється на засадах некомерційного партнерства, яке сприятиме залученню додаткових ресурсів, оптимізації процесів реалізації та переробки продукції, формуванню власного бюджету тощо. Пропонований підхід базується на поетапній реалізації альтернативних стратегій для окремих груп фермерських господарств та розробці можливих варіантів їх розвитку на основі обґрунтованої структурно-логічної схеми їх створення й функціонування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безверхая Е. А., Шумакова О. В., Безверхий В. С. Анализ эффективности крестьянских (фермерских) хозяйств. Изд-во ФГОУ ВПО ОмГАУ, 2005.
2. Ильин С. С., Бабаков А. М. Крестьянское (фермерское) хозяйство и рынок (20-е годы и современность). Ильин СС–М. – 1995.
3. Кузнецова Н. И. Эффективность развития крестьянского (фермерского) хозяйства и эксплоярных форм экономических отношений на примере Оренбургской области. Известия Оренбургского государственного аграрного университета. 2008. Т. 3. №. 19-1. С. 128-131
4. Кудряшов В. И., Нежелченко Е. В. Организация эффективного развития крестьянских хозяйств: опыт, проблемы, решения. ООО НИПКЦ Восход-А, 2007.
5. Фаринюк Ю. Т., Орсик Л. С., Гамаюнов С. Н. Организация и ведение фермерского хозяйства. 2008.
6. Горіховський М.В. Система критеріїв і показників оцінки конкурентоспроможності фермерських господарств: Стратегія збалансованого використання економічного, технологічного та ресурсного потенціалу країни: зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 4–5 червня 2015 р. (ПДАТУ, м. Кам'янець-Подільський). – Тернопіль: Крок. 2015. С 143-145.
7. FAO, IFAD. "WFP (2015), The State of Food Insecurity in the World 2015. Meeting the 2015 international hunger targets: taking stock of uneven progress." Food and Agriculture Organization Publications, Rome. 2016.
8. Ансофф, И. Стратегическое управление М.: Экономика. 2005
9. Ансофф И. (1989) Стратегическое управление Сокр. Пер. С англ.; Науч. Ред., авт. Предисл. Л.И.Евченко. М.: Экономика, 519.
10. Виханский О С Стратегическое управление: учебник 2-е изд., перераб. и доп. М:Гардарики, 1999. С. 296.

11. Дойль П. Менеджмент: стратегия и практика. СПб.: Питер-Ком, 1999. С. 560.
12. Большаков А. С., Михайлов В. И. Современный менеджмент: теория и практика. 2008. С. 416..
13. Кинг У., Клиланд Д. Стратегическое планирование и хозяйственная политика - Пер. С англ.; - Под общ. Ред. Г.Б. Кочетова. - М.: Прогресс. 1992.
14. Тренев Н.Н. Стратегическое управление. - М.: ПРИОР. 2002.
15. Просалова В. С., Смольянинова Е. Н. Генезис форм и методов стратегического управления. Современные исследования социальных проблем. 2011. Т. 8. №. 4.
16. Водяников В. Т., Зимин Н. Е. Организация и управление производством на сельскохозяйственных предприятиях...: учебник для вузов М.: колосс, стгау Агрус, 2005 С. 506.
17. Томпсон А.А.. Стратегический менеджмент М.,2006. С. 89..
18. Золотарёва Е. Л., Конорев К. М. Стратегическое управление сельскохозяйственными предприятиями //Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. 2010. Т. 4. №. 4.
19. Королева, Ю.Б. Управление в АПК: учебник для вузов. М.: Колос, 2011, С. 376
20. Орешникова О. В., Шумак Ж. Г. К вопросу о повышении конкурентоспособности продукции агропромышленного комплекса. Молодой ученый. 2013. №. 10. С. 372-374.
21. Горіховський М. В. Переваги і недоліки методів оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Економічні науки, 2016. № 24 (3), С. 17-24.
22. Горіховський М. В. Методи оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія. Серія: Економіка, 2015. № 265(253), С. 123-126.

23. Горіховський М.В. Теоретичний аналіз конкурентоздатності фермерських та особистих селянських господарств: International Scientific-Practical Conference Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization: Conference Proceedings. January 29, 2016. Klaipeda: Baltija Publishing.. 2016. С 1-3.
24. Горіховський М.В. Оцінка конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.: Сучасний менеджмент: витoki, реалії та перспективи розвитку. Львів: Кафедра менеджменту організацій ім. проф. Є. Храпливого. 2016. С 131-133.
25. D. Gale Johnson. The organization of farming. ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA URL: <http://www.britannica.com/topic/agricultural-economics/The-organization-of-farming#toc68060>. (дата звернення 20.05.2017)
26. Аймен А. Т., Талха А. А., Абильдяев С. Зарубежный опыт обеспечения конкурентоспособности крестьянских хозяйств. Режим доступа: www.rusnauka.com/7nmw. 2011. (дата звернення 24.05.2017)
27. Белоусов В. М. Стратегии устойчивого развития агропромышленного производства. Вестник Мичуринского государственного аграрного университета. 2012. №. 4. С. 147-150.
28. Буторин С. Н. Эволюция малых форм хозяйствования в системе агропромышленного комплекса. Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2011. №. 5. С. 54-57.
29. Горіховський М.В. Сутність та місце фермерських господарств в аграрній економіці. XIV Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «Ольвійський форум-2015: Механізм формування і розвитку ринкової економіки» (22-24 травня 2015р., Миколаїв-Коблево, Україна), 2015. № 5 (49). С. 24-26.
30. Горьовий В.П. Розвиток фермерського підприємництва України: автореф. Дис. На здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 - економіка та управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК). м. Київ. 2008

31. Застрожніков А.Г. Розвиток виробничо-господарської діяльності фермерських господарств ринкових умовах: : автореф. Дис. На здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК). м. Мелітополь. 2009
32. Збарський В. К., Канінський М. П. Особисті селянські господарства: місце і роль у продовольчому забезпеченні країни. АгроІнКоМ. 2008. №. 1-2. С. 27-32.
33. Зіновчук В. В. Економічна природа псевдокооперативів і небезпека їх поширення в аграрному секторі України. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. 2010. №. 3. С. 23-28.
34. Кориськов А. А. Фермерство на Поділлі (1861 - 1900 - ті роки). Фермерські господарства на Поділлі історична ретроспектива і сучасний стан . Кам'янець-Подільський: Абетка НОВА. 2003. С. 16-23.
35. Любар Р.П. Розвиток фермерських господарств підвищення ефективності їх функціонування : автореф. Дис. На здобуття наук. Ступеня канд. Ек. Наук : спец. 08.00.04 "економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)" Київ. 2009.
36. Макаренко Ю. П. Ідентифікація фермерських господарств за сутністю та розмірами. Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2011. № 1. С. 143-147.
37. Місце і роль основних форм господарювання на селі URL: <http://agroua.net/economics/documents/category-17/doc-75/> (дата звернення 21.08.2017).
38. Орешникова О. В., Шумак Ж. Г. К вопросу о повышении конкурентоспособности продукции агропромышленного комплекса. Молодой ученый. 2013. №. 10. С. 372-374.

39. Попова С. П. Розвиток кооперації фермерських господарств. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2012. №. 22 (2). С. 322-329.
40. Столыпин, П.А. Арендные хутора (представлены статьи П.А. Столыпина по вопросу земельных отношений в России и крестьянской реформы 1861 г. Пенза. 1997. С. 477.
41. Царахова М. В. Организационно-экономический механизм повышения эффективности функционирования и развития крестьянских (фермерских) хозяйств (на материалах Республики Северная Осетия-Алания) : дис. Канд. Ек. Наук : 08.00.05., 2014. С. 178.
42. Зотов Н.В. Совершенствование системы управления конкурентоспособностью предприятий стекловолоконной фурнитуры: автореф. Дис.канд. Экон. Наук (08.00.05), 2007 С.186.
43. Мишулина О. В., Горелова Н. С. Методические подходы к оценке уровня конкурентоспособности сельскохозяйственных организаций. Материалы LIV международной научно-технической конференции «Достижения науки–агропромышленному производству» под ред. докт. техн. наук ПГ Свечникова. Челябинск: ЧГАА, 2015. С. 175.
44. Цеддиес Ю., Райш Э., Угаров А. А. Экономика сельскохозяйственных предприятий М.: Изд-во МСХА. – 2000. С. 400
45. Алексеева Н.В. Развитие малых форм хозяйствования в аграрной сфере : дис. Канд. Ист. Наук : 08.00.05. Воронеж. 2015. С. 180.
46. Горіховський М. В. Використання форсайт-технологій в управлінні фермерським господарством. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство, 2017. № 11, С. 24-27.
47. Про селянське (фермерське) господарство (2017) : [закон України: офіц. Текст: Документ 973-15, чинний, поточна редакція. Редакція від 06.11.2014, підстава 1206-18].

48. "EBITDA - Financial Glossary" (2017) [URL:: <http://glossary.reuters.com/index.php?Title>
49. Сущность конкурентоспособности сельского хозяйства и формирующие ее факторы. URL: <http://www.evolutio.info/content/view/2317/235>
50. Fostering Productivity and Competitiveness in Agriculture OECD (2011). Organisation for Economic Cooperation and Development URL: <http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/product/5111131e>.
51. Ленська, Т.І. Організаційно-економічні фактори підвищення конкурентоспроможності продукції АПК: дис. ... Канд. Екон. Наук: 08.00.05 м. Мінськ, 2013 С.152.
52. Саубанов, К.Р. Конкурентоспроможність регіонального сільського господарства в Приволзькому федеральному окрузі: дис. ... Канд. Екон. Наук: 08.00.05 м. Казань, 2010. С. 176.
53. Юркова, О.А. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств та вплив інноваційного потенціалу АПК на її підвищення: дис. Канд. Екон. Наук: 08.00.05, 2013 159 с
54. Мазур Н. А., Місюк М. В. Конкурентоспроможність виробництва сільськогосподарської продукції та основні напрями її підвищення. Економіка АПК. 2007. №. 2. С. 123-127.
55. Амоша А. и др. Регионы Украины: оценка конкурентоспособности. Экономист. 2005. №. 12. С. 62-74.
56. Ксенофонтова М. М. Організаційно-економічні засади по вдосконаленню управління процесом формування конкурентоздатності. Вісник Сумського національного аграрного університету. Суми, 2005 №.6-7, С. 55-58
57. Гаврилук Л. А. (2007) Розвиток фермерського господарювання. Збірник наукових праць Уманського ДАУ. Умань. 2007. № 57. С. 279-286
58. Кулинич В. М. (2005) Особливості діяльності фермерських господарств як підприємницької форми господарювання. Економіка АПК. 2005. № 7. С. 45-47.

59. Хмельниччина інвестиційна URL: <http://www.adm-km.gov.ua/wp-content/uploads/2017/04/invest.pdf>. (дата звернення 06.07.2017).
60. Хмельницька область аналітичний огляд [Електронний ресурс]. URL: <http://www.csi.org.ua/www/wp-content/uploads/2011/10/khmelnyskaobl-sea.pdf>. (дата звернення 15.08.2017).
61. Carletto, C., Savastano, S., & Zezza, A. (2013). Fact or artifact: The impact of measurement errors on the farm size–productivity relationship. *Journal of Development Economics*, № 103. С. 254-261
62. Звіт про наявність земель та їх розподіл за власниками землі, землекористувачами, угіддями та видами економічної діяльності у Хмельницькій області станом на 01.01.2010 р. / Головне управління Держкомзему у Хмельницькій області. Хмельницький. 2010.
63. Opytuvannya silskohospodarskykh pidpryyemstv shchodo perspektyv rozvytku yikhnoyi dilovoyi aktyvnosti [Waiting farm on the prospects of their business activities]. 2016. Kyiv: Derzhkomstat. Retrieved from [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).
64. Прокопчук Л. М. Управлінські заходи впливу на ефективність виробництва продукції рослинництва. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2015. №.2. С. 253-262.
65. Статистични щорічник Хмельницької області. Статистичний. за ред. Л.О. Хамської. Х.: Головне управління статистики у Хмельницькій області 2016. С. 436
66. Ступень М. Г. Вдосконалення використання земель населених пунктів в умовах ринку : м. Львів : Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. 2004. С. 238.
67. Табінський В. А., Колеснік Є. О., Сіліна І. С. Аналіз стану фермерських господарствв Україні. Young. 2016. №3. С. 6.
68. Чикуркова А. Д. Тенденції розвитку малих підприємницьких структур в Хмельницькій області. Сталий розвиток економіки. 2012. №. 4. С. 102–108.

69. Аграрні перспективи України 2017- 2030: Базовий сценарій: прогнозні оцінки розвитку аграрного сектору за умов поточних еко номічної та політичної ситуацій та відсутності державної підтримки М. Богонос, О. Степанюк та ін. Німецькоукраїнський агрополітичний діалог, Київ. 2017. 92 с.
70. C. B. Barrett, M. F. Bellemare, and J. Y. Hou “Reconsidering conventional explanations of the inverse productivity-size relationship,” *World Development*, 2010 № 38(1). С. 88–97.
71. J. J. Assunc ,ao and L. H. B. Braidо “Testing household-specific~ explanations for the inverse productivity relationship,” *The American Journal of Agricultural Economics*. 2007. 89, № 4, С. 980–990.
72. Jiska A. van Vliet , Antonius G.T. Schut, Pytrik Reidsma, Katrien Descheemaeker, Maja Slingerland, Gerrie W.J. van de Ven, Ken E Giller. Demystifying family farming: Features, diversity and trends across the globe. *Global Food Security*. 2015. №5, С. 11–18.
73. P. Collier and S. Dercon, “African agriculture in 50 years: smallholders in a rapidly changing world,” in *Paper Presented at the 2009 Food and Agriculture Organization Expert Meeting on How to Feed the World in 2050*. 2009.
74. R. L. Lamb “Inverse productivity: land quality, labor markets, and measurement error” *Journal of Development Economics*. 2003. №71(1). С. 71–95.
75. S. Dercon and P. Krishnan,(1996) “Income portfolios in rural Ethiopia and Tanzania: choices and constraints” *Journal of Development Studies* 1996. № 32 (6) С. 850–875.
76. Башнянин, Г. І. Економічні системи: монографія. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії. 2006. №1 С. 484.
77. Горіховський М. В. Розвиток фермерських господарстві їхнє місце в аграрному виробництві області. *International scientific e-journal «Agricultural and resource economics»*, 2017. № 1 (3), С. 67-79.

78. Чикуркова А. Д., Горіховський М. В. Сучасний стан кооперативного руху в Хмельницькій області. Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Економічні науки, 2015 № 23 С. 14-22.
79. Чикуркова А.Д., Горіховський М.В. Розвиток бізнес-освіти для фермерів: Проблеми та перспективи розвитку підприємництва: матеріали X ювілейної Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю факультету управління та бізнесу Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. Харків. 2017. С. 276–278
80. Gorikhovskyi M.V. Перспективи розвитку фермерських господарств у Хмельницькій області Development of social and economic systems in a global competitive environment : International scientific-practical conference, 26 Februarie 2016. Universitate De Stat Din Moldova. Chisinau, 2016. С. 1-3.
81. Чикуркова А. Д., Горіховський М.В. Фінансова підтримка фермерських господарств України.: Актуальні проблеми аграрної економіки: теорія, практика, стратегія: зб. мат. міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 45-річчю економічного факультету Подільського державного аграрно-технічного університету. Кам'янець-Подільський: Аксіома. 2017. С. 304-307.
82. Горіховський М.В. Проблематика розвитку фермерських господарств, одноосібних підсобних господарств та їх особливості: Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід для України: матеріали. Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 листоп. 2015 р. Житомир: ЖНАЕУ. 2015 С. 799-800.
83. Горіховський М.В. Роль та місце фермерів у формуванні земельного банку Хмельницької області: Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція науковців, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми управління та адміністрування: теоретичні і практичні аспекти». Кам'янець-Подільський: ПДАТУ. 2016. С. 99-101.
84. Горіховський М.В. Сутність та місце фермерських господарств в аграрній економіці. XIV Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених

«Ольвійський форум-2015: Механізм формування і розвитку ринкової економіки» (22-24 травня 2015р., Миколаїв-Коблево, Україна), 2015. № 5 (49). С. 24-26.

85. Чикуркова А. Д, Горіховський М.В. Использование органического земледелия как направление повышения конкурентоспособности фермерских хозяйств.: Știință, educație, cultură : Conferința științifico-practică internațională. Комрат: Комратский государственный университет. 2017 С. 99-101.

86. Горіховський М.В. Специфика управлением фермерскими и крестьянскими хозяйствами в Хмельницкой области: Актуальные проблемы менеджмента в АПК: материалы I-ой Международной научно-практической конференции кафедры управления, посвященной 175-летию УО Белорусской государственной сельскохозяйственной академии. 29-30 мая 2015 г. Минск: БГСХА, Беларусь. 2015 С. 35-37

87. Горіховський М.В. Актуальні напрями побудови й розвитку фермерських господарств та теорії їх управління. Актуальні проблеми менеджменту:теоретичні і практичні аспекти: матеріали Міжнародної науково - практичної Інтернет-конференції молодих науковців, аспірантів та студентів 10 листопада. 2015р. Кам'янець-Подільський, 2015. С. 80-81.

88. Горіховський М.В. Науковий підхід до підвищення управлінських якостей фермера: Міжнародна науково-практична конференції «Роль аграрних вищих навчальних закладів у розвитку малих форм господарювання як фактора соціально-економічної стабільності сільських територій та самозайнятості населення». Київ: Науково-методичний центр «Агроосвіта». 2016. С. 7-8.

89. Горіховський М.В. Оцінка конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.: Сучасний менеджмент: витоки, реалії та перспективи розвитку. Львів: Кафедра менеджменту організацій ім. проф. Є. Храпливого. 2016 С 131-133.

90. Horichovsky M.V. (2015). Methods of assessment of competitiveness of agriculture. Buletinul Științific al Universității de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahu, 2015. P. 13-19.

91. Горіховський М.В. Теоретичний аналіз конкурентоздатності фермерських та особистих селянських господарств: International Scientific-Practical Conference Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization: Conference Proceedings. January 29, 2016. Klaipeda: Baltija Publishing.. 2016. С 1-3.
92. Мірошніченко М. Фермерство: проблеми становлення, розвитку та ефективність. Економіка України. 1995. № 2 С. 69-73.
93. Шульський М. Г. Фермерство: проблеми становлення і розвитку: монографія. Львів. 2004 С. 392.
94. Зубець М. В. Нідерландське фермерство. Вісник аграрної науки. 1993. №2 С. 50-51.
95. Золотухин В. П. Структура американского фермерства: социальные аспекты (по матер. с.-х. переписи). США: экономика, политика, идеология. 1997. № 6 С. 112-125.
96. України, З. Про фермерське господарство. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 45 С. 363.
97. Українсько-англійський словник з аграрної політики. Про проект “Німецько-український агрополітичний діалог” (АПД) Київ. 2015. № 6 С. 50.
98. Добрунік, Т. П. Фактори забезпечення конкурентоспроможності фермерських господарств області в сучасних умовах. Вісник соціально-економічних досліджень. 2012. № 2 С. 72-79.
99. Мохненко А. С. Розвиток фермерських господарств в системі факторів конкурентного середовища: Теорія, Методологія, Практика : дис. докт. ек. наук : 08.00.04. Херсон. 2011. С. 435.
100. Шульський М. Г. Фермерство: проблеми становлення і розвитку: монографія. Львів. 2004. С. 392.
101. Лясковець Е. Подальші кроки економічної реформи. Економіка, закон, ринок. 1994. № 4 С. 37-39.
102. Петрищев М.В. Направления развития теории рыночной конкуренции. Теоретическая экономика. 2012. № 4 (10) С. 43- 50.

103. Кондратюк О. І. Підвищення конкурентоспроможності виробництва сільськогосподарської продукції. Економіка АПК. 2005. № 10 С. 109-112.
104. Кириленко И. Г. Частное аграрное хозяйствование в рыночной экономике. Нива. 1997. С. 175.
105. Чикуркова А. Д., Горіховський М. В. Конкурентоспроможність як складова розвитку фермерських господарств: теоретичний аспект. Науковий журнал «Причорноморські економічні студії», 2016. №12. С. 5-9.
106. Ясина Е.Г. Коммерческий пролетариат или малое предпринимательство? Горизонты российского малого бизнеса [Электронный ресурс] URL: <http://www.liberal.ru/sitan0.asp?Num=81>. (дата звернення 25.08.2017)
107. Месель-Веселяк В.Я. Напрями забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва. Економіка АПК. 2009. № 10 С. 7-14.
108. Чикуркова А. Д. Система стратегічного управління персоналом суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки: монографія. Кам'янець-Подільський. 2012. С. 428.
109. Месель-Веселяк В.Я. Оптимальні розміри селянських (фермерських) господарств. Сільські обрії. 1995 № 3-4, С. 13-17.
110. Landlord. (2017) Самые эффективные растениеводческие агрокомпании [Электронный ресурс] URL: <http://landlord.ua/samyie-effektivnyie-agrokompanii/>. (дата звернення 10.10.2017)
111. Алексеева Н. В. Развитие малых форм хозяйствования в аграрной сфере : дис. канд. эк. наук : 08.00.05. Воронеж. 2015. С. 180.
112. Карасев О.И., Вишневский К.О. Возможности интеграции Форсайта вразработку инновационной политики [Электронный ресурс]. URL: http://www.ido.ru/ido_press/ido_press/articles/?content_id=1581&news_id=1292 (дата звернення 15.02.2017).
113. Клімат і рельєф хмельницької області. історія заселення [Електронний ресурс] URL: <http://ukrssr.com.ua/khmeln/klimat-i-relyef-hmeln> (дата звернення 11.04.2016).

114. Куклина И.И. Форсайт как инструмент активного исследования и формирования будущего [Электронный ресурс]. URL: http://www.csrnw.ru/upload/file_category_182.pdf (дата звернення 19.01.2016).
115. Лапчинський В.В. Формування індикаторів ефективності управління земельними ресурсами при застосуванні форсайт прогнозування. «Національне виробництво й економіка в умовах реформування: стан і перспективи інноваційного розвитку та міжрегіональної інтеграції». Івано-Франківськ 2015.
116. Осипов В. М., Парасюк І. Л., Ворожейкін О. О. Роль форсайта в управлінні субрегіоном. Економічні інновації. 2012. Т. 47 С. 197-205
117. Попов А.С. Індикатори системи управління земельними ресурсами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuiv.gov.ua/portal/Chem_biol/Vldau/APK/2011_18_2/files/11poamsi.pdf. (дата звернення 15.02.2017).
118. Руліцька К.М. Доцільність використання форсайту для прогнозування розвитку вітчизняних аграрних формувань. Вісник НТУ «ХПІ». 2013 № 53 (1026) С. 121-125.
119. Статистичний щорічник хмельницької області, Статистичний. за ред. Л.О. Хамської. Х.: Головне управління статистики у Хмельницькій області. 2015. С. 408
120. Горіховський М. В. Формування конкурентоспроможності фермерських господарств Хмельницької області на основі форсайт-технологій. Європейський журнал економіки і менеджменту. м. Прага, Чехія. 2017. Р. 94-99.
121. Горіховський М. В. ГІС, як ефективний засіб покращення управління земельними ресурсами [Електронний ресурс] М. В. Горіховський, В. В. Лапчинський. Наукова студентська конференція "Наука. Молодь. Земля. Сталий розвиток" 15 березня 2012 року. ПДАТУ. – 2012. Режим доступу до ресурсу: http://kadastrpdatu.at.ua/publ/novini/gis_jak_efektivnij_zasib_pokrashhennja_upravlinnja_zemelnimi_resursami/2-1-0-63. (дата звернення 16.01.2017)

122. Бакетт, М. Фермерское производство: организация, управление, анализ. М.: Агропромиздат. 1989. С.12-173.
123. Макаренко, М. В., & Гаркуша, О. М. Управління конкурентоспроможністю підприємств регіонів України на міжнародних ринках. 2011.
124. Белоусов, Н., Головин, А. Фермерское хозяйство—достойный конкурент крупного производства. АПК, экономика, управление. 1998. №1.
125. Жуйков, Г. Є., Коваленко, О. В. Планування накладних витрат в сфері агропромислових та обслуговуючих виробництв. ГЄ Жуйков/Вісник ЖДТУ. 2010. №3 С. 54-56.
126. Мармуль, Л. О. Підвищення дохідності фермерських господарств. Економіка АПК. 2008. №5 С. 74-77.
127. Мельник, Л. Г., Дегтярьова, І. Б. Досвід Європейського Союзу у формуванні інноваційної стратегії сталого розвитку. 2012.
128. Томич, І. Розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів—магістральний шлях для АПК України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://agroconf. Org>. (дата звернення 25.04.2017).
129. Томич, І. Ф. Завершення земельної реформи в умовах розвитку фермерських господарств приватних власників. Економіка АПК. 2009. № 3 С. 92-93.
130. Томич, І. Ф. Терниста дорога українського фермера: до 20-річчя фермерського руху (історія становлення та розвитку АФЗУ). К.: ВД" Авіцена. 2010.
131. Топіха, І. Н. Напрями і пріоритети розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2010. № 1 С. 31-36.
132. Чаянов, А. В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. Наука. 1991.
133. Шульський, М. Г. Фермерство: проблеми становлення і розвитку: монографія. МГ Шульський—Львів. 2004.

134. Онищенко, О., Юрчишин, В. Сільське господарство, село і селянство України у дзеркалі пострадянської аграрної політики. Економіка України. 2006. № 1 С. 4-13.
135. Гайдуцький, П. І., Саблук, П. Т., & Луценко, Ю. О. Аграрна реформа в Україні. К.: ННЦ ІАЕ. 2005.
136. Гайдуцький, П. Україна-ЄС: проблеми інтеграції. Дзеркало тижня. 2013. № 20 С 6.
137. Липчук, В. В., Гнатишин, Л. Б., Кордоба, О. М. Фермерські господарства: стан, проблеми та стратегії розвитку. 2010.
138. Липчук, В. В. Селянські (фермерські) господарства: оцінка і проблеми становлення та розвитку. Львів: Вільна Україна. 1997. С. 168.
139. Лобас, М. Г., Бойко, В. І. Економічна стійкість сільськогосподарського виробництва як основний чинник його конкурентоспроможності. АгроІнКоМ. 2008 № 23.
140. Макаренко, П. М. Моделі аграрної економіки. К.: ННЦ ІАЕ, 2005. С. 682.
141. Мельник, Л. Ю., Макаренко, П. М. Концентрація виробництва в сільському господарстві: тенденції і перспективи. Економіка АПК. 2002. № 2 С. 11-17.
142. Малік, М. Й., Нужна, О. А. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія. К.: ННЦ ІАЕ. 2007. С.198-202.
143. Малік, М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій. Економіка АПК. 2008. № 5 С. 51-55.
144. Малік, М. Й. Науково-методичне забезпечення розвитку кооперації в аграрній сфері економіки. Економіка АПК. 2010. № 12 С. 103-108.
145. Месель-Веселяк, В. Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві. Економіка АПК. 2010. № 4 С. 3-18.
146. Месель-Веселяк, В. Я. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України. Економіка АПК. 2007. № 12 С. 8-14.

147. Лупенко, Ю. О., Месель-Веселяк, В. Я. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року. К.: ННЦ «ІАЕ. 2012.
148. Саблук, П. Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави. Економіка АПК. 2005. № 11 С. 4-12.
149. Присяжнюк, М. В., Зубець, М. В., Саблук, П. Т. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку). К.: Вид-во ННЦ ІАЕ. 2011.
150. Чумак, В. Г., Рамзаев, В. М., Кукольникова, Е. А., Шестова, Н. С. Конкурентоспособность как синергетическая характеристика кластерного развития социально-экономических систем. Альманах современной науки и образования. 2011. № 1 С. 173-177.
151. Таишева, Г. Р., & Валеева, Ю. С. Стратегическая ориентация управления конкурентоспособностью предприятия. Вестник Казанского государственного аграрного университета. 2007. №2(2) С. 23-28.
152. Макконелл, К., Брю, С. Экономикс: Принципы, проблемы и политика: Учебник: Пер. с англ. ИНФРА-М. 1999.
153. Наумова, О. Н. Основы прогнозирования экономического и социального развития. учебное пособие ПТИС. М.: МГУС. 2000.
154. Портер, М. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран. Альпина Паблишер. 2015.
155. Пилипенко, И. В. Конкурентоспособность регионов: анализ теории кластеров М. Портера и региональных кластеров М. Энрайта. Сб. материалов ежегодной сессии «Города и городские агломерации в региональном развитии» экономико-географической секции МАРС, Пущино, 23-25 мая 2003 г. Под ред. ЮГ Липеца С. 86.
156. Фатхутдинова, Л. Р. Прогнозирование развития экономической системы с использованием адаптивных моделей. Человек. Сообщество. Управление. 2012. С. 49-55.
157. Таланов, А. Я., Тимиргалеева, Р. Р. Использование системного подхода при разработке стратегии предприятия. Актуальные проблемы экономики современной России. 2015. №2(2) С. 365-370.

158. Шегинська, Н. З. Макроекономічний аналіз внутрішньої конкурентоспроможності підприємств в умовах ринкової трансформації економіки України. Doctoral dissertation, спец. 08.01. 01 «Економічна теорія» Л.: ЛНУ імені Івана Фрвнка, 2003.
159. Абрамова, М. А., Грязновой, А. Г., Юданова, А. Ю. Микроэкономика: практический подход (Managerial economics). 2011.
160. Волощук, К. Б. Удосконалення управління на основі сценаріїв і прогнозів інноваційного розвитку. Науковий вісник Луганського національного аграрного університету. Луганськ:«Ельтон» 2010 №2 (15) С. 110-116.
161. Boiko, V. Determinants of development of small and medium enterprises in the region of Kherson. Agricultural and resource economics: international scientific e-journal. 2017. № 3(2) С. 22-29.
162. Андрианова, Е. В. Методическое обеспечение анализа и оценки конкурентоспособности кадров предприятия: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук: специальность 08.00. 12-Бухгалтерский учет, статистика. 2010.
163. Мохненко, А. С. Особенность конкурентоспособности фермерских хозяйств. Економіка. Управління. Інновації. 2012 № 1 С. 205-210.
164. Montero, E. Cooperative Property Rights and Agricultural Development: Evidence from Land Reform in El Salvador. Job Market Paper. 2017. С. 45-56
165. Mellor, J. W. The Farm, the Farmer, and Labor Supply. Agricultural Development and Economic Transformation. 2017. С. 75-86.
166. Осипов, В. М., Парасюк, І. Л., Ворожейкін, О. О. Роль форсайта в управлінні субрегіоном. Економічні інновації. 2012.
167. Гуторов, О. І., Соколова, А. М. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація України: стан та перспективи розвитку. Вісник Харківського національного аграрного університету ім. ВВ Докучаєва. Сер.: Економічні науки. 2014. № 3 С. 21-29.
168. Пантелеймоненко, А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика. 2008.

169. Іванишин, В. В., Дудзяк, О. А. (2016). Застосування в Україні досвіду розвитку сільських територій європейських країн та США. Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Економічні науки. 2016. № 24 (3) С. 5-10.
170. Чикуркова, А. Д. Система стратегічного управління персоналом суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки: монографія. Монографія. Поділ. держ. аграр.-техн. ун-т. Кам'янець-Подільський: Зволейко ДГ. 2012.
171. Горіховський М. В. Стан, перспективи розвитку та державна підтримка фермерських господарств Хмельниччини. Міжнародний науково-виробничий журнал «Економіка АПК». 2017. №11, С. 79-85.
172. Васильківський Д.М., Міракін В.В. Суть і принципи кооперативних форм підприємницької діяльності. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2017. №6 Т. 2. С. 7-10.
173. Васильківський Д.М. Формування системи стратегічних заходів на запропонованих управлінських проекціях розвитку підприємств. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2017. № 1 С. 31-34.
174. Васильківський Д.М. Формування системи стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2018. № 3. Т. 1 С. 11-14.
175. Малік М.Й., Шпикуля О.Г. Тенденції і перспективи розвитку особистих селянських господарств. Економіка АПК. 2018. №1 С. 11-20.
176. Малік М. Й., Шпикуля О.Г. Управління земельними ресурсами аграрного сектору України: стан та пріоритетні напрями вдосконалення. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2017. № 3 С. 5-11.
177. Малік М.Й., Шпикуля О.Г., Корінець Р.Я. Методичні рекомендації з формування системи кооперативних. К. : ННЦ «ІАЕ». 2017. С 68.
178. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій .Економіка АПК. 2017. № 2 С. 5-16.

179. Горіховський М.В. (2018). Проблематика та перспективи розвитку фермерських господарств. Аграрна наука та освіта в умовах євроінтеграції: збірник наукових праць міжнар. наук.-практ. конф. Ч.2. (20-22 березня 2018 р., м. Кам'янець-Подільський). – Тернопіль : Крок, 2018. С. 238-239
180. Васильківський, Д. М. Методичний підхід до оцінки конкурентоспроможності економічного потенціалу підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2013. № 4 Т.1. С. 12-14.

Додатки

Додаток А.

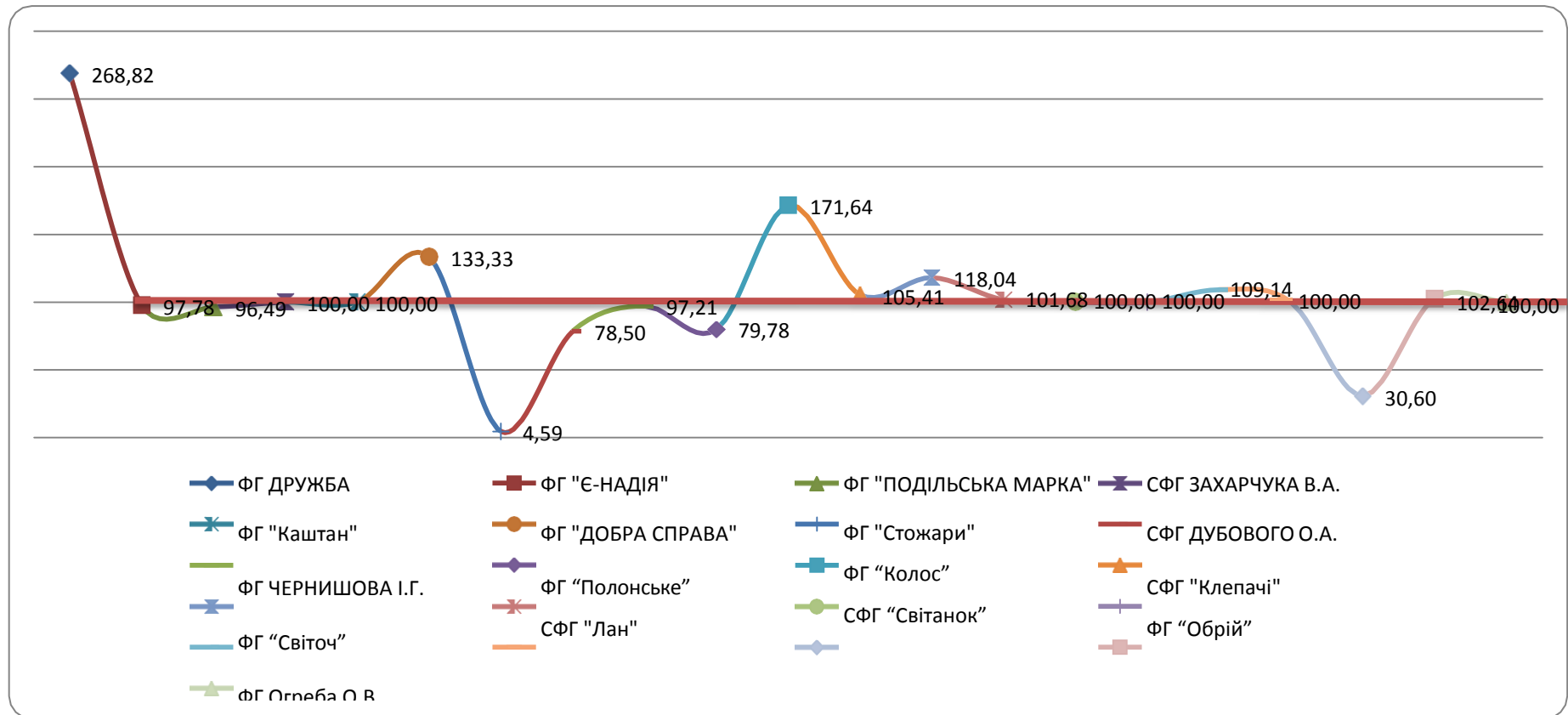


Рис. А.1. Динаміка зміни земельного банку удосліджуваних фермерських господарствах за період 2012-2016р, %.*

**Розраховано автором за даними Головного управління статистики в Хмельницькій області.*

Додаток Б

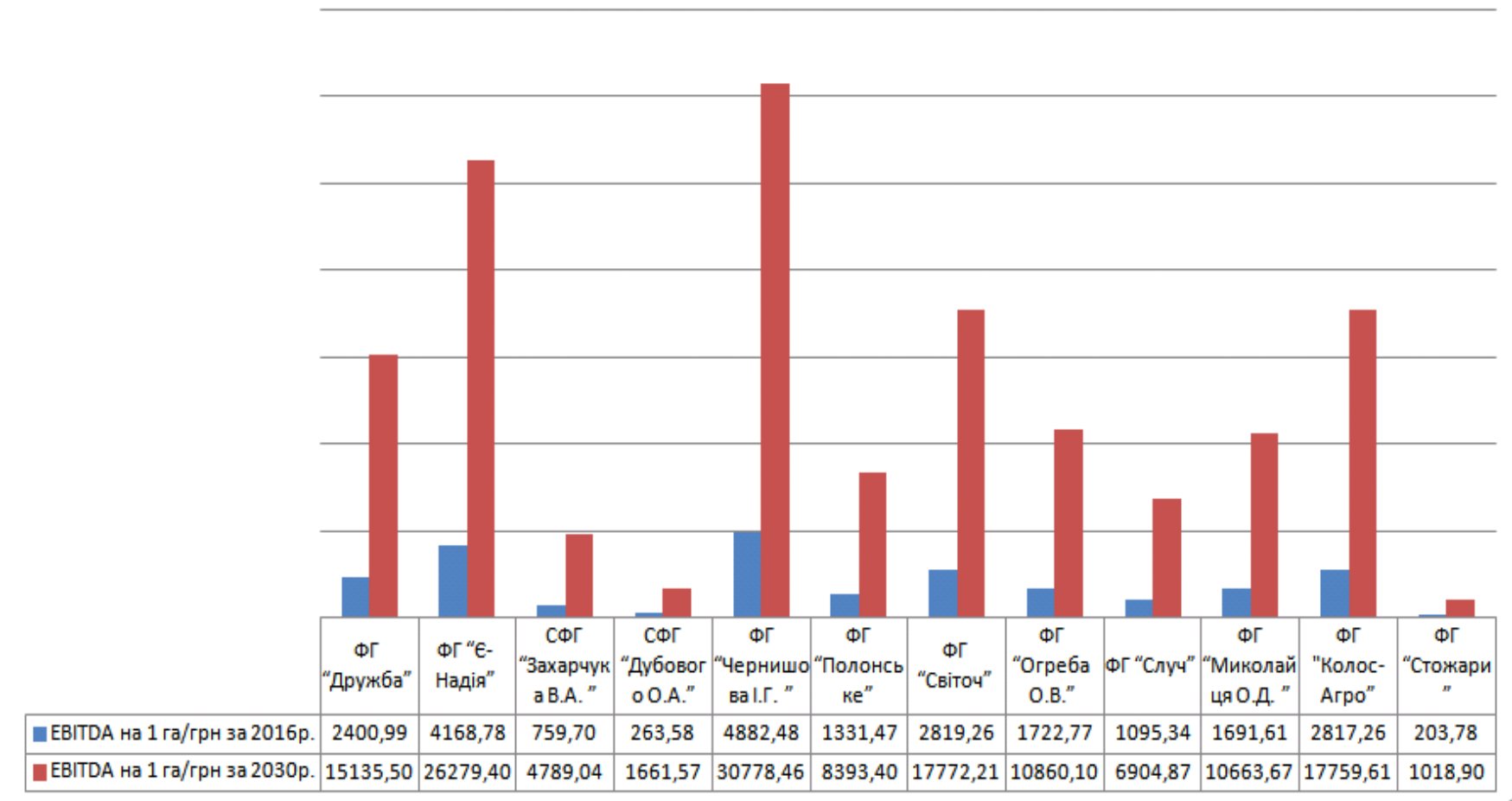


Рис. Б.1. Зображення порівняння показник EBITDA для II групи досліджуваних фермерських господарств 2016р. та прогнозованого 2030р.

**Розраховано автором за даними Головного управління статистики в Хмельницькій області.*

Додаток В

Таблиця В1

Результати кореляційно-регресійного аналізу залежності розміру земельного банку від показника EBITDA досліджувальних фермерських господарств Хмельницької області

	ВЫВОД ИТОГОВ								
	<i>Регрессионная статистика</i>								
	Множественный R	0,470558							
	R-квадрат	0,221424							
	Нормированный R-квадрат	0,180447							
	Стандартная ошибка	266,8732							
	Наблюдения	21							
	Дисперсионный анализ								
		<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>			
	Регрессия	1	384847,3	384847,3	5,40354	0,031333			
	Остаток	19	1353205	71221,33					
	Итого	20	1738053						
		<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
	Y-пересечение	314,4428	79,43282	3,9586	0,000842	148,188	480,6976	148,188	480,6976
	Переменная X 1	0,153876	0,066196	2,324551	0,031333	0,015326	0,292425	0,015326	0,292425

Додаток Г

Таблиця Г1

Результати кореляційно-регресійного аналізу залежності розміру земельного банку від балансового прибутку досліджувальних фермерських господарств Хмельницької області

	ВЫВОД ИТОГОВ								
	<i>Регрессионная статистика</i>								
	Множественный R	0,742971							
	R-квадрат	0,552005							
	Нормированный R-квадрат	0,477339							
	Стандартная ошибка	706,7906							
	Наблюдения	8							
	Дисперсионный анализ								
		<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>			
	Регрессия	1	3693202	3693202	7,393013	0,034688			
	Остаток	6	2997318	499553					
	Итого	7	6690520						
		<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
	Y-пересечение	643,0053	364,8958	1,762162	0,12851	-249,862	1535,873	249,862	1535,873
	Переменная X 1	0,115412	0,042446	2,71901	0,034688	0,01155	0,219274	0,01155	0,219274

Додаток Г1

Таблиця Г1

Результати кореляційно-регресійного аналізу залежності розміру земельного банку від балансового прибутку досліджувальних фермерських господарств II групи Хмельницької області

	ВЫВОД ИТОГОВ								
	<i>Регрессионная статистика</i>								
	Множественный R	0,840536							
	R-квадрат	0,706501							
	Нормированный R-квадрат	0,679819							
	Стандартная ошибка	199,9995							
	Наблюдения	13							
	Дисперсионный анализ								
		<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>			
	Регрессия	1	1059148	1059148	26,47883	0,00032			
	Остаток	11	439997,9	39999,81					
	Итого	12	1499146						
		<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
	Y-пересечение	127,8496	70,475	1,814113	0,097002	-27,2648	282,964	-27,2648	282,964
	Переменная X 1	0,073381	0,01426	5,145759	0,00032	0,041994	0,104768	0,041994	0,104768

Результати двовибіркового t – критерія Стьюдента для незалежних вибірок перевірки залежності показника EBITDA від розміру земельного банку досліджувальних фермерських господарств Хмельницької області

№	Виборки	Отклонения от среднего	Квадраты отклонений			
	В.1	В.2	В.1	В.2	В.1	В.2
1	2240	2401	1295.11	95.11	1677309.9121	9045.9121
2	54	204	-890.89	-2101.89	793684.9921	4417941.5721
3	2408	1843	1463.11	-462.89	2140690.8721	214267.1521
4	2760	3033	1815.11	727.11	3294624.3121	528688.9521
5	1014	2607	69.11	301.11	4776.1921	90667.2321
6	756	2904	-188.89	598.11	35679.4321	357735.5721
7	580	3396	-364.89	1090.11	133144.7121	1188339.8121
8	1116	3471	171.11	1165.11	29278.6321	1357481.3121
9	778	2401	-166.89	95.11	27852.2721	9045.9121
10	214	4169	-730.89	1863.11	534200.1921	3471178.8721
11	2923	760	1978.11	-1545.89	3912919.1721	2389775.8921
12	17	264	-927.89	-2041.89	860979.8521	4169314.7721
13	752	4882	-192.89	2576.11	37206.5521	6636342.7321
14	217	1331	-727.89	-974.89	529823.8521	950410.5121
15	667	2819	-277.89	513.11	77222.8521	263281.8721
16	525	1723	-419.89	-582.89	176307.6121	339760.7521
17	38	1095	-906.89	-1210.89	822449.4721	1466254.5921
18	25	1692	-919.89	-613.89	846197.6121	376860.9321
19	869	2817	-75.89	511.11	5759.2921	261233.4321
Суммы:	17953	43812	0.09	0.09	15940107.7899	28497627.7899
Среднее:	944.89	2305.89				9

11 березня 2018 рік
Висл. № 17

Довідка

про практичне застосування дисертаційного дослідження
аспіранта кафедри менеджменту, публічного управління і адміністрування
«Подільський державний аграрно-технічний університет»

Горіховського Максима Володимировича

Результати дисертаційного дослідження Горіховського Максима Володимировича на тему «Стратегічне управління конкурентоспроможністю фермерських господарств» було розглянуто та використано в практичній діяльності ФГ «Колос-Агро». Зокрема, заслуговують уваги наступні пропозиції автора:

- необхідність перегляду державної підтримки фермерських господарств;
- стимулювання процесу оновлення машинно-тракторного парку;
- стимулювати розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Хмельницькій області.

Відмічається висока актуальність обраної тематики дослідження, наукова та практична цінність окремих пропозицій з огляду на важливу роль фермерських господарств в забезпеченні стійкого розвитку аграрного сектору Хмельницької області.



Голова ФГ «Колос-Агро»

Комарніцький В.І.



УКРАЇНА
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ,
ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

вул. Свободи, 70 м.Хмельницький, 29000
тел.: 79-46-33, факс 72-05-96, E-mail: dagro@adm-km.gov.ua. Код ЄДРПОУ: 33709631

21.02.2018 р. № 04-04/1019

ДОВІДКА

про практичне застосування дисертаційного дослідження
аспіранта кафедри менеджменту, публічного управління і адміністрування
Подільського державного аграрно-технічного університету
Горіховського Максима Володимировича

Цією довідкою підтверджується, що результати дисертаційного дослідження Горіховського М.В. на тему «Стратегічне управління конкурентоспроможністю фермерських господарств» були розглянуті та використані в поточній роботі Департаментом агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Хмельницької обласної державної адміністрації. Найбільш цінні наукові висновки та практичні рекомендації автора стосувалися обґрунтування напрямів Форсайт-стратегії та прогнозних показників розвитку фермерських господарств, які слугують основою для забезпечення розвитку та підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств. Варто відмітити високу актуальність обраної теми дослідження та практичну цінність окремих пропозицій з огляду на вагому значення агропромислового виробництва у соціально-економічному розвитку Хмельницької області.

Директор Департаменту

О. Омелянюк



№ 16, від «09» 02 2018 р.

В спеціалізовану вчену раду
на здобуття вченого ступеня
кандидата економічних наук

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Горіховського Максима Володимировича на тему
«СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ
ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ»

Громадською організацією «Українська асоціація молодих фермерів» прийнято до впровадження структурно-логістичну схему функціонування союзу, яка дозволяє покращити ефективність співпраці фермерських господарств з асоціацією. Використовуючи структурно-логістичну схему функціонування союзу та результати досліджень Горіховського М.В., ГО «Українська асоціація молодих фермерів» отримала змогу зацікавити сільськогосподарські підприємства у співпраці на взаємовигідних умовах 2017 році.

Вищезазначене дозволяє зробити висновок про доцільність впровадження рекомендацій, запропонованих Горіховським М.В. у дисертаційній роботі, на базі ГО «Українська асоціація молодих фермерів».

Голова Громадської організації
«Українська асоціація молодих фермерів»



Мічурін Д.О.

НАЦІОНАЛЬНА МЕТАЛУРГІЙНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
ФАКУЛЬТЕТ КОМП'ЮТЕРНИХ СИСТЕМ,
ЕНЕРГЕТИКИ ТА АВТОМАТИЗАЦІЇ

NATIONAL
METALLURGICAL ACADEMY
OF UKRAINE



НАЦІОНАЛЬНА
МЕТАЛУРГІЙНА АКАДЕМІЯ
УКРАЇНИ

FACULTY OF COMPUTER SYSTEMS, POWER INDUSTRY AND AUTOMATION
Україна, 49600, Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 4
Телефон (0562) 47-46-31, (056) 374-81-27, e-mail: dialod-aktiv@rambler.ru

№ 166 від « 30 » 05 2016 р.

АКТ № 22

про участь та використання результатів основних наукових положень дисертаційної роботи
«Стратегічне управління конкурентоспроможністю фермерських господарств»
(державний реєстраційний номер 0116U006217)
на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Горіховського Максима Володимировича

в розробці теми дослідження «Методологія управління підприємствами різних організаційно-правових форм та форм власності» (державний реєстраційний номер 0107U001146)

Факультет комп'ютерних систем, енергетики та автоматизації Національної металургійної академії України цим актом засвідчує, що окремі положення наукового дослідження Горіховського Максима Володимировича представлені в монографії «Соціально-економічний та технічний розвиток підприємств: проблеми, рішення, оцінка ефективності: монографія/ за заг. ред. Л.М.Савчук. – Дніпропетровськ: Пороги, 2016. – 554 с.» ISBN 978-617-518-057-8, виконаній в межах теми дослідження «Методологія управління підприємствами різних організаційно-правових форм та форм власності» (державний реєстраційний номер 0107U001146).

Результати дослідження Горіховського Максима Володимировича «Шляхи покращення управління фермерським господарством в Україні» оприлюднені на стор. 326-333 зазначеної монографії.

Отримані результати виконаних Горіховським М.В. досліджень мають наукову і практичну значимість в процесі покращення управління фермерським господарством в Україні.

Примірники монографії розіслані в бібліотеки за встановленим переліком.

Акт виданий для подання до Спеціалізованої вченої ради за місцем захисту Горіховським М.В. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук.

Головний редактор монографії -
науковий керівник теми «Методологія управління підприємствами різних організаційно-правових форм та форм власності» (номер державної реєстрації 0107U001146)
к.е.н., професор Національної металургійної академії України

Савчук Л.М.

Підпис к.е.н., професора Савчука Л.М. засвідчує
Начальник відділу кадрів НМТАУ

Шифрін В.С.





УКРАЇНА

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ВІДДІЛ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ**

вул. Троїцька, 4, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., 32301

e-mail: agrc@kprda.gov.ua

26.12.2017 № 1052 /01-09/2017

ДОВІДКА

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження Горіховського Максима

Володимировича на тему:

**«СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕТОСПРОМОЖНІСЮ ФЕРМЕРСЬКИХ
ГОСПОДАРСТВ»**

Відповідно, пріоритетом державної аграрної політики має стати підтримка фермерських господарств шляхом розвитку сільськогосподарської кооперації з метою підвищення ефективності їх господарської діяльності, формування партій сільськогосподарської продукції належного обсягу та якості, забезпечення технологічного процесу виробництва, просування продукції на ринок, підвищення зайнятості через розвиток трудомістких галузей сільського господарства.

Дисертаційна робота Горіховського М.В. розкриває питання стратегічного управління фермерськими господарствами регіону.

Основні положення дисертаційної роботи прийняті до впровадження відділом агропромислового розвитку Кам'янець-Подільської районної державної адміністрації при забезпеченні виконання механізму надання державної підтримки, яка передбачена законодавством для фермерських господарств.

Начальник відділу

агропромислового розвитку Кам'янець-Подільської РДА

Н.М.Сузанська

**ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
АГРАРНО-ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Шевченка, 13, м. Кам'янець-Подільський
Хмельницька обл., Україна, 32300.

Тел. (03849) 2-52-92, тел./факс (03849) 2-52-18

E-mail: main@pdatu.edu.ua

www.pdatu.edu.ua



**STATE AGRARIAN
AND ENGINEERING
UNIVERSITY IN PODILYA**

Shevchenko st, 13, Kamenets-Podilsky
Khmelnitsky province, Ukraine, 32300.

Tel. (03849) 2-52-92, tel./fax (03849) 2-52-18

E-mail: main@pdatu.edu.ua

www.pdatu.edu.ua

Подільський державний аграрно-технічний університет: State agrarian and engineering university in Podilya Подільський державний аграрно-технічний університет: State agrarian and engineering university in Podilya Подільський державний аграрно-технічний університет: State agrarian and engineering university in Podilya

29 грудня 2014 р.

№ 71-01-1491

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукових досліджень аспіранта Горіховського
Максима Володимировича

Повідомляємо, що результати та пропозиції наукового дослідження
Горіховського Максима Володимировича прийняті до використання у
навчальному процесі Подільського державного аграрно-технічного
університету та економічного факультету на кафедрі менеджменту,
публічного управління та адміністрування при викладанні навчальних
дисциплін «Стратегічний менеджмент», «Організація аграрного бізнесу» та
«Аграрний менеджмент».

Довідка видана для подання спеціалізованій вченій раді по захисту
дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук.

Перший проректор
к.с.-г.н., доцент

Р.Ю. Гаврилянчик

Завідувач кафедри менеджменту,
публічного управління та адміністрування,
д.е.н., професор

А.Д. Чикуркова